

Ξένια Χρυσόχου

Πολυπολιτισμική Πραγματικότητα

Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί
της πολιτισμικής πολλαπλότητας

Στην ψυχολογία όσο και εν γένει στις κοινωνικές και στις ανθρωπιστικές επιστήμες γίνεται μεγάλη συζήτηση σχετικά με το πώς θα πρέπει να οριστεί η κουλτούρα¹ (πλαίσιο III). Στην περίπτωση κάποιων ορισμών η έννοια της κουλτούρας περιλαμβάνει τη συμπεριφορά, με την έννοια ότι οι διάφορες συμπεριφορές μας αποτελούν εκδηλώσεις της κουλτούρας μας. Σε άλλους ορισμούς δίνεται έμφαση στο γεγονός ότι οι άνθρωποι που συμμετέχουν σε μια κουλτούρα έχουν κοινές αντιλήψεις (μοιράζονται τα ίδια νοήματα) για τον κόσμο.

Ωστόσο, μαζί με την προσπάθεια να διατυπωθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός γι' αυτή την έννοια, το κύριο επιχείρημα που προβάλλουν οι ερευνητές ψυχολόγοι είναι ότι πρέπει να τονιστεί πόσο σημαντικό είναι να λαμβάνεται υπόψη το πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου διεξήχθησαν οι ψυχολογικές έρευνες (Jahoda, 1984, 1986, 1988· Moghaddam, Taylor, & Wright 1993· Smith & Bond 1998). Οι συγκεκριμένοι ερευνητές έχουν δίκιο όταν υποστηρίζουν ότι οι ανθρώπινες εμπειρίες συνδέονται με το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ζουν οι άνθρωποι. Ένα από τα πρώτα επιχειρήματα που προέβαλαν ήταν ότι οι ψυχολόγοι δεν θα πρέπει να γενικεύουν τα ευρήματά τους σε όλα τα πολιτισμικά πλαίσια· ούτε θα πρέπει να επιβάλουν σε άλλα πολιτισμικά πλαίσια τα συμπεράσματα στα οποία έχουν καταλήξει βάσει του δικού τους πολιτισμικού περιβάλλοντος.

Ένα κεντρικό ζήτημα στο πλαίσιο αυτού του δημόσιου διαλόγου αφορά το κατά πόσο η ψυχολογική λειτουργία και η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι οικουμενικές ή, αντίθετα, προσιδιάζουν σε κάθε κουλτούρα. Εν προκειμένω, τα περισσότερα μοντέλα στην επιστήμη της ψυχολογίας αναπτύχθηκαν στη Βόρεια Αμερική και στην Ευ-

1. Η λέξη *culture* μεταφράζεται στα ελληνικά και ως *πολιτισμός* και ως *κουλτούρα*, συχνά επίσης ως *παιδεία* και ως *παραδόση*. Αν και ο όρος *πολιτισμός* φαίνεται πιο δόκιμος, εδώ θα χρησιμοποιηθεί η λέξη *κουλτούρα* για την καλύτερη απόδοση του νοήματος (αναφορά στην πολιτισμική παράδοση· βλ. πλαίσιο III). Η λέξη *πολιτισμός* θα χρησιμοποιηθεί αργότερα (κεφ. 2) για τη μετάφραση του όρου *civilization*. Ως επίθετο όμως και των δύο αυτών αγγλικών όρων θα χρησιμοποιείται στα ελληνικά το *πολιτισμικός* ή *πολιτιστικός*.

Πλαίσιο IV. ΕΘΝΟΤΗΤΑ, ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ, ΦΥΛΗ ΚΑΙ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Η προσπάθεια ορισμού της εθνότητας, της εθνικότητας, της φυλής και της υπηκοότητας αποδείχθηκε δύσκολη και προκάλεσε το ενδιαφέρον πολλών μελετητών στις κοινωνικές επιστήμες (Sollors 1996). Ο λόγος αυτής της δυσκολίας είναι ότι κάθε ορισμός προϋποθέτει μια θεωρία: μια θεωρία για την εθνότητα, μια για την εθνικότητα, μια για τη φυλή και μια για την υπηκοότητα. Η εξέταση των συγκεκριμένων κοινωνικών θεωριών ξεφεύγει από τους σκοπούς του παρόντος βιβλίου. Εκείνο που ενδιαφέρει τους κοινωνικούς ψυχολόγους είναι ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι κατηγορίες χρησιμοποιούνται στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Με άλλα λόγια, ποια είναι η λειτουργία τους στην καθημερινή ζωή; Ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται αυτές οι κατηγορίες είναι επίσης μέρος των θεωριών: των μη ειδικών θεωριών, των θεωριών της κοινής λογικής ή, όπως τις αποκαλούμε, των *κοινωνικών αναπαραστάσεων* (Θ.Σ. 1) (Jodelet 1989· Moscovici 1961/1976, 2001). Η κοινωνική ψυχολογία ενδιαφέρεται να ανακαλύψει αυτές τις θεωρίες και να κατανοήσει τη λογική τους, για να εξηγήσει τις πράξεις και τις συμπεριφορές των ανθρώπων.

Αυτό που εννοούμε με τους όρους «εθνικότητα», «φυλή», «εθνότητα» κ.λπ. είναι κοινωνικά κατασκευασμένο. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι έχουν έναν κοινό ορισμό για την εθνικότητα, τη φυλή, την εθνότητα, και αυτή η γνώση είναι αποτέλεσμα της καθημερινής αλληλεπίδρασής τους με τον κοινωνικό κόσμο. Αυτή η αλληλεπίδραση περιλαμβάνει τις συζητήσεις των ανθρώπων με την οικογένεια, τους φίλους και τους συναδέλφους τους, τις εφημερίδες και τα βιβλία που διαβάζουν, τα τηλεοπτικά προγράμματα που παρακολουθούν, τις ταινίες που βλέπουν, το διαδίκτυο. Οι θεωρίες μας για τον κόσμο είναι αποτέλεσμα των διαδικασιών της κοινωνικής επιρροής και της επικοινωνίας, και εξαρτιούνται επίσης από το γεγονός ότι ανήκουμε σε διαφορετικές ομάδες και κοινωνικές κατηγορίες, κα-

θώς και από τις πεποιθήσεις και τις αξίες που αποκτήσαμε κατά το παρελθόν. Συνεπώς το νόημα της εθνικότητας, το νόημα της εθνότητας, της φυλής και της υπηκοότητας είναι κοινωνικές κατασκευές, οι οποίες εξαρτιούνται από τις διαφορετικές κοινωνικές θέσεις μας στον κόσμο. Ως εκ τούτου, είναι παρακινδυνευμένο να προσπαθήσουμε να τις ορίσουμε. Οι ακόλουθοι συνοπτικοί ορισμοί φαίνεται πως συγκεντρώνουν την αποδοχή πολλών κοινωνικών επιστημόνων και συμφωνούν με τη συνήθη χρήση αυτών των όρων στην καθημερινή ζωή. Δέχομαι όμως ότι αυτοί οι ορισμοί μπορεί να αμφισβητηθούν.

- **Εθνότητα - γένος:** Από την αρχαία ελληνική λέξη «έθνος», που δηλώνει ομάδα. Ορίζει μια ομάδα ανθρώπων η οποία έχει κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά (π.χ. κοινή γλώσσα και πρακτικές). Συνήθως, αυτές οι ομάδες ορίζονται από κοινές πραγματικές ή μυθικές καταβολές και θεωρείται ότι έχουν κοινή ιστορία και εμπειρίες. Στις σύγχρονες κοινωνίες η φράση «εθνικές/εθνοτικές ομάδες» χρησιμοποιείται για να περιγράψει πολιτισμικές μειονότητες στο πλαίσιο ενός εθνικού κράτους.
- **Φυλή:** Πρόκειται για μια κατηγορία η οποία χρησιμοποιείται για τη διαφοροποίηση των ανθρώπων βάσει φαινοτυπικών διαφορών, όπως είναι το χρώμα του δέρματος. Η σχέση της με την εθνικότητα υπήρξε θέμα έντονων αντιπαράθεσεων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζε το ερώτημα κατά πόσο η εθνικότητα και η φυλή είναι έννοιες συνώνυμες και αλληλοκαλυπτόμενες, κατά πόσο η φυλή είναι μία από τις όψεις της εθνικότητας ή κατά πόσο οι δύο έννοιες περιγράφουν διαφορετικά πράγματα.
- **Εθνικότητα:** Χρησιμοποιείται συχνά εναλλακτικά με την έννοια της εθνότητας. Αναφέρεται στην ιδιότητα του μέλους σε ένα εθνικό κράτος ή σε μια ομάδα η οποία φιλοδοξεί να ιδρύσει ένα εθνικό κράτος (π.χ. οι Σκοτσέζοι ή Βάσκοι εθνικιστές). Ανάλογα με την αναφορά στο έθνος ως ομάδα που ορίζεται από την κοινή καταγωγή ή από την πολιτική έντα-

ξη, η εθνικότητα μπορεί να εξισωθεί με την έννοια της εθνότητας ή της υπηκοότητας.

■ **Ιδιότητα του πολίτη – υπηκοότητα:** Αναφέρεται στη νομική ιδιότητα του μέλους σε μια οργανωμένη πολιτική ενότητα, όπως είναι ένα εθνικό κράτος. Αφορά τη σχέση του ατόμου-πολίτη με αυτή την οργάνωση και περιλαμβάνει τα δικαιώματα και τα καθήκοντα του πολίτη και τις προσδοκίες του/της από αυτή την οργάνωση (προστασία, κοινωνική πρόνοια κ.λπ.). Η υπηκοότητα αναφέρεται ως επί το πλείστον στο εθνικό κράτος. Ωστόσο, δεδομένης της ύπαρξης όλο και περισσότερων παγκόσμιων κοινοτήτων, ανακύπτει το ζήτημα και άλλων τύπων υπηκοότητας (π.χ. ευρωπαϊκή υπηκοότητα).

Μια από τις κύριες λειτουργίες των εν λόγω κατηγοριών είναι η απόδοση μιας κοινωνικής θέσης στα άτομα και ως εκ τούτου η συμβολή στη διαμόρφωση της ταυτότητας των ατόμων. Συνεπώς, από την πλευρά της κοινωνικής ψυχολογίας, αυτό που μας ενδιαφέρει είναι τι εννοούν οι άνθρωποι όταν αναφέρονται σε αυτές τις κατηγορίες, πώς αντιλαμβάνονται τη σχέση μεταξύ αυτών, με ποιο τρόπο και πότε τις χρησιμοποιούν και με τι είδους συνέπειες.

Η κουλτούρα ορίζει την ιδιότητα του μέλους σε μια κοινότητα ανθρώπων οι οποίοι σκέφτονται με παρόμοιο τρόπο. Εάν λοιπόν η κουλτούρα συνιστά μια κοινότητα ανθρώπων με παρόμοιους τρόπους αντίληψης και βίωσης του κόσμου και κατά συνέπεια με κοινές πρακτικές, τότε το ερώτημα που θα πρέπει να θέσουμε είναι κατά πόσο άνθρωποι που προέρχονται από διαφορετικές κουλτούρες μπορούν να συνυπάρξουν αρμονικά στα χωροχρονικά πλαίσια του ίδιου πολιτικού και κοινωνικού οργανισμού. Πρόκειται για το ερώτημα στο οποίο καλούνται να απαντήσουν οι σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες.

ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΟΤΑΝ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΣΥΝΥΠΑΡΧΟΥΝ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Όταν άνθρωποι που έχουν γεννηθεί και κοινωνικοποιηθεί σε διαφορετικές κουλτούρες ζουν μαζί, χρειάζεται να προσαρμοστούν στην καινοτομία που αντιπροσωπεύει ο «Άλλος», καθώς επίσης να προσαρμόσουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Ο Άλλος αντιπροσωπεύει μια εναλλακτική οπτική, μια πρόκληση στο συνήθη τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα, στον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε τον κόσμο και τον εαυτό μας. Όπως θα δούμε και αργότερα, οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη σύγκριση προκειμένου να αξιολογήσουν τον εαυτό τους. Ο Festinger (1954), στη θεωρία του για την κοινωνική σύγκριση, υποστηρίζει ότι όταν οι άνθρωποι καταφεύγουν σε αυτές τις συγκρίσεις επιλέγουν άλλους οι οποίοι είναι λίγο πολύ όμοιοι με αυτούς. Τι συμβαίνει όμως όταν ο Άλλος προέρχεται από διαφορετική κουλτούρα; Με ποιο τρόπο πρόκειται να αξιολογήσουμε τον εαυτό μας σε σχέση με «Αυτούς»; Ποιανού τον τρόπο αντίληψης για τον κόσμο αξίζει να υιοθετήσει κανείς;

Κατά κανόνα, όσοι ανήκουν σε μια πλειονοτική ομάδα –είτε αριθμητική είτε βάσει πραγματικής ή συμβολικής δύναμης ή/και υλικών πόρων– καταφέρνουν να επιβάλουν την άποψή τους για τον κόσμο ως την ισχυρότερη άποψη. Ενδέχεται να υποστηρίξουν ότι ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι αντιλαμβάνονται τα πράγματα και δρουν είναι ο «χρυσός» τρόπος, ότι η παράδοση και η ιστορία τους έχουν δικαίωση, καθώς και ότι δεν υφίσταται κάποιος λόγος για τον οποίο θα έπρεπε να αλλάξουν. Και καταλήγουν λέγοντας ότι, εάν οι άλλοι άνθρωποι θέλουν να γίνουν μέλη της δικής τους ομάδας, το μόνο που χρειάζεται να κάνουν είναι να εγκαταλείψουν τις παραδόσεις τους και να ακολουθήσουν τους πολιτισμικούς κανόνες της πλειονοτικής ομάδας. Κάποιοι άλλοι ενδέχεται να θεωρούν ότι η είσοδος στη δική τους ομάδα είναι δυνατή μόνο μέσω της γέννησης σε αυτήν. Κατά συνέπεια, ακόμη και αν οι άλλοι άνθρωποι υιοθετήσουν τις παραδόσεις, τα έθιμα και τον τρόπο ζωής της δικής τους ομάδας, δεν θα καταφέρουν ποτέ να γίνουν πλήρως μέλη της.

Επιπολιτισμοποίηση

Η επιπολιτισμοποίηση περιλαμβάνει όλα εκείνα τα φαινόμενα που παράγονται από τη συνεχή και άμεση επαφή ανθρώπινων ομάδων που ανήκουν σε διαφορετικά πολιτισμικά συστήματα και αφορά τις αλλαγές που επακολουθούν τόσο στην καθημιά ξεχωριστά όσο και στις δύο ομάδες.

(Redfield, Linton, & Herkovits 1936: 149)

Ωστόσο, οι ίδιοι είναι χαρούμενοι που οι νεοφερμένοι έρχονται στη χώρα τους ως «επισκέπτες», στο βαθμό που καταβάλλουν προσπάθειες να ακολουθήσουν τους πολιτισμικούς στόχους της πλειονοτικής ομάδας. Άλλοι ενδέχεται να υποστηρίξουν ότι οι άνθρωποι πρέπει να συμμορφώνονται δημόσια με τα πολιτισμικά πρότυπα της χώρας, όπως αυτά καθιερώθηκαν από την πλειονοτική ομάδα, αλλά στην ιδιωτική τους ζωή μπορούν να ακολουθούν τα δικά τους. Τέλος, υπάρχει επίσης η πιθανότητα στην ιδιωτική σφαίρα κάθε ομάδα να διατηρεί το δικό της τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς, αλλά στη δημόσια σφαίρα οι διαφορετικές ομάδες να συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός κοινού τρόπου αντίληψης του κόσμου –μιας νέας κουλτούρας. Συνοψίζοντας, όλα όσα μόλις περιγράφηκαν αποτελούν τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι σκέφτονται όσον αφορά την **επιπολιτισμοποίηση**.

Πώς θα αντιδράσουν οι νεοφερμένοι ή όσοι βρίσκονται σε μειονοτική θέση στην πρόκληση της καινούριας κουλτούρας; Κάποιοι ενδέχεται να αρνηθούν να αποδεχτούν την κουλτούρα της πλειονοτικής ομάδας και να προσκολληθούν στη δική τους πολιτισμική παράδοση. Άλλοι μπορεί να είναι πρόθυμοι να εγκαταλείψουν τα δικά τους πολιτισμικά πρότυπα και να υιοθετήσουν την κουλτούρα της πλειονοτικής ομάδας. Μια άλλη επιλογή μπορεί να είναι να διατηρήσουν τη δική τους κουλτούρα, αλλά επίσης να αποδεχτούν νέα στοιχεία της κουλτούρας που μόλις συνάντησαν. Τέλος, ενδέχεται να βρεθούν ανάμεσα στις δύο πολιτισμικές παραδόσεις, «απορρίπτοντας» τόσο τη νέα όσο και την παλιά κουλτούρα. Ο Gordon (1964) υποστηρίζει ότι, κατά τη διάρκεια της ζωής τους, τα μέλη των πολιτισμικών μειονοτήτων κατευθύνονται σιγά σιγά προς την αποδοχή της κουλτούρας της πλειονοτικής ομάδας. Η πορεία τους πραγματοποιείται κατά μήκος ενός συνεχούς το οποίο ξεκινά από τη διατήρηση της δικής τους κουλτούρας και καταλήγει στην υιοθέτηση της κουλτούρας της πλειονοτικής ομάδας. Στο μέσο αυτού του συνεχούς βρίσκεται η υιοθέτηση και των δύο πολιτισμικών παραδόσεων (**διπολιτισμός**). Σύμφωνα με το μοντέλο του Gordon, τα άτομα που υιοθετούν και τις δύο κουλτούρες (διπολιτισμικά άτομα) διανύουν μια μεταβατική περίοδο και, αν θέλουν να προσαρμοστούν επιτυχώς στο νέο περιβάλλον, πρέπει να αφομοιωθούν στη

Πλαίσιο V. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΠΟΙΗΣΗΣ

<i>Επαφή και συμμετοχή</i>	<i>Πολιτισμική διατήρηση</i>
<i>Πολιτισμικές μειονότητες:</i> Θεωρείται σημαντική η διατήρηση σχέσεων με την ευρύτερη κοινωνία;	<i>Πολιτισμικές μειονότητες:</i> Θεωρείται σημαντική η διατήρηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας και χαρακτηριστικών;
<i>Ευρύτερη κοινωνία:</i> Θεωρείται σημαντικό να υπάρχουν επαφές με άλλες πολιτισμικές ομάδες;	<i>Ευρύτερη κοινωνία:</i> Θεωρείται σημαντικό οι ομάδες των μεταναστών να διατηρούν την πολιτισμική τους ταυτότητα και χαρακτηριστικά;

ΝΑΙ (επαφή) Πολιτισμικές μειονότητες Κοινωνία υποδοχής	ΝΑΙ (διατήρηση) Ενσωμάτωση Πολυπολιτισμικότητα	ΟΧΙ (διατήρηση) Αφομοίωση Χωνευτήρι ή χύτρα πίεσης
ΟΧΙ (επαφή) Πολιτισμικές μειονότητες Κοινωνία υποδοχής	Απόσχιση Γκετοποίηση	Περιθωριοποίηση Αποκλεισμός

Πηγή: Berry (1990, 1997α, 1997β, 1999, 2001)

Οι Bourhis, Moïse, Perreault και Sénécal (1997) πρότειναν μια επαναδιατύπωση των ερωτήσεων οι οποίες αναφέρονται στην πολιτισμική διατήρηση και στην επαφή-συμμετοχή. Η πρότασή τους έκανε τις ερωτήσεις πιο εξειδικευμένες στην περίπτωση των μεταναστών και είχε στόχο να αποφύγει την ενδεχόμενη ασυμφωνία μεταξύ μιας ερώτησης η οποία μετρά στάσεις (πολιτισμική διατήρηση) και μιας ερώτησης η οποία μετρά προθέσεις σε επίπεδο συμπεριφοράς (κατά πόσο είναι επιθυ-

μητές οι επαφές με την κοινωνία των ντόπιων). Συγκεκριμένα, επαναδιατύπωσαν την ερώτηση η οποία αναφερόταν στην επαφή, ούτως ώστε να ρωτήσουν ευθέως κατά πόσο οι μετανάστες επιθυμούσαν να υιοθετήσουν την πολιτισμική ταυτότητα της κοινωνίας υποδοχής. Οι ίδιοι προτείνουν το παρακάτω μοντέλο:

Επαφή και συμμετοχή	Πολιτισμική διατήρηση	Θεωρείται σημαντική η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας του μετανάστη;
Θεωρείται σημαντική η υιοθέτηση της πολιτισμικής ταυτότητας της κοινωνίας υποδοχής;	ΝΑΙ	ΟΧΙ
ΝΑΙ	Ενσωμάτωση	Αφομοίωση
ΟΧΙ	Απόσχιση	Ανομία Ατομικισμός

Επίσης, ο Bourhis και οι συνεργάτες του πρότειναν το διαχωρισμό εκείνων των ατόμων τα οποία αντιμετωπίζουν προβλήματα στην ταύτισή τους με τις ταυτότητες της πολιτισμικής ενδοομάδας τους και της ομάδας των ντόπιων, από εκείνα τα άτομα τα οποία απορρίπτουν και τις δύο ταυτότητες επειδή προτιμούν να θεωρούνται περισσότερο άτομα παρά μέλη μιας πολιτισμικής ομάδας. Σύμφωνα με τους ίδιους, τα πρώτα άτομα είναι περισσότερο πιθανό να βιώσουν την πολιτισμική αλλοτρίωση (ανομία), ενώ τα δεύτερα επηρεάζονται από την ιδεολογία της αξιοκρατίας και ακολουθούν μια ατομικιστική στρατηγική.

νέα κουλτούρα. Το συγκεκριμένο μοντέλο επιπολιτισμοποίησης ονομάζεται *μονοδιάστατο*, διότι θεωρεί ότι η διατήρηση της κουλτούρας καταγωγής και η υιοθέτηση της κουλτούρας της πλειονοτικής ομάδας είναι αμοιβαία αποκλειόμενες επιλογές ή τα αντίθετα άκρα της (ιδίας διάστασης).

Ο Berry (1990, 1997α, 1997β, 1999, 2001) υποστήριξε ότι η επιπολιτισμοποίηση περιλαμβάνει δύο μείζονα ζητήματα. Το πρώτο αφορά το κατά πόσο η διατήρηση της πολιτισμικής παράδοσης θεωρείται σημαντική και κατά πόσο η κουλτούρα καταγωγής πρέπει να διαφυλάσσεται. Το δεύτερο ζήτημα αφορά το κατά πόσο επιχειρείται επαφή με άλλες ομάδες (κυρίως την πολιτισμικά κυρίαρχη ομάδα) και συμμετοχή σε μια ευρύτερη κοινωνία (πλαίσιο V). Το μοντέλο του Berry είναι *δισδιάστατο*, διότι θεωρεί ότι διατήρηση της πολιτισμικής καταγωγής και πολιτισμική συμμετοχή είναι διαφορετικές διαστάσεις. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι ανταποκρίνονται στα δύο αυτά ζητήματα οδηγεί σε μια τυπολογία όσον αφορά τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης.

Το ερώτημα, διατυπωμένο από την οπτική της κοινωνικής ψυχολογίας, είναι πώς θα κατανοήσουμε τους παράγοντες που ωθούν την επιλογή προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Ένας παράγοντας ο οποίος μπορεί να επηρεάσει τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των νεοφερμένων αφορά τη σχέση που αυτοί έχουν με την πολιτισμική ομάδα τους. Ιδιαίτερα σημαντικά ενδέχεται να είναι τα πρότυπα αυτής της πολιτισμικής ομάδας. Κάποιες ομάδες αποδίδουν μεγάλη αξία στη διατήρηση των δεσμών μεταξύ των μελών τους. Σε αυτή την περίπτωση, η κοινότητα αποτελεί μέρος (τουλάχιστον συμβολικά) της διαδικασίας λήψης αποφάσεων από μέρους του ατόμου. Σε αυτές τις κοινότητες οι ατομικές αποφάσεις και πράξεις επηρεάζονται από τα πρότυπα και τις πεποιθήσεις της κοινότητας. Το «τι θα πουν οι άλλοι» συνιστά σημαντικό παράγοντα όταν κανείς λαμβάνει μια απόφαση σχετικά με την προσωπική ζωή του. Σε άλλες ομάδες οι άνθρωποι είναι περισσότερο ανεξάρτητοι όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονται τη ζωή τους. Όπως θα διαπιστώσουμε αργότερα, το εάν κάποιος ανήκει σε μια ομάδα με ένα «προσανατολισμένο στη συλλογικότητα» ή με ένα «ατομικιστικό» σύστημα πεποιθήσεων επηρεάζει τις στρατηγικές επιπολιτι-

σμοποίησης τις οποίες ενδέχεται να επιλέξει. Έτσι, μπορεί να είναι πιο δύσκολο για κάποιον να εγκαταλείψει την κουλτούρα του στην περίπτωση που ανήκει σε μια ομάδα η οποία έχει πεποιοθήσεις προσανατολισμένες στη συλλογικότητα. Άλλωστε, οι ομάδες γίνονται σημαντικές για τους ανθρώπους διότι τους παρέχουν την αίσθηση του ανήκειν και έναν τρόπο για να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους. Για κάποιους λοιπόν ενδέχεται να είναι εξαιρετικά δύσκολο να εγκαταλείψουν μια ομάδα η οποία είναι σημαντική για τον αυτοπροσδιορισμό τους. Όταν μια ομάδα παρέχει μια αίσθηση ταυτότητας στα μέλη της, τότε αυτά είναι πολύ δύσκολο να την «εγκαταλείψουν», εκτός και αν αυτή η ταυτότητα αντικατασταθεί επιτυχώς από μια άλλη. Για να γίνει αυτό, δεν θα πρέπει μόνο το άτομο να είναι πρόθυμο να υιοθετήσει τις αξίες, τις πεποιοθήσεις και τους τρόπους συμπεριφοράς της νέας ομάδας, αλλά θα πρέπει επίσης τα άλλα μέλη της ομάδας, στην οποία το άτομο επιδιώκει να ενταχθεί, να τον/την αναγνωρίσουν ως έναν/μία από αυτά. Για παράδειγμα, μπορεί να επιθυμώ να γίνω Γαλλίδα και να υιοθετήσω τις αξίες, τις πεποιοθήσεις και τον τρόπο ζωής των Γάλλων. Παρ' όλα αυτά, αν οι Γάλλοι δεν με αναγνωρίσουν ως Γαλλίδα, δεν θα έχω πετύχει ως προς τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που επέλεξα. Αυτό ισχύει στην περίπτωση πολλών Βορειοαφρικανών οι οποίοι ζουν στη Γαλλία, και αφορά ομοίως πολλούς ανθρώπους ασιατικής ή αφροκαριβικής καταγωγής οι οποίοι ζουν στη Μεγάλη Βρετανία. Τέλος, η αποστασιοποίηση κάποιου από την ενδοομάδα μπορεί να θεωρηθεί πράξη προδοσίας, την οποία οι άνθρωποι αποδέχονται με δυσκολία. Δεν θα πρέπει λοιπόν να θεωρούμε ότι οι άνθρωποι οι οποίοι βρίσκονται σε ένα καινούριο πολιτισμικό περιβάλλον είναι πλήρως ελεύθεροι όσον αφορά την επιλογή να εγκαταλείψουν την πολιτισμική ταυτότητά τους. Πολλοί παράγοντες επηρεάζουν τα μονοπάτια επιπολιτισμοποίησης που οι άνθρωποι ακολουθούν. Αυτά τα θέματα θα συζητηθούν πιο αναλυτικά στα κεφάλαια 1, 3 και 4.

Ένας ακόμη παράγοντας ο οποίος ενδέχεται να επηρεάσει τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης σχετίζεται με τις πεποιοθήσεις της κοινωνίας υποδοχής. Μια κοινωνία η οποία υποδέχεται μετανάστες έχει προσδοκίες σε σχέση τόσο με τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει οι νεοφερμένοι να προσαρμοστούν όσο και με τις στρατηγικές

που θα πρέπει να υιοθετήσουν. Αυτές οι προσδοκίες διαμορφώνουν το πλαίσιο των δυνατικών στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης. Λόγου χάρη, αν η κοινωνία υποδοχής δεν επιτρέπει στους μετανάστες να διατηρούν και να εκδηλώνουν την πολιτισμική ταυτότητά τους, τότε αυτή η επιλογή, έστω και αν είναι πιθανή, εξασθενίζει. Οι πεποιοθήσεις των κοινωνιών υποδοχής μεταναστών αναφορικά με την επιπολιτισμοποίηση αλληλεπιδρούν με τις αντιλήψεις των κοινωνιών αυτών για τη δική τους εθνική και πολιτισμική ταυτότητα, καθώς και με τις στάσεις τους απέναντι στην ετερότητα. Η παρουσία πολιτισμικών μειονοτήτων ενδέχεται λοιπόν να ωθήσει τις πλειονοτικές ομάδες να αναθεωρήσουν και να αναδιαμορφώσουν το ποιες είναι. Δεν είναι αυτονόητο ότι οι πλειονοτικές ομάδες θα είναι πρόθυμες να αλλάξουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους. Αυτά τα θέματα θα συζητηθούν πιο αναλυτικά στα κεφάλαια 2, 3 και 4.

Οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης δεν είναι ένα ζήτημα που αφορά τις πολιτισμικές πλειονοτικές ομάδες και μειονότητες ξεχωριστά. Οι πεποιοθήσεις όλων των κοινωνιών αλληλεπιδρούν και διαμορφώνουν τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης. Οι επιθυμίες των μειονοτήτων και οι προσδοκίες των πλειονοτικών ομάδων διαμορφώνουν το σκηνικό στο οποίο λαμβάνει χώρα η επιπολιτισμοποίηση. Αλλαγές μπορεί να παρατηρηθούν τόσο στις πλειονοτικές ομάδες όσο και στις μειονότητες, όπως επίσης στην κοινωνία συνολικά. Στα κεφάλαια 3 και 4 θα ασχοληθούμε με αυτή την αλληλεπίδραση και τις συνέπειές της στη σχέση μεταξύ πολιτισμικών μειονοτήτων και πλειονοτικών ομάδων.

Τέλος, οι πεποιοθήσεις για την επιπολιτισμοποίηση καθορίζουν το συνολικό ιδεολογικό πλαίσιο το οποίο επηρεάζει τις κρατικές πολιτικές σχετικά με την επιπολιτισμοποίηση και τη μετανάστευση. Το πώς οι άνθρωποι αισθάνονται για την επιπολιτισμοποίηση και την πολιτισμική πολλαπλότητα, όπως επίσης το επίπεδο ανοχής τους σε διαφορετικές αντιλήψεις και πρακτικές έχουν αντίκτυπο στις πολιτικές που θέτουν σε εφαρμογή οι κυβερνήσεις. Ασφαλώς, αυτή η σχέση δεν είναι μίας κατεύθυνσης. Οι πεποιοθήσεις των ανθρώπων επηρεάζουν την πολιτική, και τα πολιτικά μέτρα που λαμβάνονται επηρεάζουν με τη σειρά τους τις πρακτικές και τις πεποιοθήσεις των

ανθρώπων. Η κατανόηση αυτής της αλληλεπίδρασης στάσεων, ανα-
 παραστάσεων και πολιτικών είναι ζωτική προκειμένου να κατανοή-
 σουμε πώς οι κοινωνίες εξελίσσονται και αλλάζουν χωρίς να απο-
 συντίθενται. Εάν, όπως ειπώθηκε προηγουμένως, ο τρόπος με τον
 οποίο αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο πραγματικά αλλάζει ως απο-
 τέλεσμα των τάσεων της παγκοσμιοποίησης, είναι σημαντικό να κα-
 τανοήσουμε τον αντίκτυπο αυτών των αλλαγών στις ταυτότητες των
 ανθρώπων. Η ταυτότητα είναι ένα θέμα το οποίο αποκτά εξαιρετι-
 κά μεγάλη σημασία στο πλαίσιο των πολυπολιτισμικών κοινωνιών.
 Οι ερευνητές έχουν χρησιμοποιήσει την έννοια της ταυτότητας με
 στόχο να εξηγήσουν τις πράξεις των ανθρώπων, και αυτή έχει δια-
 ποτίσει την κοινή λογική και τον καθημερινό λόγο, με αποτέλεσμα
 οι άνθρωποι να τη χρησιμοποιούν για να δικαιολογήσουν τις πρά-
 ξεις τους. Θα έλεγα ότι στην κοινωνική ψυχολογία το σημείο εκκί-
 νησής μας πρέπει να είναι η κατανόηση της αλληλεπίδρασης διά-
 φορων μορφών γνώσης (επιστημονική, του μη ειδικού, θρησκευ-
 τική κ.λπ.). Πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, ποιοι
 ισχυρίζονται ότι είναι, πώς τους αναγνωρίζουν και πώς τους αξιο-
 λογούν οι άλλοι, όλα αυτά συνιστούν έναν ιδιαίτερο τύπο γνώσης ο
 οποίος ενδέχεται να «φιλτράρει» τις αντιλήψεις τους για τον κόσμο
 και να επηρεάσει τις πράξεις τους. Η ταυτότητα συνοψίζει αυτή τη
 γνώση. Έτσι, αποτελεί θεμελιώδες ζήτημα στην περίπτωση των πο-
 λυπολιτισμικών κοινωνιών όπου ερωτήματα όπως «Τι πιστεύουν οι
 άνθρωποι ότι είναι;» και «Τι πιστεύουν ότι δεν είναι;» εγκαθιδρύουν
 τα σύνορα μεταξύ των κοινοτήτων. Αυτό το ζήτημα θα συζητηθεί
 στο κεφάλαιο 4, παράλληλα με τα θέματα των πεποιθήσεων, των
 αναπαραστάσεων, της ιδιότητας του πολίτη και της κοινωνικής αλ-
 λαγής.

Συνοψίζοντας, αυτό το βιβλίο εξετάζει τις πολιτισμικά ανομοιο-
 γενείς κοινωνίες αρχικά από τη σκοπιά των πολιτισμικών μειονο-
 τητών (κεφάλαιο 1) και στη συνέχεια από τη σκοπιά των πολιτισμι-
 κών πλειονοτήτων (κεφάλαιο 2). Στα συγκεκριμένα κεφάλαια συ-
 ζητούνται οι κοινωνιοψυχολογικές συνέπειες των μεταβαλλόμενων
 πολιτισμικών περιβαλλόντων και της υποδοχής νέων πληθυσμών. Οι
 άνθρωποι θεωρούν ότι όταν τα άτομα ζουν σε πολιτισμικά ανομοι-
 ογενείς κοινωνίες, υπάρχει αυξημένη πιθανότητα εμφάνισης διο-

μαδικών συγκρούσεων. Θα εξετάσουμε αυτό το θέμα –μαζί με τις
 θεωρίες για τη σύγκρουση, και τους τρόπους περιορισμού της– στο
 κεφάλαιο 3. Έπειτα, στο κεφάλαιο 4, θα συζητήσουμε για τον εθνι-
 κισμό, την ταυτότητα και την ιδιότητα του πολίτη. Ελπίζω ότι σε αυ-
 τά τα κεφάλαια θα έρθετε σε επαφή με τις θεωρίες της κοινωνικής
 ψυχολογίας και με διάφορα εμπειρικά ευρήματα, τα οποία είναι
 χρήσιμα για την κατανόηση των πολυπολιτισμικών κοινωνιών, όπως
 επίσης ότι θα πάρετε μια γεύση κοινωνικής ψυχολογίας η οποία θα
 σας κινητοποιήσει να διερευνήσετε περαιτέρω τις θεωρίες και τις
 μεθόδους της.

Μια από τις σημαντικότερες θέσεις αυτού του βιβλίου είναι ότι
 η επιπολιτισμοποίηση, δηλαδή η ειρηνική συνύπαρξη διαφορετικών
 πολιτισμικών ομάδων, και η ανάπτυξη πολυπολιτισμικών κοινωνιών
 εξαρτιούνται από το γενικό κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει
 χώρα η συνάντηση των διαφορετικών ομάδων. Συνεπώς, είναι ση-
 μαντικό να εντάξουμε τα ευρήματά μας σε ένα πλαίσιο και να απο-
 φύγουμε τις γενικεύσεις οι οποίες ενδέχεται να μην είναι εφαρμό-
 σιμες για καθεμία συνάντηση. Θα πρέπει, για παράδειγμα, να λά-
 βουμε υπόψη τους κοινωνικο-ιστορικούς παράγοντες βάσει των
 οποίων προσδιορίζονται οι μειονότητες (π.χ. αποικιοκρατία, φυλε-
 τικά ζητήματα, ευρωπαϊκή ενοποίηση κ.λπ.). Επιπλέον, είναι ου-
 σιώδες να εξετάσουμε τους κοινωνικο-ιστορικούς παράγοντες που
 προσδιορίζουν το κλίμα της συνάντησης, και ιδιαίτερα πώς αλλη-
 λεπιδρούν οι πεποιθήσεις των πλειονοτήτων και των μειονοτήτων,
 καθώς και τον τρόπο με τον οποίο τα αίτια που βρίσκονται πίσω
 από τη συνάντηση μπορούν να επηρεάσουν την εξέλιξή της. Από
 την αρχή μέχρι και το τέλος του βιβλίου προσπάθησα να παρου-
 σιάσω αρκετά παραδείγματα ερευνών οι οποίες πραγματοποιήθη-
 καν σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Επιπλέον, στο κεφάλαιο 4 εξε-
 τάζω ζητήματα τα οποία σχετίζονται με το μοντέλο του ευρωπαϊκού
 εθνικού κράτους, το οποίο θεμελιώθηκε στην ιδέα της πολιτισμικής
 ομοιογένειας. Επίσης, παρουσιάζω θέματα τα οποία σχετίζονται με
 την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία επιδιώκει να ενσωματώσει διαφο-
 ρετικές εθνικές ομάδες. Τέλος, εξετάζω τις εμπειρίες των βορειοα-
 μερικανικών και των αυστραλιανών πολυπολιτισμικών κοινωνιών
 οι οποίες θεμελιώθηκαν στη μετανάστευση και υπόκεινται σε μια

αδιάκοπη διαδικασία εθνοτικής διαφοροποίησης. Ομοιογένεια ή ανομοιογένεια, αποκέντρωση ή συγκέντρωση εξουσιών, δημοκρατία και αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση, ατομικά και συλλογικά δικαιώματα και καθήκοντα, όλα αυτά είναι διακυβεύματα σε τέτοιες κοινωνίες.

Τα θέματα αυτά βρίσκονται επίσης στην καρδιά του δημόσιου διαλόγου μεταξύ των κοινωνικών επιστημόνων. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να πω ότι δεν φιλοδοξώ να παρουσιάσω οριστικές απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Για να γίνει κάτι τέτοιο, θα χρειαζόταν η κοινή προσπάθεια των κοινωνιολόγων, των πολιτικών επιστημόνων, των οικονομολόγων, των ιστορικών, των πολιτισμικών ανθρωπολόγων, των κοινωνικών ψυχολόγων και γενικά όλων των κοινωνικών επιστημόνων. Αντ' αυτού, θα προσπαθήσω να δώσω μια γεύση του τρόπου με τον οποίο οι κοινωνικοί ψυχολόγοι εξετάζουν αυτά τα θέματα. Επίσης, θα προσπαθήσω να παρουσιάσω πώς οι κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες είναι ενσωματωμένες στους ιστορικούς και στους κοινωνικούς παράγοντες. Πιο συγκεκριμένα, στόχος μου είναι να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο οι αντιλήψεις και οι πράξεις των ανθρώπων επηρεάζουν το κοινωνικό πλαίσιο.

Από τη μια μεριά, μια τέτοια συζήτηση επιδιώκει να βοηθήσει τους κοινωνικούς ψυχολόγους να εντάξουν τις θεωρίες και τα ευρήματά τους σε ένα γενικότερο πλαίσιο και έτσι να μπορέσουν τόσο να τα αμφισβητήσουν όσο και να τα αναπτύξουν. Θα ήμουν ιδιαίτερα ευτυχής εάν αυτό το βιβλίο μπορέσει να συμβάλει στο διάλογο που πραγματοποιείται στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας και να ανοίξει νέους δρόμους προς διερεύνηση, που θα μπορούσαν να βοηθήσουν την επιστήμη της κοινωνικής ψυχολογίας να ανταποκριθεί στις κοινωνικο-ιστορικές προκλήσεις τις οποίες αντιμετωπίζει.

Από την άλλη μεριά, αυτό το βιβλίο θα μπορούσε να θεωρηθεί μια κοινωνιοψυχολογική συμβολή στον ευρύτερο διάλογο μεταξύ των κοινωνικών επιστημόνων. Οι εξειδικευμένες γνώσεις τις οποίες οι κοινωνικοί ψυχολόγοι έχουν αποκτήσει σχετικά με τον τρόπο που οι άνθρωποι χειρίζονται το άγνωστο και την ψυχολογική απειλή, σχετικά με τις συνθήκες που πιθανόν οδηγούν στις συγκρούσεις

και στον περιορισμό τους, σχετικά με τα κίνητρα των ανθρώπινων πράξεων, με τον τρόπο που οι άνθρωποι χειρίζονται τις ασυμμετρίες στην εξουσία και στην κοινωνική θέση, καθώς και σχετικά με τον τρόπο που κατασκευάζουν θεωρίες για τον κόσμο ενδέχεται να αποδειχθούν ένα πολύ ισχυρό εργαλείο για την κατανόηση της νέας κοινωνικής πραγματικότητας.

Τέλος, στόχος αυτού του βιβλίου είναι να εξετάσει πώς οι θεωρίες και τα εμπειρικά ευρήματα που εντάσσονται στο συνολικότερο σώμα έργων της κοινωνικής ψυχολογίας μπορούν να μας προσφέρουν πληροφορίες σχετικά με τις δυναμικές των σύγχρονων κοινωνιών, οι οποίες χαρακτηρίζονται από πολιτισμική ανομοιογένεια και πλουραλισμό. Ελπίζω ότι η ανάγνωση του βιβλίου θα σας είναι ευχάριστη, συνάμα όμως θα σας βάλει σε σκέψεις.

Πλαίσιο 1.1. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ, ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ – ΑΙΤΟΥΝΤΕΣ ΑΣΥΛΟ, ΠΑΡΕΠΙΔΗΜΟΥΝΤΕΣ, ΕΘΝΟΤΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ: ΟΡΙΣΜΟΙ

- **Μετανάστες:** Άνθρωποι οι οποίοι μετακινούνται οικειοθελώς σε μια άλλη χώρα με την πρόθεση να φτιάξουν εκεί τη ζωή τους και να μείνουν μόνιμα. Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς είναι άνθρωποι γεννημένοι σε μια χώρα από γονείς οι οποίοι έχουν μεταναστεύσει εκεί.
- **Παρεπιδημούντες/προσωρινοί κάτοικοι/εποχιακοί:** Είναι άνθρωποι που μετακινούνται οικειοθελώς σε μια άλλη χώρα χωρίς την πρόθεση να ζήσουν εκεί μόνιμα.
- **Πρόσφυγες - αιτούντες άσυλο:** Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Γενεύης, η οποία υπογράφηκε τον Ιούλιο του 1951, η νομική ιδιότητα του πρόσφυγα αποδίδεται σε ένα άτομο το οποίο, «εξαιτίας βάσιμου φόβου ότι διώκεται για λόγους φυλετικούς, θρησκευτικούς, εθνικής καταγωγής, λόγω της ιδιότητάς μέλους σε μια συγκεκριμένη ομάδα ή λόγω μιας πολιτικής άποψής του, βρίσκεται εκτός της χώρας υπηκοότητάς του και δεν είναι σε θέση ή, εξαιτίας αυτού του φόβου, είναι απρόθυμο να ωφεληθεί από την προστασία αυτής της χώρας» ή ένα άτομο το οποίο, μην έχοντας υπηκοότητα και βρισκόμενο εκτός της χώρας της προηγούμενης μόνιμης διαμονής του, δεν είναι σε θέση ή, εξαιτίας αυτού του φόβου, είναι απρόθυμο να επιστρέψει σε αυτήν». Οι συγκεκριμένοι άνθρωποι αναζητούν άσυλο σε ασφαλέστερες χώρες.
- **Εθνοτικές μειονότητες:** Πρόκειται για πολιτισμικά διαφορετικές ομάδες ανθρώπων στο πλαίσιο ενός εθνικού κράτους. Η παρουσία τους ενδέχεται να οφείλεται στη μετανάστευση ή σε ιδιαίτερους δεσμούς με το συγκεκριμένο κράτος (π.χ. μέλη πρώην αποικιών). Αυτοί οι άνθρωποι είναι συνήθως πολίτες του εθνικού κράτους. Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς θεωρούνται επίσης μέρος αυτής της ομάδας.

Σύμφωνα με τον Berry και τους συνεργάτες του (1987), οι μη κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες διαφοροποιούνται σε σχέση με

το βαθμό στον οποίο επιθυμούν την πολιτισμική επαφή και με το εάν η διαμονή τους είναι αποτέλεσμα της αποδήμησης στο νέο περιβάλλον ή όχι:

ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ	ΠΡΟΘΥΜΙΑ ΓΙΑ ΕΠΑΦΗ	
	ΕΚΟΥΣΙΑ	ΑΚΟΥΣΙΑ
ΜΗ ΑΠΟΔΗΜΟΥΣΑ	Εθνοτικές ομάδες	Γηγενείς
ΑΠΟΔΗΜΟΥΣΑ	Μετανάστες Παρεπιδημούντες	Πρόσφυγες

(Από το Berry et al. 1987)

Στην Ιταλία χρησιμοποιείται ένας ακόμη όρος για τους ξένους: ο όρος «extracomunitari», ο οποίος σημαίνει «ξένοι που δεν ανήκουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση» και αναφέρεται γενικά στους μετανάστες. Αυτός ο όρος είναι ενδιαφέρων, διότι δείχνει μια διεύρυνση των συνόρων της ενδοομάδας έτσι ώστε να συμπεριληφθούν άνθρωποι οι οποίοι προέρχονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), αλλά επίσης τονίζει ξεκάθαρα τον αποκλεισμό οποιουδήποτε άλλου.

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ, ΜΗ ΟΙΚΕΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ: Η ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΠΟΙΗΣΗ ΩΣ ΜΕΙΖΟΝ ΓΕΓΟΝΟΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Αναμφίβολα, η μετανάστευση είναι μια πολύ σημαντική αλλαγή στη ζωή ενός ανθρώπου. Ανεξάρτητα από τα αίτια της μετανάστευσης, οι άνθρωποι αφήνουν πίσω τους αγαπημένα πρόσωπα, οικεία περιβάλλοντα και τρόπους ζωής. Επίσης, χάνουν τη θέση τους στο άμεσο περιβάλλον τους, στην κοινότητά τους και στη χώρα τους. Χαρακτηρίζονται μετανάστες, πρόσφυγες, αιτούντες άσυλο, ξένοι κ.λπ. Έρχονται αντιμέτωποι με νέες αξίες, νέες πρακτικές και τρόπους ζωής, και μπορεί να μη γνωρίζουν γιατί οι άνθρωποι συ-

μπεριφέρονται με **συγκεκριμένους** τρόπους και πώς θα έπρεπε οι ίδιοι να συμπεριφερθούν. **Ενδέχεται** να αισθάνονται αγανάκτηση και αποστροφή για κάποιες επικρατούσες συνήθειες και να νιώθουν ανησυχία σε διάφορες κοινωνικές καταστάσεις. Συχνά μπορεί να βιώνουν την **προκατάληψη** και τις διακρίσεις. **Επίσης**, ενδέχεται να νιώθουν ότι **έχουν χάσει** τον έλεγχο της ζωής τους και ότι είναι αβοήθητοι. Σε τέτοιες περιπτώσεις οι άνθρωποι χρειάζεται να κατανόησουν, να αντεπεξέλθουν επιτυχώς στις απαιτήσεις και να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους. Αυτή η κατάσταση περιγράφεται από τον Oberg (1960) ως «πολιτισμικό σοκ». Όμως η έννοια του πολιτισμικού σοκ έχει δεχτεί επικρίσεις επειδή υπονοεί ότι η επιπολιτισμοποίηση είναι εξ ολοκλήρου πρόβλημα των νεοφερμένων, οι οποίοι θα πρέπει να προσπαθήσουν να προσαρμοστούν, και επειδή στιγματίζει όσους δεν πραγματοποιούν επιτυχώς αυτή την προσαρμογή (Bochner 1986).

Ερευνητές υποστήριξαν ότι, όταν οι αλλαγές μπορούν να αντιμετωπιστούν σχετικά εύκολα, η επιπολιτισμοποίηση μπορεί να θεωρηθεί μια εμπειρία μάθησης (Berry 1980, 1992, 1998· Bochner 1986· Brislin, Landis, & Brandt 1983· Furnham & Bochner 1986). Οι άνθρωποι μαθαίνουν για το νέο περιβάλλον τους και εφοδιάζονται με νέες συμπεριφορές βάσει αυτής της γνώσης. Σε άλλες περιπτώσεις η εμπειρία της μετανάστευσης είναι πιο δύσκολη και επηρεάζει την υγεία των ανθρώπων, οι οποίοι υποφέρουν από **επιπολιτισμικό στρες**.

Ο Berry (1997a) παρέχει ένα περιεκτικό πρακτικό πλαίσιο για τη μελέτη της επιπολιτισμοποίησης. Αυτό το πλαίσιο δίνει έμφαση τόσο στους δομικούς παράγοντες, οι οποίοι λειτουργούν σε επίπεδο ομάδας (όπως είναι η κατάσταση στην κοινωνία καταγωγής, η εθνική **ενδοομάδα** και η κοινωνία εγκατάστασης) όσο και στα χαρακτηριστικά της διαδικασίας, δηλαδή στο πώς οι άνθρωποι βιώνουν την επιπολιτισμοποίηση και πώς αντεπεξέρχονται στους στρεσογόνους παράγοντες που συνδέονται με αυτή την εμπειρία.

Ένα σύνολο παραγόντων (σε ατομικό επίπεδο), το οποίο επενεργεί πριν ή κατά τη διάρκεια της επιπολιτισμοποίησης, διαμεσολαβεί και μετριάξει αυτή την εμπειρία, και επηρεάζει τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης. Στο πλαίσιο 1.2 έχω τροποποιήσει ελα-

Επιπολιτισμικό στρες

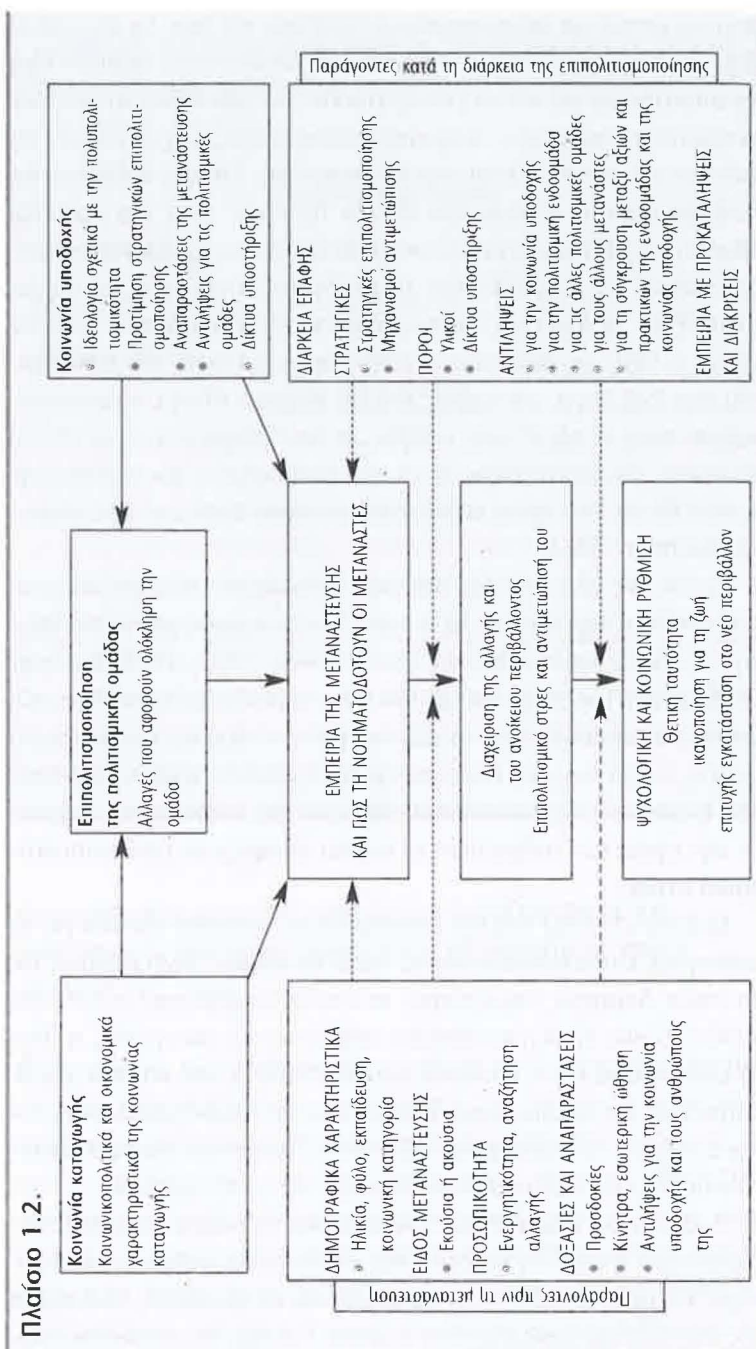
Πρόκειται για μια πτώση στην κατάσταση της υγείας (συμπεριλαμβανομένων των ψυχολογικών, των σωματικών και των κοινωνικών διαστάσεων της) ατόμων που βρίσκονται σε διαδικασία επιπολιτισμοποίησης και για τα οποία υπάρχουν στοιχεία ότι αυτά τα φαινόμενα υγείας συνδέονται συστηματικά με την επιπολιτισμοποίηση.

(Berry et al. 1987: 491)

Ενδοομάδα

Κοινωνιοψυχολογικός όρος ο οποίος προσδιορίζει την ομάδα ή την κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκει ή με την οποία ταυτίζεται κάποιο άτομο. Αντίστοιχα, η «εξωομάδα» προσδιορίζει την ομάδα ή την κοινωνική κατηγορία στην οποία δεν ανήκει ή με την οποία δεν ταυτίζεται το άτομο.

Πλαίσιο 1.2.

φρώς το διάγραμμα του Berry, ώστε να δώσω έμφαση στην επιπολιτισμοποίηση ως μια εμπειρία κατασκευής νοημάτων, η οποία αφορά μείζονες αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι κατανοούν αυτή την εμπειρία και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν την αλλαγή και το άγνωστο είναι ακριβώς τα στοιχεία εκείνα που επηρεάζουν την ψυχολογική προσαρμογή και τη συμμετοχή τους σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον (Ward 1997). Ταυτόχρονα, η παρουσία τους και οι πράξεις τους μετασηματίζουν αυτό το περιβάλλον.

Σε αυτό το πλαίσιο αποφεύγεται η λέξη «προσαρμογή», διότι κατά κάποιο τρόπο υποδηλώνει την ύπαρξη μιας πολύ συγκεκριμένης πραγματικότητας στην οποία οι άνθρωποι πρέπει να προσαρμοστούν. Όπως υποστηρίζει ο Schönpflug (1997), η επιπολιτισμοποίηση μπορεί να θεωρηθεί μια διαδικασία ατομικής ανάπτυξης η οποία προκαλείται από τη μετανάστευση και κατά την οποία διαμορφώνονται οι ταυτότητες των ανθρώπων δεν πρέπει να υποτιμάται. Όμως, η επιπολιτισμοποίηση θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί μια διαδικασία κοινωνικής αλλαγής κατά την οποία η κουλτούρα καταγωγής επανερμηνεύεται και αναδομείται (Horenczyk 1997), και κατά την οποία το αποκαλούμενο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον υποδοχής επίσης αλλάζει λόγω της παρουσίας διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων και των σχέσών τους. Αφενός χρειάζεται να λάβουμε υπόψη την τεράστια ποικιλομορφία των εμπειριών των μεταναστών (Pick 1997) και αφετέρου χρειάζεται να επικεντρωθούμε εξίσου στις κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες (Kagitcibasi 1997). Οι κυρίαρχες αυτές ομάδες δεν είναι μονοιθικές και δεν πρέπει να υποτιμάμε τη συνθετότητα και την ποικιλομορφία των στάσεων της κοινωνίας υποδοχής (Horenczyk 1997).

Εκείνο που υποστηρίζω είναι ότι, παράλληλα με τις ατομικές διαφορές, υπάρχουν κοινές αντιλήψεις για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν την επιπολιτισμοποίηση και αντιμετωπίζουν το μη οικείο. Αυτή η διεργασία κατασκευής νοημάτων και η «επιτυχής αντιμετώπιση» την οποία απαιτεί ισχύουν τόσο για τις μη κυρίαρχες όσο και για τις κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες. Η συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων στο πλαίσιο του ίδιου

πολιτικού θεσμού αλλάζει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τον κόσμο, και επιφέρει κοινωνικές αλλαγές. Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici 1961/1976, 1984, 1988α, 1998, 2000, 2001· Jodelet 1984, 1989· Doise 1990) εφοδίασε τους κοινωνικούς ψυχολόγους με ένα θεωρητικό πλαίσιο, ώστε να κατανοήσουν πώς οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τα μη οικεία γεγονότα και περιβάλλοντα, όπως επίσης πώς κατασκευάζουν, μέσω της επικοινωνίας και της κοινωνικής επιρροής, κοινές αντιλήψεις και κοινές πρακτικές οι οποίες παράγουν κουλτούρα (Θ.Σ. 1).

Σύμφωνα με την κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση, ως ερευνητές του φαινομένου της επιπολιτισμοποίησης πρέπει να έχουμε ως έργο μας την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και αντεπεξέρχονται στην αλλαγή, του τρόπου με τον οποίο ενσωματώνουν την καινοτομία σε πιο οικεία πλαίσια, καθώς και του τρόπου που αυτές οι αντιλήψεις καθοδηγούν τις πράξεις τους.

Απώλεια κοινωνικής θέσης, ανάγκη για επιβίωση και αυτοαξιολόγηση σε ένα νέο περιβάλλον

Μία από τις μεγαλύτερες αλλαγές που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες είναι η αλλαγή στην κοινωνική θέση τους και στην οικονομική κατάστασή τους. Οι μετανάστες αναγκάζονται να βρουν τρόπους επιβίωσης σε μια νέα κοινωνία. Η πιο προφανής δυσκολία σχετίζεται με την ανάγκη να κερδίσουν τα προς το ζην. Η εμπειρία της μετανάστευσης αναπόφευκτα επαναπροσδιορίζει τα πλαίσια αναφοράς και απαιτεί από τους ανθρώπους να επανατοποθετήσουν τον εαυτό τους εντός αυτών. Έτσι, γεννάται το ερώτημα: Ποιοι είναι σε σχέση με αυτή τη νέα κοινωνία; Συχνά η κοινωνία υποδοχής τους προσδιορίζει είτε βάσει της κοινής κατάστασης στην οποία βρίσκονται, αποκαλώντας τους μετανάστες, πρόσφυγες ή αιτούντες άσυλο, είτε σε αντιδιαστολή προς τον πληθυσμό των ντόπιων, περιγράφοντάς τους ως ξένους ή σε σχέση με την εθνότητα ή την εθνικότητά τους. Για παράδειγμα, όταν μετακόμισα για πρώτη φορά στη Γαλλία, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα δεν με σύστηναν

στους άλλους απλώς ως μια φίλη, αλλά ως την «Ελληνίδα φίλη» του ομιλητή. Η ιδιότητα «Ελληνίδα» προσδιόριζε τη θέση μου. Επιπλέον, οι άνθρωποι χάνουν τη θέση που είχαν στην κοινωνία καταγωγής τους πιθανώς σε σχέση με την οικογενειακή δομή ή το επάγγελμά τους. Δεν είναι ασυνήθιστο, για παράδειγμα, Πολωνοί μετανάστες οι οποίοι εργάζονται στην Ελλάδα ως ελαιοχρωματιστές ή καθαριστές να είναι διπλωματούχοι μηχανικοί υπολογιστών ή αρχιτέκτονες. Πρόσφατα οι ιατρικές σχολές στη Βρετανία άρχισαν να προσφέρουν μαθήματα εξομίσωσης πτυχίου σε πρόσφυγες οι οποίοι στη χώρα τους ήταν διπλωματούχοι γιατροί ή επαγγελματίες στο χώρο της υγείας, έτσι ώστε να μπορούν να ασκήσουν το επάγγελμά τους στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στο νέο περιβάλλον, λοιπόν, το οποίο τους ορίζει ως τον Άλλο, οι μετανάστες χρειάζεται να επαληθεύσουν και να αξιολογήσουν τον εαυτό τους.

Σύμφωνα με τον Festinger (1954), οι άνθρωποι αισθάνονται την ανάγκη να αξιολογήσουν με ακρίβεια τον εαυτό τους, τις στάσεις και τις απόψεις τους. Όταν δεν υπάρχουν αντικειμενικά μέσα για να κάνουν κάτι τέτοιο, αυτή η αξιολόγηση γίνεται μέσω της σύγκρισης του εαυτού με άλλους με τους οποίους υπάρχουν ομοιότητες. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης του Festinger (Θ.Σ. 2), οι άνθρωποι αποφεύγουν τη σύγκριση με άλλους με τους οποίους διαφέρουν. Η διαδικασία της κοινωνικής σύγκρισης συμβάλλει έτσι στη διαμόρφωση κοινωνικών ομάδων προσδιορίζοντας τους «όμοιους ανθρώπους» και αυξάνοντας τις πιέσεις για ομοιογένεια. Ωστόσο, ο Festinger αναγνωρίζει επίσης ότι, όταν η συμμετοχή σε μια ομάδα είναι ιδιαίτερα ελκυστική ή όταν οι άνθρωποι δεν μπορούν να αποφύγουν τη σύγκριση, τότε ενδέχεται να συγκρίνουν τον εαυτό τους με άλλους με τους οποίους διαφέρουν. Σε κάποιες περιπτώσεις, αυτές οι συγκρίσεις μπορεί να είναι καταστροφικές για την αυτοαξιολόγηση.

Οι άνθρωποι είναι πιθανό να χρησιμοποιούν διαφορετικά σημεία σύγκρισης. Μπορεί να συγκρίνουν την παρούσα κατάστασή τους με την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν στο παρελθόν ή με την κατάσταση στην οποία επιθυμούν να βρεθούν στο μέλλον (χρονικές συγκρίσεις). Μπορεί να συγκρίνουν τον εαυτό τους με άλλα άτομα (διατομικές, ενδοομαδικές ή διομαδικές συγκρίσεις). Μπο-

ρεί επίσης να συγκρίνουν τον εαυτό τους ως προς ένα αφηρημένο κριτήριο, πρότυπο ή ιδανικό (Brown et al. 1992). Οι συγκρίσεις ενδέχεται να έχουν διαφορετικές κατευθύνσεις: προς τα πάνω όταν το σημείο σύγκρισης είναι καλύτερο από τον εαυτό, προς τα κάτω όταν το σημείο σύγκρισης είναι χειρότερο από τον εαυτό, και παράλληλα όταν το σημείο σύγκρισης είναι ισότιμης κοινωνικής θέσης.

Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν στρατηγικά αυτούς τους διαφορετικούς τρόπους σύγκρισης, υποκινούμενοι από κίνητρα αυτοβελτίωσης ή αυτοαξιολόγησης. Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι έχουν προσπαθήσει να αποσαφηνίσουν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες είναι πιθανότερο να εμφανιστεί καθένα από τα διαφορετικά είδη σύγκρισης. Έχει υποστηριχτεί, για παράδειγμα, ότι οι χρονικές συγκρίσεις είναι πιθανότερο να λαμβάνουν χώρα σε μεταγενέστερα στάδια της ζωής (Suls & Mullen 1982· Brown & Middendorf 1996). Οι Wilson και Ross (2000) υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τις χρονικές συγκρίσεις όταν θέλουν να νιώσουν ικανοποίηση για τον εαυτό τους (κίνητρο αυτοβελτίωσης), ενώ χρησιμοποιούν τις συγκρίσεις με άλλους όταν θέλουν να αξιολογήσουν τον εαυτό τους.

Δεν είναι ευνόητος ο τρόπος τον οποίο θα επιλέξουν οι άνθρωποι που ανήκουν σε μη κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες για να συγκριθούν. Μια χρονική σύγκριση ενδέχεται πράγματι να βελτιώσει την αντίληψη που έχουν για τον εαυτό τους, εάν η κατάστασή τους πριν τη μετανάστευση ήταν χειρότερη. Αλλά το ίδιο είδος σύγκρισης μπορεί να είναι προβληματικό για εκείνους που βρίσκονται σε κοινωνικά κατώτερη θέση λόγω της μετανάστευσης, όπως συμβαίνει στο παράδειγμα των Πολωνών μεταναστών που αναφέρθηκε προηγουμένως. Συνεπώς, στα πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα είναι δύσκολο να προβλεφθεί ο τρόπος με τον οποίο θα πραγματοποιηθεί η αυτοαξιολόγηση. Σε σχέση με αυτό το θέμα προκύπτουν διάφορα ερωτήματα, όπως: Ποιο είναι το κατάλληλο σημείο σύγκρισης, οι άνθρωποι που έχουν το ίδιο πολιτισμικό υπόβαθρο ή οι άνθρωποι της κοινωνίας υποδοχής; Η κουλτούρα καταγωγής ή η νέα κουλτούρα; Ποιες είναι οι διαστάσεις σύμφωνα με τις οποίες λαμβάνει χώρα η σύγκριση;

Είναι γνωστό ότι, όταν έχουν την ευκαιρία, οι άνθρωποι τείνουν

να επιλέγουν τις διαστάσεις της σύγκρισης κατά τρόπο που τους επιτρέπει να δουν τον εαυτό τους υπό ένα καλύτερο πρίσμα (Lemaine 1974· Lemaine, Kastarsztein, & Personnaz 1978). Επίσης, γνωρίζουμε ότι η σπουδαιότητα που τα άτομα αποδίδουν στις διαστάσεις της σύγκρισης μπορεί να χρησιμοποιηθεί έμμεσα με στόχο να τοποθετηθούν οι άλλοι σε υποδεέστερη θέση. Συγκεκριμένα, σε ορισμένες περιπτώσεις οι άνθρωποι τονίζουν τις διαφορές τους από τους άλλους, όταν στην πραγματικότητα αυτό που εννοούν είναι ότι είναι καλύτεροι από αυτούς (Mummendey & Schreiber 1984). Αυτή η στρατηγική εξαρτάται επίσης από την κοινωνική θέση των υπό σύγκριση ομάδων (Mummendey & Simon 1989). Όμως, κάποια από αυτά τα ευρήματα προέρχονται από έρευνες οι οποίες έχουν διεξαχθεί σε εργαστηριακό πλαίσιο. Στην πραγματική ζωή οι άνθρωποι ενδέχεται να μην έχουν την ευκαιρία να επιλέξουν τις διαστάσεις βάσει των οποίων θα συγκρίνουν τον εαυτό τους. Αντίθετα, μπορεί οι διαστάσεις να τους επιβληθούν από πιο ισχυρές ομάδες (Deschamps 1980· Deschamps, Lorenzi-Cioldi, & Meyer 1982).

Οι Hinkle και Brown (1990) υποστηρίζουν ότι στην περίπτωση συγκεκριμένων ανθρώπων και ομάδων ενδέχεται να εμφανίζεται σε μικρότερο βαθμό η τάση χρήσης των κοινωνικών συγκρίσεων ως μιας στρατηγικής αξιολόγησης –αντίθετα, ενδέχεται να αυτοαξιολογούνται βάσει αφηρημένων προτύπων (πρότυπα του τρόπου ζωής). Είναι εξίσου πιθανό ότι η κοινωνική σύγκριση, ως μέσο αυτοβελτίωσης, είναι πιο σημαντική στην περίπτωση των δυτικών πολιτισμών στους οποίους έχουν πραγματοποιηθεί οι περισσότερες έρευνες. Ακόμη και όταν οι άνθρωποι χρησιμοποιούν αφηρημένα κριτήρια ως σημεία αναφοράς, χρειάζεται να έχουμε κατά νου ότι αυτά τα πρότυπα έχουν κατασκευαστεί κοινωνικά. Ο καθορισμός των κριτηρίων και η αξία που αποδίδεται στις διαστάσεις της σύγκρισης αποτελούν μέρος ενός παιχνιδιού εξουσίας στο πλαίσιο της κοινωνικής διαπραγμάτευσης. Τα μέλη των μη κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων βρίσκονται ξεκάθαρα σε μειονεκτική θέση όσον αφορά τον καθορισμό των δικών τους κριτηρίων αυτοαξιολόγησης.

Ένα άλλο θέμα το οποίο χρειάζεται διευκρίνιση είναι κατά πόσο τα κοινωνικά υποκείμενα θα προτιμήσουν να χρησιμοποιήσουν προσωπικές συγκρίσεις ή ομαδικές συγκρίσεις. Σε μια μελέτη η

Ασυμμετρία μεταξύ προσωπικής και ομαδικής αντίληψης διάκρισης

Η τάση των μελών των μειονοτικών ομάδων να αντιλαμβάνονται ότι ένας υψηλότερος βαθμός διακρίσεων κατευθύνεται προς την ομάδα τους ως σύνολο παρά προς τους ίδιους ως άτομα, παρότι ανήκουν σε αυτές τις ομάδες, (Moghaddam 1998)

οποία αφορούσε τους πρώην Ανατολικογερμανούς και Δυτικογερμανούς, οι Kessler, Mummendey και Leisse (2000) έδειξαν ότι οι αξιολογήσεις της προσωπικής οικονομικής κατάστασης ή της οικονομικής κατάστασης της ομάδας εξαρτιούνταν από διαφορετικά σύνολα συγκρίσεων. Επίσης, επιβεβαίωσαν την ύπαρξη του ευρέως γνωστού φαινομένου της **ασυμμετρίας μεταξύ προσωπικής και ομαδικής αντίληψης διάκρισης** (Taylor et al. 1990· Taylor, Wright, & Porter 1994).

Οι ίδιοι πραγματοποίησαν μια διαχρονική έρευνα στη Γερμανία μετά την ενοποίησή της, κατά την οποία ζήτησαν από πρώην Ανατολικογερμανούς και Δυτικογερμανούς να αξιολογήσουν την οικονομική κατάστασή τους είτε βάσει ατομικών είτε βάσει ομαδικών σημείων αναφοράς. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι οι Ανατολικογερμανοί (οι οποίοι θεωρείται ότι είναι υποδεέστεροι των Δυτικογερμανών, και συνήθως αξιολογούν και οι ίδιοι τον εαυτό τους έτσι, όσον αφορά την οικονομική κατάσταση) εκτίμησαν την προσωπική κατάστασή τους ως καλύτερη συγκριτικά με την ομάδα των Ανατολικογερμανών ως σύνολο. Οι Δυτικογερμανοί (οι οποίοι θεωρούνται η προνομιούχα ομάδα) πίστευαν ότι σε ατομικό επίπεδο είχαν λιγότερα προνόμια από την ομάδα των Δυτικογερμανών γενικά. Αυτή η έρευνα ενισχύει τα στοιχεία που υποστηρίζουν ότι οι κοινωνικές συγκρίσεις διαμορφώνουν τη βάση αξιολόγησης της κοινωνικής θέσης. Επιπλέον, τονίζει το γεγονός ότι η επιλογή μεταξύ της σύγκρισης του εαυτού ως ατόμου και της σύγκρισης του εαυτού ως μέλους μιας ομάδας έχει συνέπειες για την αξιολόγηση της κοινωνικής θέσης ενός ατόμου. Πρόκειται για σημαντικό εύρημα ιδιαίτερα στην περίπτωση των ανθρώπων οι οποίοι ανήκουν σε μη κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες.

Το κρίσιμο ερώτημα είναι κατά πόσο οι ομάδες είναι σημαντικές για τις ταυτότητες των ανθρώπων. Θα πρέπει να είμαστε προσεκτικοί και να μην ξεχνάμε ότι, ενώ η έρευνά μας αφορά την πολυπολιτισμικότητα και οι συμμετέχοντές μας επιλέχθηκαν με βάση την ένταξή τους σε πολιτισμικές ομάδες, αυτό το γεγονός δεν σημαίνει απαραίτητα ότι οι συγκεκριμένοι άνθρωποι θεωρούν την εθνική/θρησκευτική/πολιτισμική ομάδα τους την ομάδα την πιο σημαντική για την αυτοαξιολόγησή τους. Οι Finlay και Lyons (2000), σε

μια μελέτη τους με ανθρώπους που αντιμετώπιζαν μαθησιακές δυσκολίες, βρήκαν ότι η κατηγορία «άτομα με ειδικές ανάγκες» δεν ήταν μια προέχουσα σημασίας κατηγορία για την περιγραφή και την αξιολόγηση του εαυτού, παρότι οι άνθρωποι είχαν επίγνωση ότι ανήκαν σε αυτήν. Οι άνθρωποι με μαθησιακές δυσκολίες δεν χρησιμοποιούσαν αυτή την κατηγοριοποίηση όταν συνέκριναν τον εαυτό τους με τους άλλους, παρά το γεγονός ότι οι γονείς και οι φροντιστές τους τη χρησιμοποιούσαν και παρά το γεγονός ότι η ιδιότητά τους ως μελών αυτής της ομάδας χαρακτήριζε την καθημερινή ζωή και τις δραστηριότητές τους. Οδηγούμαστε έτσι στην υπόθεση ότι οι μετανάστες και τα μέλη μη κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων ενδέχεται να μη θεωρούν πολύ σημαντικές για την αυτοαξιολόγησή τους τις κατηγορίες τις οποίες τους αποδίδουν οι άλλοι. Για παράδειγμα, υπάρχουν κάποια στοιχεία σύμφωνα με τα οποία οι μουσουλμάνοι άνδρες μετανάστες στη Βρετανία δεν επιθυμούν να αναφέρονται στον εαυτό τους ως «μετανάστη», αφού η αποδοχή αυτής της ετικέτας υποδηλώνει τη μόνιμη εγκατάσταση στη συγκεκριμένη χώρα –μια απόφαση την οποία δεν έχουν ακόμη λάβει (Stickland 2002). Οι άνθρωποι διαθέτουν ένα σύνολο διαφορετικών κατηγοριών στις οποίες ανήκουν, καθώς και ποικίλες ταυτότητες. Η υπόθεση ότι θα χρησιμοποιήσουν την κατηγορία η οποία τους ομογενοποιεί ως μέλη μη κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων ή ως μετανάστες τούς αρνείται όλες τις άλλες ταυτότητές τους. Πρόκειται για ένα ζήτημα το οποίο πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη κατά την ανάγνωση αυτού του βιβλίου.

Η αξιολόγηση της θέσης ενός ατόμου μέσα σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον αποτελεί πολύπλοκο ζήτημα. Από τη μια μεριά, το γενικότερο πλαίσιο επιβάλλει νέα κριτήρια, ομάδες και ανθρώπους ως σημεία σύγκρισης. Από την άλλη, είναι δύσκολο να γνωρίζουμε ποιες ταυτότητες και ποιες διαστάσεις καθίστανται σημαντικές για την αυτοαξιολόγηση. Προκειμένου να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι και οι ομάδες θα ορίσουν τη θέση τους, χρειάζεται να διεξαγάγουμε έρευνες κατά τρόπο τέτοιο που μας παρέχει μια ξεκάθαρη εικόνα του γενικότερου πλαισίου, των κοινών αντιλήψεων και προτύπων, αλλά και των παραγόντων οι οποίοι ενδέχεται να διαφοροποιούν αυτές τις αντιλήψεις. Ένα από τα θέμα-

τα που χρήζουν διερεύνησης είναι οι πιθανές απειλές για την ταυτότητα των ανθρώπων οι οποίες προκύπτουν λόγω της μετανάστευσης και του γεγονότος ότι αυτοί είναι μέλη μιας μη κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας.

Ταυτότητες υπό απειλή

Η ψυχολογική απειλή όσον αφορά την ταυτότητα είναι ένα θέμα που προσέλκυσε το ενδιαφέρον των κοινωνικών ψυχολόγων. Η έννοια της απειλής χρησιμοποιείται πολύ συχνά χωρίς διευκρινίσεις, όμως πιστεύω ότι μπορούμε να προσδιορίσουμε δύο τύπους απειλής για την ταυτότητα. Ο πρώτος τύπος σχετίζεται με την αυτοαξιολόγηση. Εκδηλώνεται όταν –για οποιονδήποτε λόγο– οι άνθρωποι δεν έχουν κανένα θετικό συναίσθημα για μία ή περισσότερες από τις αυτοπεριγραφές ή τις αυτοκατηγοριοποιήσεις τους. Ο δεύτερος τύπος εκδηλώνεται όταν ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους αποδομείται λόγω αλλαγών στη ζωή τους που απαιτούν προσαρμογή και επανααξιολόγηση του εαυτού. Ο πρώτος τύπος απειλής αποτέλεσε κεντρικό θέμα στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Θ.Σ. 3). Ο δεύτερος τύπος αφορά τη θεωρία των μηχανισμών επεξεργασίας της ταυτότητας (Θ.Σ. 4). Και οι δύο θεωρίες δέχονται ότι, όταν απειλείται η ταυτότητα ενός ατόμου, αυτό θα επιστρατεύσει ένα σύνολο στρατηγικών αντιμετώπισης για να εξαλείψει την απειλή.

Ακολουθώντας τη Θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας (ΘΚΤ), μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συμμετοχή σε μια μη κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα θα απειλήσει τις ατομικές ταυτότητες των μελών της και θα τα οδηγήσει στην αξιοποίηση ενός συνόλου στρατηγικών αντιμετώπισης. Είτε θα υιοθετήσουν μια στρατηγική ατομικής κινητικότητας και θα προσπαθήσουν να βελτιώσουν τη θέση τους, είτε θα χρησιμοποιήσουν στρατηγικές κοινωνικής αλλαγής με στόχο να βελτιώσουν τη θέση όλης της ομάδας στην οποία ανήκουν. Η ΘΚΤ ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για εκείνες τις ταυτότητες οι οποίες συνδέονται με την ένταξη σε κοινωνικές ομάδες και κατηγορίες. Η εθνοτική και η θρησκευτική ένταξη, όπως επίσης η ιδιότητα του

μετανάστη, του πρόσφυγα ή του αιτούντα άσυλο –γενικά, η ιδιότητα του μέλους σε μια μη κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα– συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον εκείνων που εργάζονται βάσει αυτού του θεωρητικού πλαισίου. Η έρευνά τους εστιάζεται στην αξιολόγηση της προέχουσας σημασίας αυτών των ταυτοτήτων για την αυτοπεριγραφή των ανθρώπων, στη μέτρηση της αξίας που αποδίδεται σε αυτές, καθώς και στις συνέπειες που έχουν οι ταυτίσεις των ανθρώπων στις διομαδικές σχέσεις και στην κοινωνική αλλαγή. Η υποβόσκουσα υπόθεση αυτού του θεωρητικού πλαισίου είναι ότι, στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τις ψυχολογικές συνέπειες των αρνητικά αξιολογούμενων ταυτοτήτων, οι άνθρωποι εμπλέκονται σε συγκεκριμένες πράξεις οι οποίες ενδέχεται να πυροδοτήσουν διομαδικές συγκρούσεις. Η κοινωνιοψυχολογική διαδικασία που υποκινεί την επιλογή των στρατηγικών αντιμετώπισης των αρνητικά αξιολογούμενων κοινωνικών θέσεων μπορεί λοιπόν να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου, και ποιες είναι οι συνέπειες αυτών των αντιλήψεων στην κοινωνική αλλαγή. Αργότερα θα εξετάσουμε αυτές τις στρατηγικές σε σχέση με το φαινόμενο της επιπολιτισμοποίησης.

Βάσει της θεωρίας των Μηχανισμών Επεξεργασίας της Ταυτότητας (MET), είναι δυνατόν να αντιληφθούμε την αλλαγή που προκαλείται λόγω της επιπολιτισμοποίησης ως μείζονα απειλή για την ταυτότητα ενός ατόμου. Οι άνθρωποι χρειάζεται να αντιμετωπίσουν αυτή την αλλαγή, να την προσαρμόσουν στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, και να επανακατασκευάσουν μια αίσθηση του εαυτού η οποία δεν θα απειλείται πλέον. Οι Timotijevic και Breakwell (2000) (πλαίσιο 1.3) εξέτασαν πώς οι πρόσφυγες που έφτασαν στη Βρετανία από την πρώην Γιουγκοσλαβία αντιμετώπισαν αυτή τη μείζονα αλλαγή στη ζωή τους, καθώς και την απειλή που αυτή συμβόλιζε.

Εδώ εξετάσαμε τις διαφορετικές απειλές που αντιμετωπίζουν οι ταυτότητες των ανθρώπων στο πλαίσιο ενός πολιτισμικά ανομοιογενούς περιβάλλοντος. Ένα ανοίκειο περιβάλλον ενδέχεται να θέτει επίσης έναν άλλο τύπο απειλής: την πρόκληση που αυτό αποτελεί για τις πεποιθήσεις και τις αξίες των ανθρώπων.

Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ ΩΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ «ΝΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ»: Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΤΙΜΗΜΕΝΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΩΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ, ΤΗΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

Όπως είδαμε ήδη, η εγκατάσταση σε μια νέα κοινωνία απαιτεί την επαναξιολόγηση του εαυτού και έναν επαναπροσδιορισμό της θέσης του ατόμου στο νέο περιβάλλον. Όμως αυτή η επαναξιολόγηση δεν συνιστά τη μονόπλευρη απόφαση του νεοφερμένου. Είναι προφανές ότι οι αξιολογήσεις και οι αντιλήψεις της κοινωνίας υποδοχής διαδραματίζουν έναν κρίσιμο ρόλο στον καθορισμό των ευκαιριών που ανοίγονται στους νεοφερμένους και στα μέλη των μειονοτήτων. Ας εξετάσουμε τις κοινωνιοψυχολογικές όψεις της συμμετοχής σε μια μειονότητα για τα μέλη των μη κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων.

Δεδομένου ότι βρίσκονται σε μειονοτική θέση στο πλαίσιο της ευρύτερης κοινωνίας, είναι δυνατόν οι μετανάστες και οι άλλες μη κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες να αναπτύξουν μια μειονοτική ταυτότητα. Αυτή η ταυτότητα βασίζεται στη διαφορά κουλτούρας τους. Είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη ότι αυτού του είδους οι μειονοτικές ταυτότητες μπορεί να αποτελούν πηγή υπερηφάνειας και κινητοποίησης για τα μέλη τους (Hutnik 1991). Για παράδειγμα, οι γαλλόφωνοι Καναδοί και οι Σκοτσέζοι, ακόμη και αν αποτελούν πολιτισμικές μειονότητες στον τόπο όπου ζουν, συχνά επιδεικνύουν υπερηφάνεια για την ταυτότητά τους και αποφασιστικότητα να προστατεύσουν τη διαφορετικότητά τους και να αντισταθούν στην ομογενοποίηση. Όμως, οι μειονοτικές ταυτότητες συχνά (αλλά όχι πάντα) υποτιμώνται. Το να είναι κανείς μέλος μιας υποτιμημένης ομάδας αντανakλά τη θέση της ομάδας σε μια κοινωνικοοικονομική κλίμακα και στο πλαίσιο μιας συμβολικής ιεραρχίας των πολιτισμών. Ιστορικά οι ομάδες προσπαθούσαν πάντα να διαπραγματευτούν τη θέση τους σε μια ιεραρχική κατάταξη των πολιτισμών και να χαράξουν τα σύνορα του πολιτισμού. Οι αρχαίοι Έλληνες, λόγου χάρι, ισχυρίζονταν ότι οποιοσδήποτε δεν ήταν Έλληνας (με όρους πολιτισμού) ήταν βάρβαρος. Σήμερα υπάρχει μια συμβολική (μερικές φορές παραπάνω από συμβολική) σύγκρουση μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ, με αποτέλεσμα οι μουσουλμάνοι οι οποίοι

ζουν σε χώρες όπου υπάρχει μια χριστιανική πλειοψηφία να βρίσκονται συχνά στη δύσκολη θέση να πρέπει να αποδείξουν ότι η παράδοσή τους συνιστά πολιτισμό και δεν είναι βάρβαρη. Οι μετανάστες θεωρούνται συχνά από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής «παράσιτα» που έχουν έρθει να επωφεληθούν από τους διαθέσιμους πόρους και όχι να συνεισφέρουν. Η συνεχής υπενθύμιση ότι κάποιος ανήκει σε μια υποτιμημένη ομάδα μπορεί να έχει σοβαρές ψυχολογικές συνέπειες.

Ποιες είναι οι ψυχολογικές συνέπειες του να ανήκει κανείς σε μια υποτιμημένη ομάδα; Η έρευνα των Crocker, Major και Steele (1998) σχετικά με το στίγμα μάς προσφέρει κάποια ουσιαστική εικόνα. Κατ' αρχάς, τα μέλη μιας υποτιμημένης ομάδας αντιμετωπίζουν αυτό το ζήτημα σε καθημερινή βάση. Ακόμη και όταν χρειάζεται να εκτελέσουν καθημερινές δραστηριότητες, ενδέχεται να τους υπενθυμίζουν ότι ανήκουν σε μια ομάδα η οποία δεν χαίρει μεγάλης εκτίμησης στην κοινωνία. Όπως παρατηρούν οι Swim, Cohen και Hyers (1998), οι αντιδράσεις των ανθρώπων σε τέτοιες καταστάσεις μπορεί να ποικίλλουν από την παθητικότητα και την ψυχολογική απόσυρση έως την πλήρη ρήξη με την κοινωνία. Έτσι, τα μέλη των μη κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων προοδευτικά μπορεί να περιθωριοποιηθούν.

Η αντιμετώπιση, σε καθημερινή βάση, μιας υποτιμημένης ταυτότητας ενδέχεται να οδηγήσει τους ανθρώπους στο να γίνουν υπερευαίσθητοι στη συμπεριφορά των άλλων και στον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται στους ίδιους. Η άδεια θέση δίπλα τους στο τρένο έμεινε άραγε άδεια διότι κανείς δεν θέλει να καθίσει δίπλα τους; Προσλήφθηκαν στη δουλειά τους με την αξία τους ή λόγω μιας πολιτικής θετικών διακρίσεων; Η απόδοση αιτίων στα γεγονότα με βεβαιότητα είναι μια ισχυρή ανάγκη όλων μας (Θ.Σ. 7). Όταν οι άνθρωποι που έχουν υποτιμημένες ταυτότητες προσπαθούν να εξηγήσουν τη συμπεριφορά των άλλων απέναντί τους, ενδέχεται να μην αισθάνονται σίγουροι για τις εξηγήσεις τους. Αυτό το φαινόμενο της **αμφίσημης απόδοσης** μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα στις σχέσεις και στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, όπως επίσης να κάνει τα άτομα ευαίσθητα στην απόρριψη.

Αμφισημία στην απόδοση

Η αιτιακή απόδοση των στιγμιαίων ατόμων είναι πιθανό να χαρακτηρίζεται από αμφισημία, γιατί το στίγμα μπορεί να αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο ερμηνεύουν τα γεγονότα της ζωής τους. Όταν τα γεγονότα που τα αφορούν καθορίζονται ή επηρεάζονται από άλλους (προκατειλημμένους ή όχι), τα στιγμιαία άτομα μπορεί να αμφιβάλλουν για το αν το αποτέλεσμα της πράξης που τα αφορά οφείλεται στα προσωπικά χαρακτηριστικά τους ή αποτελεί αντίδραση στη στιγμιαία θέση τους.

(Crocker, Major & Steele 1998)

Ευαισθησία στην απόρριψη

Η προδιάθεση ενός ατόμου να αναμένει ένα γεγονός, να αντιλαμβάνεται εύκολα και να αντιδρά υπερβολικά στην απόρριψη.

(Downey et al. 1998: 545)

Αυτοεκπληρούμενη προφητεία

Όταν οι πεποιθήσεις και οι προσδοκίες για μια κατάσταση ή ένα πρόσωπο επηρεάζουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις κατά τρόπο που το αποτέλεσμα ή οι συμπεριφορές καταλήγουν να επαληθεύουν τις αρχικές προσδοκίες.

Απειλή του στερεοτύπου

Όταν υπόκειται κανείς σε κίνδυνο να επαληθεύσει, ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς του, ένα αρνητικό στερεότυπο της ομάδας στην οποία ανήκει.

(Steele & Aronson 1995)

Όταν οι άνθρωποι θεωρούν δεδομένο ότι θα απορριφθούν, αυτό μπορεί να τους εμποδίσει να αναζητήσουν την αλληλεπίδραση με τους άλλους ανθρώπους και να συμμετάσχουν πλήρως στην κοινωνία. Επιπλέον, όπως έχει δείξει η έρευνα στο θέμα των στενών διαπροσωπικών σχέσεων (Ayduk et al. 2000· Downey et al. 1998), η **ευαισθησία στην απόρριψη** μπορεί να λειτουργήσει ως **αυτοεκπληρούμενη προφητεία**. Οι αγχώδεις άνθρωποι που περιμένουν ότι θα απορριφθούν είναι δυνατόν να δράσουν με αποστροφή απέναντι στους άλλους και να προκαλέσουν αντιδράσεις οι οποίες επαληθεύουν τις αρχικές προβλέψεις τους, δηλαδή ότι πρόκειται να απορριφθούν.

Επίσης, οι άνθρωποι που ανήκουν σε υποτιμημένες ομάδες ενδέχεται να βιώσουν την **απειλή του στερεοτύπου**.

Οι υποτιμημένες ταυτότητες συνδέονται με ένα σύνολο αρνητικών στερεοτυπικών πεποιθήσεων για τις ικανότητες, τα χαρακτηριστικά και τις συμπεριφορές. Οι άνθρωποι που ανήκουν σε μη κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες έχουν επίγνωση αυτών των στερεοτύπων και ενδέχεται να φοβούνται ότι με τη συμπεριφορά τους θα τα επαληθεύσουν. Το άγχος για την επαλήθευση ενός στερεοτύπου μπορεί να επιφέρει την αποδιοργάνωση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι συμπεριφέρονται, και να μετατραπεί σε μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Σε μια σειρά ερευνών οι Steele και Aronson (1995) έδειξαν ότι η απειλή του στερεοτύπου, όταν αναφέρεται σε σημαντικές διαστάσεις όπως είναι η νοητική ικανότητα, μπορεί να αποδιοργανώσει ψυχολογικά τα μέλη των υποτιμημένων ομάδων σε τέτοιο βαθμό ώστε να χειροτερέψει την απόδοσή τους. Στην έρευνά τους οι Αφροαμερικανοί μαθητές, κάτω από συνθήκες που ευνοούσαν την εμφάνιση της απειλής του στερεοτύπου σε σχέση με τη νοητική ικανότητα (ενημερώθηκαν ότι το τεστ που τους χορηγήθηκε έκανε διάγνωση της νοημοσύνης), είχαν περιορισμένη απόδοση σε σχέση με τους λευκούς συμμετέχοντες. Κάτω από συνθήκες στις οποίες η εν λόγω απειλή μειώθηκε στο ελάχιστο, η απόδοσή τους ήταν εξίσου καλή ή καλύτερη από εκείνη των λευκών. Αυτού του είδους η έρευνα έδειξε ότι η ενεργοποίηση των φυλετικών στερεοτύπων παρεμποδίζει την απόδοση. Επιπλέον, η ενεργοποίηση των στερεοτύπων επιτυγχάνεται εύκολα. Μια απλή

ερώτηση που ζητά, για παράδειγμα, από τους ανθρώπους να καταγράψουν τη φυλετική ομάδα στην οποία ανήκουν, είναι αρκετή για να κάνει το στερεότυπο εμφανές. Έτσι, η ύπαρξη αρνητικών στερεοτύπων για μια ομάδα μπορεί να οδηγήσει σε συμπεριφορές οι οποίες επαληθεύουν αυτά τα στερεότυπα (Crocker, Major, & Steele 1998).

Η απειλή του στερεοτύπου, ο φόβος της απόρριψης και η αποφυγή καταστάσεων όπου γίνεται εμφανής η υποτιμημένη ταυτότητα μπορούν να ωθήσουν τους ανθρώπους να αποσυρθούν από ένα συγκεκριμένο τομέα, ως αντίδραση στη χρόνια απειλή. Η Major (1995· παρατίθεται στο Crocker, Major, & Steele 1998) διαπίστωσε ότι όσο λιγότερο έλεγαν οι Αφροαμερικανοί μαθητές ότι ενδιαφέρονται για την **ακαδημαϊκή επίδοση** και όσο λιγότερο απέδιδαν αξία στη σχολική επιτυχία, τόσο χαμηλότεροι ήταν οι βαθμοί τους εκείνη την περίοδο. Αυτό το εύρημα δεν μας εκπλήσσει. Για να πετύχει κανείς, χρειάζεται να έχει κίνητρο και να θεωρεί ότι ο στόχος αξίζει την προσπάθεια. Εάν τα μέλη των υποτιμημένων ομάδων, τα οποία έχουν επίγνωση των αρνητικών στερεοτύπων, επιχειρήσουν να προστατεύσουν τον εαυτό τους από την απειλή του στερεοτύπου και από την πιθανή απόρριψη αποσυρόμενα από το σχολείο και τις ακαδημαϊκές επιδόσεις, τότε σίγουρα θα έχουν χαμηλή απόδοση. Στην περίπτωση αυτή, ως άτομα διατρέχουν τον κίνδυνο να μείνουν πίσω σε ό,τι αφορά το εκπαιδευτικό σύστημα· ως ομάδα, τροφοδοτούν τα στερεότυπα για την «ανικανότητα» της ομάδας τους. Βλέπουμε εδώ τους κοινωνιοψυχολογικούς παράγοντες που αλληλεπιδρούν με τις κοινωνικές συνθήκες κατά τρόπο που δυσκολεύει την ανάπτυξη των ανθρώπων. Φαίνεται ότι τα άτομα που ανήκουν σε πολιτισμικές μειονότητες και τα οποία δεν ταυτίζονται με την κοινωνία όπου ζουν μπορεί να καταλήξουν να αποκοπούν από αυτήν, να περιθωριοποιηθούν και να εμποδιστούν να συνεισφέρουν κατά οποιονδήποτε σημαντικό τρόπο.

Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Θ.Σ. 3), η επίγνωση ότι η κοινωνική ταυτότητα κάποιου ατόμου είναι υποτιμημένη απειλεί την αυτοαξιολόγηση τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο (Tajfel 1974, 1978, 1981· Tajfel & Turner 1986). Τα άτομα με υποτιμημένη ταυτότητα θα χρησιμοποιήσουν στρα-

τηγικές προκειμένου να προστατεύσουν αυτό το κομμάτι του εαυτού που απορρέει από την υπαγωγή τους σε κοινωνικές ομάδες (πλαίσιο 1.7).

Σύμφωνα με τη θεωρία, μετανάστες και μέλη εθνοτικών μειονοτήτων που έρχονται αντιμέτωπα με μια υποτιμημένη ταυτότητα ενδέχεται να ακολουθήσουν τις παρακάτω δύο επιλογές. Ας τις εξετάσουμε σε σχέση με τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που παρουσιάστηκαν στην εισαγωγή.

Το μέλος μιας μη κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας ενδέχεται να επιλέξει μια στρατηγική ατομικής κινητικότητας, εάν πιστεύει ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι διαπερατά. Όμως τι σημαίνουν τα «διαπερατά όρια» στην περίπτωση των πολιτισμικά ανομοιογενών κοινωνιών; Πιθανώς να σημαίνουν ότι οι άνθρωποι μπορούν να γίνουν πλήρως πολιτισμικά μέλη της κοινωνίας υποδοχής, αφήνοντας κατά μέρος την πολιτισμική καταγωγή τους: στην περίπτωση αυτή, η ατομική κινητικότητα ισοδυναμεί με μια στρατηγική αφομοίωσης. Μπορεί να σημαίνουν ότι οι άνθρωποι έχουν την ευκαιρία να γίνουν πολίτες (με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών) της κοινωνίας υποδοχής, ανεξάρτητα από την ιδιότητά τους ως μελών μιας διαφορετικής πολιτισμικής ομάδας και χωρίς να χρειάζεται να εγκαταλείψουν την κουλτούρα τους: στην περίπτωση αυτή, η στρατηγική ατομικής κινητικότητας γίνεται μια στρατηγική ενσωμάτωσης. Η ίδια πεποίθηση για τη διαπερατότητα των ορίων μεταξύ των ομάδων ενδέχεται λοιπόν, ερμηνευόμενη στην πρώτη περίπτωση, να προϋποθέτει την εγκατάλειψη της πολιτισμικής καταγωγής του ατόμου, ενώ στη δεύτερη περίπτωση δεν ισχύει κάτι τέτοιο.

Επιπλέον, όπως μπορούμε να δούμε στο πλαίσιο 1.8, οι μετανάστες και τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής είναι πιθανό να έχουν διαφορετικές απόψεις για το τι είναι προτιμητέο: η αφομοίωση ή η ενσωμάτωση.

Εάν τα μέλη των μη κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων πιστεύουν ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι κλειστά, ενδέχεται να χρησιμοποιήσουν στρατηγικές κοινωνικής δημιουργικότητας ή κοινωνικού ανταγωνισμού.

Πλαίσιο 1.7. ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΥΠΟΤΙΜΗΜΕΝΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (βλ. Θ.Σ. 3) υποστηρίζει ότι η ατομική ή η συλλογική συμπεριφορά εξαρτάται από τα συστήματα δοξασιών των ανθρώπων. Όταν έρχονται αντιμέτωποι με μια υποτιμημένη κοινωνική ταυτότητα, εκείνοι που πιστεύουν στη *διαπερατότητα* των ορίων μεταξύ των ομάδων (*δοξασία κοινωνικής κινητικότητας*) θα επιλέξουν μια στρατηγική *ατομικής κινητικότητας*. Με άλλα λόγια, θα προσπαθήσουν να βελτιώσουν την κοινωνική θέση τους με το να γίνουν μέλη μιας ομάδας με υψηλή κοινωνική θέση. Η ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης είναι πιθανό να ενισχύσει, έως ένα βαθμό, αυτή τη στρατηγική για πολλούς λόγους:

- Επιτρέποντας ένα έστω και περιορισμένο «πέραςμα», η ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης παρέχει αποδείξεις ότι κάνει κάτι για τα μέλη της μη προνομιούχας ομάδας. Συνεπώς, μπορούν να αποφευχθούν μεγαλύτερης κλίμακας προσπάθειες για αλλαγή της κατάστασης.
- Τα μέλη της ομάδας χαμηλής κοινωνικής θέσης που περνούν στην ομάδα υψηλότερης κοινωνικής θέσης λειτουργούν ως παραδείγματα που αποδεικνύουν ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι ανοιχτά και ότι αυτή η μετάβαση είναι δυνατή. Επομένως, οι δομικές συνθήκες μπορούν να παραμείνουν αμετάβλητες.
- Προωθώντας μια δοξασία ατομικής κινητικότητας, η ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης «εξατομικεύει» τα μέλη της ομάδας που υφίσταται στερήσεις και αποφεύγει τη φανερή σύγκρουση μεταξύ των ομάδων.

Τα μέλη των υποτιμημένων ομάδων τα οποία πετυχαίνουν να περάσουν στην ομάδα υψηλότερης κοινωνικής θέσης βελτιώνουν την κοινωνική ταυτότητά τους. Όμως οι συνθήκες για την ομάδα ως σύνολο παραμένουν οι ίδιες. Για εκείνους που απο-

τυγχάνουν στην προσπάθειά τους για ατομική κινητικότητα υπάρχει υψηλός κίνδυνος περιθωριοποίησης. Ενδέχεται να μην είναι σε θέση να επανέλθουν στην προηγούμενη κατηγορία, είτε γιατί δεν ταυτίζονται ψυχολογικά με αυτήν είτε γιατί δεν είναι πλέον καλοδεχούμενοι από εκείνους τους οποίους προσπάθησαν να αφήσουν πίσω τους.

Για όσους πιστεύουν ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι αδιαπέραστα (δοξασία κοινωνικής αλλαγής) η επιλογή στρατηγικής, ώστε να ξεπεράσουν την υποτιμημένη ταυτότητά τους, εξαρτάται επίσης από τις άλλες αντιλήψεις τους για τις δομικές κοινωνικές συνθήκες. Εάν πιστεύουν ότι η ασυμμετρία στην κοινωνική θέση μεταξύ των δύο ομάδων είναι ορθή και εύλογη (νομιμοποίηση) και ότι η κατάσταση δεν πρόκειται να αλλάξει (σταθερότητα), είναι πιθανότερο να επιλέξουν κάποια από τις στρατηγικές *κοινωνικής δημιουργικότητας*. Οι εν λόγω στρατηγικές μπορούν να κάνουν τους ανθρώπους να αισθανθούν καλύτερα, αλλά δεν αλλάζουν βραχυπρόθεσμα τις δομικές συνθήκες που προκαλούν τις ασυμμετρίες μεταξύ των ομάδων. Αυτές οι στρατηγικές περιλαμβάνουν:

- *Ανεύρεση νέων διαστάσεων σύγκρισης.* Εάν η ομάδα υποτιμάται ως προς συγκεκριμένες διαστάσεις, τα μέλη της ενδέχεται να προσπαθήσουν να εισαγάγουν άλλες διαστάσεις σε σχέση με τις οποίες η ομάδα τους μπορεί να αξιολογηθεί ως καλύτερη. Αυτή η στρατηγική, εάν είναι σταθερή, μπορεί να αλλάξει μακροπρόθεσμα το κοινωνικό πλαίσιο εισάγοντας νέες προοπτικές. Η έρευνα για τη μειονοτική επιρροή έχει δείξει πώς οι σταθερές στη συμπεριφορά τους μειονότητες μπορούν να επιφέρουν αλλαγές.
- *Επαναπροσδιορισμό της αξίας της υπάρχουσας διάστασης σύγκρισης.* Για παράδειγμα, το κίνημα «Black is beautiful» (Το μαύρο είναι όμορφο) προσπάθησε να αλλάξει τις αντιλήψεις που συνδέονταν με το μαύρο χρώμα του δέρματος και την κουλτούρα των μαύρων.
- *Εγκατάλειψη της σύγκρισης με την ομάδα υψηλότερης κοι-*

νωνικής θέσης και αναζήτηση εξωομάδων χαμηλότερης κοινωνικής θέσης με σκοπό τη σύγκριση. Η ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης μπορεί να ενισχύει αυτή τη στρατηγική, διότι εξυπηρετεί το σκοπό του «διαίρει και βασίλευε».

Όταν οι άνθρωποι που πιστεύουν σε δοξασίες κοινωνικής αλλαγής αντιλαμβάνονται τις ασύμμετρες σχέσεις μεταξύ των ομάδων ως *μη ορθές και εύλογες* και προβλέπουν *δυνατότητες αλλαγής* (αστάθεια), τότε είναι πιθανό να χρησιμοποιήσουν στρατηγικές κοινωνικού ανταγωνισμού. Αυτές οι στρατηγικές ενδέχεται να λάβουν «νόμιμες» μορφές, όπως οι δραστηριότητες για τα πολιτικά δικαιώματα και η άσκηση πολιτικών πιέσεων, ή μη «νόμιμες» μορφές, όπως η τρομοκρατία, η επανάσταση ή ο πόλεμος. Εάν είναι πετυχημένες, οι εν λόγω στρατηγικές είναι πιθανό να αλλάξουν την κοινωνική τάξη και τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων.

Παρ' όλα αυτά, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι η επιλογή στρατηγικής δεν είναι αποκλειστικά ζήτημα ατομικής προτίμησης. Εξαρτάται επίσης από τις δοξασίες των κυρίαρχων και των μη κυρίαρχων ομάδων, από τις αντιλήψεις για τη διαπερατότητα των ορίων μεταξύ των ομάδων και από τη νομιμοποίηση και σταθερότητα της σχέσης τους. Επιπλέον, η επιλογή εξαρτάται από την προσωπική κοινωνική θέση κάθε μέλους της ενδοομάδας, καθώς και από το βαθμό ταύτισής του με αυτήν.

Η επιλογή μιας στρατηγικής κοινωνικής δημιουργικότητας πιθανώς σημαίνει ότι οι άνθρωποι ακολουθούν μια πολιτική ενσωμάτωσης, εφόσον προσπαθούν να βρουν νέες διαστάσεις σύγκρισης ή να αλλάξουν την αξία της υπάρχουσας διάστασης σύγκρισης. Ωστόσο, εάν η στρατηγική τους εστιάζεται στην επιλογή μιας άλλης εξωομάδας με σκοπό τη σύγκριση, τότε ενδέχεται να βρίσκονται ήδη στη διαδικασία της απόσχισής τους από την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα. Επιπλέον, η απόσχιση αποτελεί ξεκάθαρα τη στρα-

Γενική συζήτηση

Τα κύρια ευρήματα αυτής της έρευνας είναι ότι οι Τούρκοι και οι Μαροκινοί μετανάστες στην Ολλανδία προτιμούν τη στρατηγική της ενσωμάτωσης, ενώ για την πλειοψηφία των Ολλανδών η προτιμώμενη στρατηγική είναι η αφομοίωση (παρότι αξιολογούν θετικά και την ενσωμάτωση). Για την πλειονότητα είναι σημαντικό το γεγονός ότι οι μετανάστες αγωνίζονται να αποκτήσουν επαφές μαζί της και ότι δείχνουν εκτίμηση και σεβασμό για τις αξίες της.

Υπάρχει μια ασυμφωνία μεταξύ των μεταναστών και της κοινωνίας υποδοχής όσον αφορά τις στάσεις επιπολιτισμοποίησης.

τηγική εκείνων που ανήκουν σε μια μη κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα και έχουν επιλέξει μια στρατηγική κοινωνικού ανταγωνισμού. Έχει παρατηρηθεί σοβαρή αντιπαράθεση, για παράδειγμα, στην κοινότητα των μουσουλμάνων στη Βρετανία για το εάν θα πρέπει τα μέλη της να αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στη δημόσια σφαίρα της χώρας ή να ιδιωτεύουν (Hopkins & Kahani-Hopkins 2004).

Όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, η επιλογή της μιας ή της άλλης οδού επιπολιτισμοποίησης δεν είναι ζήτημα ατομικής απόφασης. Συνεπώς, η αντιμετώπιση μιας υποτιμημένης ταυτότητας δεν είναι μια καθαρά ατομική επιλογή και κάθε στρατηγική έχει ψυχολογικές συνέπειες. Είναι εύκολο να αλλάξει κανείς ομάδα; Η έρευνα έχει επικεντρωθεί κυρίως στις αντιδράσεις της κυρίαρχης ομάδας απέναντι σε εκείνους που θέλουν να συμμετάσχουν σε αυτήν. Ανεξάρτητα από το εάν η στρατηγική γίνεται αποδεκτή από την κυρίαρχη ομάδα, η επιλογή έχει ψυχολογικές, συμβολικές και υλικές συνέπειες για το ενδιαφερόμενο άτομο. Για παράδειγμα, όσοι εκφράζουν την επιθυμία να εγκαταλείψουν την ομάδα τους και να συμμετάσχουν στην πολιτισμικά κυρίαρχη ομάδα ενδέχεται να θεωρηθούν αποστάτες (Chryssochoou & Sanchez-Mazas 2000) ή να περιθωριοποιηθούν και να απορριφθούν και από τις δύο κοινότητες. Μια Βιετναμέζα φοιτήτρια που ζούσε στη Βρετανία από την ηλικία των 5 ετών ανέ-

φερε ότι η κοινότητά της τη θεωρούσε «μπανάνα»: κίτρινη εξωτερικά και λευκή εσωτερικά. Η ίδια δεν μπορούσε να βρει τη θέση της ούτε στη βρετανική ούτε στη βιετναμέζικη κοινότητα. Σε ατομικό επίπεδο, μπορεί να είναι ψυχολογικά δύσκολο να διαχειριστεί κανείς αυτά τα ζητήματα και να βρει μια θέση στην κοινωνία.

Σε μια ενδιαφέρουσα έρευνα πεδίου, η οποία βασίστηκε στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (ΘΚΤ), οι Blanz, Mummendey, Mielke και Klink (1998) ταξινόμησαν τις στρατηγικές που χρησιμοποιούσαν οι Ανατολικογερμανοί προκειμένου να αντιμετωπίσουν την υποτιμημένη ταυτότητά τους μετά την ενόποιηση της Γερμανίας. Υποστηρίζουν λοιπόν ότι οι στρατηγικές μπορούν να ταξινομηθούν ως προς δύο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση κατηγοριοποιεί τις στρατηγικές σύμφωνα με το εάν έχουν στόχο: (α) να αλλάξουν τη σχέση μεταξύ των ομάδων, αφήνοντας τις ίδιες τις ομάδες αμετάβλητες, (β) να αλλάξουν το αντικείμενο της σύγκρισης (χωρίς να εισέλθουν σε σύγκριση ή αποφεύγοντας τη σύγκριση με την κυρίαρχη ομάδα) ή (γ) να αλλάξουν τις ομάδες (μεταβάλλοντας τα όρια των ομάδων ή μέσω της αφομοίωσης). Η δεύτερη διάσταση κατηγοριοποιεί τις στρατηγικές είτε ως συμπεριφορικές είτε ως γνωστικές. Αυτές οι προτάσεις αποτελούν ισχυρό ερευνητικό εργαλείο και η εν λόγω έρευνα έριξε κάποιο φως στο νόημα που έχουν αυτές οι στρατηγικές για τα μέλη των υποτιμημένων ομάδων. Οι ερευνητές φρόντισαν όμως να τονίσουν ότι η έρευνά τους βασίστηκε σε ένα συγκεκριμένο δείγμα (Ανατολικογερμανοί) εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικο-ιστορικού πλαισίου. Αυτό το πλαίσιο χαρακτηρίζεται από πολιτικές και ιδεολογικές πεποιθήσεις που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιδρούν οι άνθρωποι που βρίσκονται σε υποτιμημένες κοινωνικές θέσεις. Οι ίδιοι ερευνητές καταλήγουν ότι «η μελλοντική έρευνα θα μπορούσε επίσης να εστιαστεί στο κατά πόσο είναι πιθανό οι στρατηγικές αντίδρασης να προβλεφθούν βάσει μεταβλητών όπως είναι η νομιμότητα (όπως κατανοείται από τα άτομα) της ανισότητας των κοινωνικών θέσεων, ο βαθμός ταύτισης με την ενδοομάδα ή η προτίμηση για ένα συγκεκριμένο αντικείμενο ή διάσταση σύγκρισης» (ό.π.: 723). Με άλλα λόγια, κάθε πολυπολιτισμικό πλαίσιο, κάθε εθνοτική ομάδα και το ιστορικό της σχέσης της με την κυρίαρχη ομάδα ενδέχεται να επη-

ρεάζουν τις αντιλήψεις των ανθρώπων και κατ' επέκταση τις πράξεις τους.

Εφόσον στόχος μας είναι να προβλέψουμε το μοντέλο στρατηγικών το οποίο θα υιοθετήσουν τα μέλη των υποτιμημένων ομάδων, χρειάζεται να κατανοήσουμε πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την ιδιαίτερη κατάστασή τους. Πιστεύουν ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι διαπερατά; Είναι ορθή και εύλογη η σχέση μεταξύ των ομάδων; Πρόκειται να αλλάξει αυτή η σχέση στο μέλλον; Αυτές οι γνωστικές αντιλήψεις επηρεάζονται από τις αντιλήψεις των ανθρώπων για τους κοινωνικο-ιστορικούς παράγοντες (τις ρυθμίσεις στο επίπεδο του μετασυστήματος: βλ. Θ.Σ. 1). Οι πράξεις απορρέουν από την αλληλεπίδραση αυτών των αντιλήψεων με τη σχετική σημασία συγκεκριμένων ομάδων για την ταυτότητα των ανθρώπων. Όπως έχει φανεί σε έρευνες για άλλες ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης (Ellemers, Spears, & Doosje 1999), οι μετανάστες και τα μέλη των εθνοτικών μειονοτήτων μπορεί να αντιδράσουν στην απειλή της υποτιμημένης ταυτότητας ενισχύοντας την ταύτισή τους με τη δική τους πολιτισμική ομάδα (Phinney 1990). Κάτι τέτοιο είναι δυνατόν να οδηγήσει σε μια στρατηγική απόσχισης από το πολιτισμικό περιβάλλον της κοινωνίας υποδοχής. Ο βαθμός ταύτισης του ατόμου με την ομάδα του, μαζί με τις αντιλήψεις για τους παράγοντες που χαρακτηρίζουν το κοινωνικό πλαίσιο (όπως είναι η διαπερατότητα των ορίων, η σταθερότητα της σχέσης και η νομιμοποίηση της ασυμμετρίας), καθοδηγούν τους ανθρώπους στις επιλογές στρατηγικών με στόχο να αντιμετωπίσουν την υποτιμημένη ταυτότητά τους (Branscombe & Ellemers 1998· Ellemers 1993· Lalonde & Cameron 1993) και επιδρούν στα μοντέλα επιπολιτισμοποίησής τους.

Μέχρι στιγμής έχουμε εξετάσει τις συνέπειες της υποτιμημένης ταυτότητας και τις στρατηγικές αντιμετώπισής της. Όμως η κατάσταση των μειονοτικών ομάδων δεν επηρεάζεται μόνο από τις συνέπειες στην ταυτότητα των ανθρώπων, αλλά και από τα ζητήματα που αφορούν την υλική και τη συμβολική εξουσία. Η υπαγωγή σε μια μειονότητα ενδέχεται να καταστήσει εμφανή ζητήματα σχετικά με την κατανομή των πόρων μεταξύ των μελών διαφορετικών ομάδων. Ενδέχεται να σημάνει διαφορετικές ευκαιρίες για

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

Στο τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου ένα ερώτημα ταλάνιζε την ανθρωπότητα: «Πώς ήταν δυνατόν;» Μεταξύ αυτών που προσπάθησαν να κατανοήσουν το λόγο για τον οποίο συνέβη το Ολοκαύτωμα ήταν και πολλοί κοινωνικοί ψυχολόγοι. Ο Solomon Asch (1951, 1952, 1956) (Θ.Σ. 10) κατέδειξε ότι οι άνθρωποι, ακόμη και αν βρεθούν αντιμέτωποι με μια αυταπόδεικτη αλήθεια, ενδέχεται να αρνηθούν να την υποστηρίξουν όταν είναι παρούσα μια ομάδα ανθρώπων η οποία υποστηρίζει ομόφωνα μια εμφανώς λανθασμένη απάντηση. Ο Stanley Milgram (1974) (Θ.Σ. 10) έδειξε ότι οι άνθρωποι οι οποίοι αποτελούν τμήμα μιας ιεραρχικής δομής είναι πιθανό να θεωρήσουν τον εαυτό τους απλό μεταπράτη της βούλησης της εξουσίας. Υπό αυτές τις συνθήκες, ενδέχεται να εκτελέσουν ακραίες πράξεις. Δρουν κατ' αυτό τον τρόπο, πιθανώς ενάντια στις πεποιθήσεις τους, όταν τους διατάζουν να το κάνουν και όταν τους απαλλάσσουν από την ευθύνη των πράξεών τους.

Οι προαναφερθείσες έρευνες τονίζουν το ρόλο των κοινωνιοψυχολογικών διαδικασιών της κοινωνικής επιρροής, οι οποίες παρεμβάλλονται και επηρεάζουν τις πράξεις των ανθρώπων. Ποια είναι άραγε η αφετηρία των ακραίων πράξεων και της σύγκρουσης; Στις περισσότερες κοινωνιοψυχολογικές εξηγήσεις που προτάθηκαν για να απαντηθεί το προηγούμενο ερώτημα, η **προκατάληψη** υπονοείται ως η ρίζα των συγκρούσεων. Συνεπώς, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τι είναι η προκατάληψη και ποιοι είναι οι παράγοντες που την προσδιορίζουν.

Εξετάζοντας τους κοινωνιοψυχολογικούς ορισμούς που έχουν προταθεί για την προκατάληψη, διαπιστώνουμε ότι η συγκεκριμένη έννοια αντιστοιχεί τόσο σε μια αρνητική πεποίθηση-συναίσθημα όσο και σε μια μεροληπτική ενέργεια απέναντι σε ένα άτομο, λόγω της ένταξής του σε κάποια κοινωνική ομάδα. Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι θεωρούν γενικά ότι η προκατάληψη οδηγεί στη **διάκριση** (και, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 1, οι διακρίσεις ενδέχεται να καταλήξουν σε διομαδική σύγκρουση· βλ. Θ.Σ. 9).

Δεδομένης αυτής της υπόθεσης, οι κοινωνικοί ψυχολόγοι προσπάθησαν να κατανοήσουν γιατί οι άνθρωποι αποκτούν προκατα-

Προκατάληψη

Η εθνοτική προκατάληψη είναι ένα αίσθημα αντιπάθειας το οποίο βασίζεται σε μια εσφαλμένη και άκαμπτη γενίκευση. Μπορεί να είναι άδηλη ή σαφώς δηλωμένη. Μπορεί να απευθύνεται στο σύνολο μιας ομάδας ή σε ένα άτομο, επειδή είναι μέλος αυτής της ομάδας.

(Allport 1954: 10)

Μια αδικαιολόγητη αρνητική στάση απέναντι σε ένα άτομο, η οποία βασίζεται αποκλειστικά στην ιδιότητά του ως μέλους μιας συγκεκριμένης ομάδας.

(Worchel, Cooper, & Goethals 1988: 449)

Η υποθέτηση υποτιμητικών και μειωτικών κοινωνικών στάσεων ή γνωστικών πεποιθήσεων, η έκφραση αρνητικού συναισθήματος ή η εκδήλωση εκθρικής ή μεροληπτικής συμπεριφοράς προς τα μέλη μιας ομάδας, επειδή ανήκουν στη συγκεκριμένη ομάδα.

(Brown 1995: 8)

Διάκριση

Η αντιμετώπιση ενός ατόμου ή μιας ομάδας ανθρώπων με όμοιο ή διαφορετικό τρόπο, επειδή ανήκουν στη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα.

λήψεις. Τρεις κύριες εξηγήσεις έχουν προταθεί όσον αφορά αυτό το θέμα. Η πρώτη εξήγηση εντοπίζει τις ρίζες της προκατάληψης στον *τύπο προσωπικότητας* των ανθρώπων (Θ.Σ. 11). Αυτή η προσέγγιση εστιάζεται στις ατομικές διαφορές –με άλλα λόγια, προσπαθεί να εξηγήσει γιατί μερικοί άνθρωποι είναι περισσότερο ευαίσθητοι στην ανάπτυξη προκαταλήψεων από ό,τι κάποιοι άλλοι. Αυτού του τύπου οι προσεγγίσεις στην προκατάληψη, οι οποίες δίνουν έμφαση στην προσωπικότητα και στην ατομικότητα, έχουν δεχτεί αρνητική κριτική. Πέρα από την κριτική σε επίπεδο μεθοδολογίας (βλ. Altemeyer 1988), η κύρια ένσταση αφορά τη βασική υπόθεση, ότι δηλαδή η προκατάληψη συνδέεται με χαρακτηριστικά της προσωπικότητας τα οποία θεωρείται ότι παραμένουν σταθερά. Έρευνες του Minard (1952) και των Siegel και Siegel (1957) έδειξαν ότι το κοινωνικό πλαίσιο επιδρά στο βαθμό αυταρχισμού. Στη μελέτη του Minard διαπιστώθηκε ότι λευκοί Αμερικανοί ανθρακωρύχοι οι οποίοι ζούσαν σε μια πόλη που χαρακτηριζόταν από φυλετικούς διαχωρισμούς δεν αναπαρήγαν τις διακρίσεις και τους διαχωρισμούς ως προς τους μαύρους συναδέλφους τους όταν βρίσκονταν στο πηγάδι του ορυχείου. Στην έρευνα των Siegel και Siegel διαπιστώθηκε ότι νεαρές φοιτήτριες που ζούσαν σε φοιτητική εστία επηρεάστηκαν από τα πρότυπα του συλλόγου του οποίου ήταν μέλη και εκδήλωσαν μεγαλύτερο βαθμό αυταρχικότητας όταν ζούσαν σε πτέρυγα όπου κυριαρχούσαν οι προκαταλήψεις, συγκριτικά με τις κοπέλες που είχαν εκτεθεί σε πιο προοδευτικά πρότυπα.

Μπορούμε επίσης να εξετάσουμε κατά πόσο τα επίπεδα αυταρχισμού συνδέονται με την προκατάληψη σε ένα ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο. Ο Pettigrew (1958) μελέτησε κοινωνίες που διακρίνονταν από υψηλό επίπεδο φυλετικών διακρίσεων, όπως είναι ο αμερικανικός Νότος και η Νότια Αφρική υπό το καθεστώς του apartheide. Ο ερευνητής διαπίστωσε ότι, παρόλο που σε ατομικό επίπεδο υπήρχε μια συσχέτιση προκατάληψης και αυταρχισμού (οι άνθρωποι που ήταν περισσότερο προκατειλημμένοι επέδειξαν και υψηλότερα επίπεδα αυταρχισμού), δεν διαπιστώθηκε παρόμοια συσχέτιση σε κοινωνικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, αυτές οι κοινωνίες δεν εμφάνισαν υψηλότερο αριθμό αυταρχικών προσωπικοτήτων σε σύγκριση με άλλες, λιγότερο προκατειλημμένες κοινωνίες.

Τα αποτελέσματα όλων αυτών των ερευνών τονίζουν τη σημασία των κοινωνικών προτύπων στην εξήγηση των συμπεριφορών που χαρακτηρίζονται από προκατάληψη. Η Reynolds και οι συνεργάτες της (2001) διερωτήθηκαν κατά πόσο είναι κατάλληλο να προσπαθούμε να κατανοήσουμε την προκατάληψη σε ένα ατομικό επίπεδο ανάλυσης, αντί να επικεντρωθούμε στις ψυχολογικές διαδικασίες που συνδέονται με την ένταξη σε μια ομάδα και στα νοήματα που σχετίζονται με αυτήν. Στηριζόμενοι στη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης (Θ.Σ. 12) και βάσει των εμπειρικών ευρημάτων τους, υποστηρίζουν ότι «η προδηλότητα συγκεκριμένων ταυτοτήτων μπορεί να επηρεάσει τη δύναμη του αυταρχισμού να προβλέπει την προκατάληψη» (σ. 433). Η σημασία της υπαγωγής σε διάφορες ομάδες και της **διομαδικής συμπεριφοράς** αποτελούν το επίκεντρο δύο άλλων κοινωνιοψυχολογικών προσεγγίσεων για την προκατάληψη.

Η δεύτερη προσέγγιση του φαινομένου της προκατάληψης υποστηρίζει ότι ο ανταγωνισμός για την κατοχή των λιγοστών διαθέσιμων πόρων συνιστά την αφετηρία του **εθνοκεντρισμού** και της **ενδοομαδικής ευνοιοκρατίας**.

Η προσέγγιση βασίζεται στη θεωρία της ρεαλιστικής σύγκρουσης του Campbell (1965) και συνδέεται με το έργο του Muzafer Sherif και των συνεργατών του (Sherif et al. 1954· Sherif 1966) και με τις πασίγνωστες έρευνές τους που διεξήχθησαν στο πλαίσιο παιδικών θερινών κατασκηνώσεων (Θ.Σ. 13). Κατά τον Sherif, η φύση των σχέσεων οι οποίες αναπτύσσονται μεταξύ λειτουργικά αλληλεξαρτώμενων ομάδων που ανήκουν στο ίδιο διομαδικό σύστημα αποτελεί την πηγή των προκατειλημμένων συμπεριφορών. Ο Sherif ενδιαφέρθηκε για τις καταστάσεις όπου «οι στόχοι, οι πολιτικές και οι πράξεις κάθε ομάδας επιδρούν στα γεγονότα που αφορούν άλλες ομάδες, είτε για καλό είτε για κακό» (Sherif 1967: 465). Οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες αποτελούν ακριβώς ένα τέτοιο λειτουργικά αλληλεξαρτώμενο διομαδικό σύστημα, και οι άνθρωποι ενδιαφέρονται για την κατανομή των διαθέσιμων πόρων στις διαφορετικές ομάδες, καθώς και για τους στόχους και τις προθέσεις των ομάδων. (Οι καταστάσεις που απορρέουν από αυτές τις λειτουργικές σχέσεις συζητούνται λεπτομερώς στο κεφάλαιο 3.)

Διομαδική συμπεριφορά

Όποτε άτομα που ανήκουν σε μια ομάδα αλληλεπιδρούν συλλογικά ή ατομικά με μια άλλη ομάδα ή με τα μέλη της με βάση την ιδιότητά τους ως μελών της ομάδας, τότε βρισκόμαστε μπροστά στην περίπτωση διομαδικής συμπεριφοράς.

(Sherif 1967: 62)

Ενδοομαδική ευνοιοκρατία

Περιγράφει κάθε τάση να ευνοούνται τα μέλη της ενδοομάδας σε σύγκριση με τα μέλη της εξωομάδας ως προς την αντίληψη, τις στάσεις και τη συμπεριφορά.

(Turner & Giles 1981: 66)

Εθνοκεντρισμός

Έχει οριστεί ως «η τεχνική ονομασία για τη θεώρηση που υποστηρίζει ότι η ομάδα στην οποία ανήκει κανείς βρίσκεται στο κέντρο των πάντων, ενώ όλοι οι άλλοι μετριοούνται και αξιολογούνται με βάση αυτήν».

(Sumner 1906· στο Tajfel 1981: 323)

Η τρίτη προσέγγιση στην προκατάληψη προβάλλει μια γνωστική-κινητοποιητική εξήγηση και έχει την αφετηρία της στο έργο του Henri Tajfel και των συνεργατών του (Θ.Σ. 14). Τα αποτελέσματα των μελετών τους, οι οποίες βασίστηκαν αρχικά σε πειραματικές ομάδες, καταδεικνύουν ότι η παρουσία δύο ομάδων σε γνωστικό επίπεδο είναι αρκετή για να πυροδοτήσει συναισθήματα **εθνοκεντρισμού** και ενδοομαδικής ευνοιοκρατίας.

Γιατί συμβαίνει κάτι τέτοιο; Ο Tajfel υποστήριξε μια εξήγηση η οποία βασίζεται στα κίνητρα και εισήγαγε τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Θ.Σ. 3). Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι οι άνθρωποι αντλούν μια αίσθηση ταυτότητας από τις ομάδες στις οποίες ανήκουν, και γι' αυτόν το λόγο έχουν κίνητρο να αποδώσουν μια υψηλότερη κοινωνική θέση στις συγκεκριμένες ομάδες. Ένας τρόπος για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο είναι να ευνοηθούν τα μέλη της ομάδας ως προς την αντίληψη, τη στάση και τη συμπεριφορά, και να διασφαλιστεί η εγκαθίδρυση μιας θετικής διαφοράς υπέρ της ενδοομάδας όσον αφορά σημαντικές διαστάσεις της σύγκρισης σε διομαδικό επίπεδο. Αρχικά θεωρήθηκε ότι μόνο τα μέλη των ομάδων χαμηλότερης κοινωνικής θέσης θα είχαν το κίνητρο να ενεργοποιήσουν τη διαδικασία των διακρίσεων προκειμένου να εγκαθιδρύσουν αυτή τη θετική διαφορά και να βελτιώσουν την αυτοεκτίμησή τους. Σύμφωνα όμως διαπιστώθηκε ότι η ενδοομαδική ευνοιοκρατία είναι επίσης χαρακτηριστικό των μελών των ομάδων υψηλής κοινωνικής θέσης (Ellemers et al. 1992). Πέραν τούτου, η υπόθεση ότι η βελτίωση της αυτοεκτίμησης είναι το ισχυρό κίνητρο το οποίο υποκινεί την ενδοομαδική ευνοιοκρατία δεν επαληθεύτηκε τελικά (Messick & Mackie 1989· Hogg & Abrams, 1988, 1990). Έκτοτε έχουν προταθεί άλλα κίνητρα, όπως είναι η μείωση της αβεβαιότητας (Mullin & Hogg 1999· Hogg 2000). Η πηγή αυτών των κινήτρων ενδέχεται επίσης να προσδιορίζεται από πολιτισμικούς παράγοντες (Vignoles, Chryssochoou, & Breakwell 2000, 2002α, 2002β).

Εν ολίγοις, αυτή η θεωρία, η οποία άσκησε μεγάλη επιρροή στην κοινωνική ψυχολογία, υποστηρίζει ότι τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής και των κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων θα τείνουν να εκδηλώσουν προκατάληψη εναντίον ανθρώπων που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες, σε μια προσπάθεια να διατηρήσουν

σε συμβολικό επίπεδο την υψηλή κοινωνική θέση τους. Αντίστοιχα, εκείνοι που ανήκουν σε μη κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες θα ευνοούν επίσης την ενδοομάδα τους ως προς διαφορετικές διαστάσεις. Η θέση την οποία κατέχει η ομάδα ενός ατόμου στην κοινωνική ιεραρχία αποτελεί σημαντικό παράγοντα, ο οποίος επηρεάζει τις αντιλήψεις και τις συμπεριφορές του. Οι αντιλήψεις αυτές για την κοινωνική θέση της ενδοομάδας συνδέονται με εκείνες για τις κοινωνικές σχέσεις: πόσο σταθερές και νομιμοποιημένες θεωρείται ότι είναι οι διομαδικές σχέσεις και κατά πόσο είναι δυνατόν να αλλάξει κανείς ομάδα (Θ.Σ. 3). Τα αποτελέσματα της έρευνας των Echebarria-Echabe και Gonzalez-Castro (πλαίσιο 2.1) υποδεικνύουν τη σημασία των αντιλήψεων για τις κοινωνικές θέσεις στην αποδοχή των μεταναστών και στις διομαδικές σχέσεις.

Πολύ νωρίς στην εξέλιξη της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας διαπιστώθηκε ότι σημαντικός παράγοντας ο οποίος συμβάλλει στην εκδήλωση προκατάληψης και διακρίσεων ήταν η κοινωνική θέση και εξουσία των ομάδων που οι άνθρωποι θεωρούσαν σημαντικές για τον αυτοπροσδιορισμό τους (Sachdev & Bourhis 1984, 1985, 1987· Bourhis 1994· Zanna & Olson 1994). Επιπλέον, η κοινωνική θέση της ομάδας παίζει σημαντικό ρόλο στην κατασκευή του περιεχομένου και του νοήματος των κοινωνικών κατηγοριών που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να ορίσουν τον εαυτό τους, καθώς και στην αποδοχή των νέων ταυτοτήτων (Chryssochoou 2000β).

Η βασική θέση την οποία υποστηρίζει η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας είναι ότι η ενδοομαδική ευνοιοκρατία αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι του εαυτού: οι άνθρωποι έχουν ανάγκη να ταυτιστούν με μια κατηγορία. Η σημασία των κατηγοριών ως προς τον αυτοπροσδιορισμό συνιστά το επίκεντρο της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης (Θ.Σ. 12), η οποία επιχειρεί να κατανοήσει την επίδραση του γνωστικού ορισμού του εαυτού (με όρους κοινωνικών κατηγοριών) στις συμπεριφορές και ιδιαίτερα στη διομαδική συμπεριφορά. Σύμφωνα με τη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης, η συλλογική ψυχολογική κατάσταση των ανθρώπων ως μελών μιας ομάδας επηρεάζει τις γνώσεις και τις συμπεριφορές τους. Όταν το κοινωνικό πλαίσιο τονίζει ιδιαίτερα συγκεκριμένες αυτοκατηγοριοποιήσεις και οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως

τω από ποιες συνθήκες η προκατάληψη έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να αποτελέσει τη συνέπεια αυτών των σχέσεων.

Η τρίτη προσέγγιση διευκολύνει την προσπάθειά μας να κατανοήσουμε το φαινόμενο της προκατάληψης τονίζοντας τη σπουδαιότητα της κοινωνικής ένταξης μιας ομάδας για τις διαμαδικές σχέσεις. Είναι σημαντικό να θυμόμαστε πάντα ότι οι άνθρωποι δεν είναι απλώς παρατηρητές του κοινωνικού κόσμου. Είναι ενεργοί μέτοχοι και αντιλαμβάνονται τον κόσμο από τη δική τους θέση. Διάφορα φαινόμενα, όπως είναι οι διακρίσεις, ενδέχεται να οφείλονται στην ταύτιση με συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες, καθώς και στη σημασία αυτών των κατηγοριών για τον αυτοπροσδιορισμό. Η κατηγοριοποίηση ωστόσο δεν είναι σημαντική μόνο για την αυτοαντίληψη, αλλά και για την ετεροαντίληψη. Εάν θέλουμε να κατανοήσουμε τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αυτές αναπαριστούνται. Με αυτό το θέμα ασχολείται η επόμενη ενότητα.

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΟΜΑΔΩΝ: ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ

● Lippmann (1922) δανείστηκε τη λέξη «στερεότυπο» από το χώρο της τυπογραφίας και την εισήγαγε στις κοινωνικές επιστήμες. Στην τυπογραφία το στερεότυπο είναι ένα μεταλλικό καλούπι, το οποίο χρησιμοποιείται για να τυπώνονται επανειλημμένα στο χαρτί πανομοιότυπα σύμβολα χαρακτήρων. Η προέλευση της λέξης είναι ελληνική, από τις λέξεις «στερεός» και «τύπος». Κατά τον Lippmann, τα στερεότυπα αντιστοιχούσαν σε σταθερές, πανομοιότυπες «εικόνες στο μυαλό των ανθρώπων».

Ο Lippmann θεωρούσε ότι αυτές οι ανθεκτικές γνωστικές εικόνες συνιστούν μια διαστρεβλωμένη αναπαράσταση του κόσμου. Το ότι τα στερεότυπα ορίστηκαν ως ανακριβείς αναπαραστάσεις στο μυαλό των ανθρώπων τα συνέδεσε με την προκατάληψη και τις διακρίσεις και τροφοδότησε την έρευνα σε αυτό τον τομέα.

Η θεώρηση των στερεοτύπων ως διαστρεβλωμένων αναπαραστάσεων διατηρήθηκε στην κοινωνική ψυχολογία για μεγάλο хро-

νικό διάστημα. Τα στερεότυπα θεωρούνταν (και εξακολουθούν να θεωρούνται σε ορισμένες θεωρητικές προσεγγίσεις) το αποτέλεσμα του περιορισμού των γνωστικών ικανοτήτων των ανθρώπων στην επεξεργασία πληροφοριών (π.χ. μεροληψία/σφάλμα). Έτσι πολλοί ερευνητές επιχείρησαν να κατανοήσουν το βαθμό διαστρέβλωσης των στερεοτύπων. Άλλοι μελετητές ωστόσο υποστήριξαν ότι στα στερεότυπα ενδέχεται να υπάρχει ένας πυρήνας αλήθειας (Triandis & Vassiliou 1967). Για μεγάλο χρονικό διάστημα το επιχείρημα αυτό απασχόλησε την έρευνα πάνω στα στερεότυπα (για μια εξαιρετική ανασκόπηση του θέματος μπορείτε να ανατρέξετε στο Oakes, Haslam, & Turner 1994), αλλά σταδιακά εξασθένησε όταν παρατηρήθηκε ότι οι αξίες των ερευνητών επηρέαζαν ποιο κομμάτι του στερεοτύπου θεωρούνταν ακριβές, καθώς και την καταλληλότητα των μεθόδων που χρησιμοποιούνταν για να εκτιμηθεί αυτή η ακρίβεια. Επιπλέον, η έρευνα απομακρύνθηκε από το περιεχόμενο των στερεοτύπων και προχώρησε στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνονται τα στερεότυπα, των λόγων της διαμόρφωσής τους και των λειτουργιών που εξυπηρετούν.

Υπάρχει μια μακρά ερευνητική παράδοση για το πώς διαμορφώνονται τα στερεότυπα, η οποία συνδέεται στενά με διαφορετικές θεωρητικές υποθέσεις. Η πλειονότητα των ερευνών εντοπίζει τις ρίζες της διαμόρφωσης των στερεοτύπων στις γνωστικές διαδικασίες. Κάποιοι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι η διαμόρφωση των στερεοτύπων συνδέεται με τη λειτουργία των «ευρετικών αρχών» (πρόκειται για γνωστικές στρατηγικές οι οποίες χρησιμοποιούνται με στόχο τη γρήγορη και αποτελεσματική επεξεργασία των πληροφοριών) (Hamilton & Gifford 1976· Θ.Σ. 15). Σύμφωνα με την έρευνα των Tajfel και Wilkes (1963) (Θ.Σ. 15), εντοπίστηκε μια σύνδεση μεταξύ των διαδικασιών της διαμόρφωσης κατηγοριών (επίταση και αντίθεση) και της διαμόρφωσης στερεοτύπων. Ο συνδυασμός με το έργο του Sherif (1936, 1966), στο οποίο τα στερεότυπα θεωρούνταν προϊόντα της ομάδας στο πλαίσιο ενός συστήματος διαμαδικών σχέσεων, οδήγησε τους θεωρητικούς της αυτοκατηγοριοποίησης να υποστηρίξουν ότι τα στερεότυπα είναι αποτέλεσμα των διαδικασιών κατηγοριοποίησης, τα οποία λειτουργούν με στόχο τη δημιουργία διαμαδικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τη θεω-

ρία της αυτοκατηγοριοποίησης (Θ.Σ. 12), οι κοινωνικές κατηγορίες διαμορφώνονται στη βάση των αντιλαμβανόμενων ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ των ανθρώπων εντός ενός πλαισίου διομαδικών σχέσεων. Όταν οι άνθρωποι αισθάνονται ότι ανήκουν σε μια συγκεκριμένη κατηγορία, συντελείται μια διαδικασία αποπροσωποποίησης μέσω της οποίας αισθάνονται ανταλλάξιμα-αντικαταστάσιμα μέλη αυτής της κατηγορίας και αποδέχονται τα χαρακτηριστικά της. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της προσέγγισης της αυτοκατηγοριοποίησης, αυτή η διαδικασία της διαμόρφωσης στερεοτύπων για τον εαυτό είναι υπεύθυνη για τη διομαδική συμπεριφορά. Κατά συνέπεια, η διομαδική συμπεριφορά μεταξύ των πολιτισμικά κυρίαρχων και των πολιτισμικά μη κυρίαρχων ομάδων είναι πιθανό να εκδηλώνεται όταν οι άνθρωποι κατηγοριοποιούν τον εαυτό τους καθέναν ως μέλος της δικής του πολιτισμικής ομάδας και όταν αποδέχονται τα στερεότυπα της ομάδας τους.

Ωστόσο, θεωρητικοί της γνωστικής κατεύθυνσης υποστήριξαν ότι οι κατηγορίες δεν διαμορφώνονται μόνο βάσει των αντιληπτών ομοιοτήτων (Murphy & Medin 1985· Medin & Wattenmaker 1987). Η κατηγοριοποίηση προϋποθέτει μια θεωρία για τον κόσμο, η οποία καθοδηγεί τη διαδικασία της διαμόρφωσης κατηγοριών. Για παράδειγμα, ο διαχωρισμός του κόσμου σε έθνη δεν βασίζεται απλώς στις αντιληπτές ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των ανθρώπων. Βασίζεται ενδεχομένως σε θεωρίες του κοινού νου σχετικά με το τι σημαίνει έθνος. Έτσι, οι αντιλήψεις για την ομοιότητα ενδέχεται να μην αποτελούν τα *κριτήρια* της κατηγοριοποίησης και της διαμόρφωσης στερεοτύπων αλλά, αντίθετα, τα *αποτελέσματά* τους. Με άλλα λόγια, δεν διαμορφώνουμε κατηγορίες και στερεότυπα αποκλειστικά βάσει του πόσο όμοιοι μας φαίνονται οι άνθρωποι. Η τοποθέτηση ενός ατόμου σε μια κατηγορία εξαρτάται από αυτό στο οποίο πιστεύουμε ότι αναφέρεται η συγκεκριμένη κατηγορία. Εάν, λόγου χάρη, τα έθνη και οι εθνικές ομάδες έχουν διαμορφωθεί γύρω από την έννοια της συγγένειας, τότε θα υπάρχει η προσδοκία της ομοιότητας μεταξύ των μελών τους. Ωστόσο, τα σύγχρονα πολυπολιτισμικά έθνη παραβιάζουν αυτές τις θεωρήσεις και απαιτούν τη διαμόρφωση νέων θεωριών κοινής λογικής.

Διαφορετικές θεωρητικές προτάσεις έχουν διατυπωθεί ως απά-

ντηση στο ερώτημα «γιατί διαμορφώνονται τα στερεότυπα». Μια πρόταση είναι ότι τα στερεότυπα συνιστούν μια παραμορφωμένη *αντίληψη* της *πραγματικότητας*. Απλοποιούν το κοινωνικό περιβάλλον μειώνοντας την κοινωνική πληροφορία. Ως εκ τούτου, θεωρούνται το εσφαλμένο αποτέλεσμα της διαδικασίας επεξεργασίας πληροφοριών (Fiske & Neuberg 1990· Hamilton 1981). Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, τα *μέλη* της *κοινωνίας* υποδοχής *ενδέχεται* να κατασκευάσουν στερεότυπα για τους μετανάστες λόγω της περιορισμένης ικανότητας των *ανθρώπινων* γνωστικών *συστημάτων* να επεξεργάζονται *εξατομικευμένες* πληροφορίες. Άλλοι *θεωρητικοί* πάντως αμφισβητούν τον ισχυρισμό ότι η δημιουργία στερεοτύπων οφείλεται σε ανεπάρκεια του ανθρώπινου γνωστικού συστήματος. Αντίθετα, βλέπουν τα στερεότυπα ως *αντιληπτικά* μέσα διά των οποίων η *πραγματικότητα* γίνεται κατανοητή σε συγκεκριμένα πλαίσια από τη σκοπιά του παρατηρητή (Oakes, Haslam, & Turner 1994· McGarty 1999). Υποστηρίζουν λοιπόν ότι είναι το αποτέλεσμα μιας αναλυτικής διαδικασίας, κατά την οποία χρησιμοποιούνται επιλεκτικά οι πληροφορίες που ταιριάζουν στο πλαίσιο και στους στόχους του παρατηρητή. Βάσει αυτής της πρότασης, τα στερεότυπα είναι «ομαδικά φαινόμενα, τα οποία καθορίζονται από τις διομαδικές σχέσεις» (Oakes, Haslam, & Turner 1994: 114). Σύμφωνα με αυτή την άποψη, τα μέλη μιας κοινωνίας υποδοχής *ενδέχεται* να κατασκευάσουν ένα στερεότυπο για τους μετανάστες το οποίο ταιριάζει στους στόχους τους μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Αυτή η υπόθεση συγγενεύει με μια άλλη, η οποία υποστηρίζει ότι η διαμόρφωση των στερεοτύπων ανταποκρίνεται στα κίνητρα αυτοβελτίωσης (Tajfel 1981· Tajfel & Turner 1979). Με άλλα λόγια, τα στερεότυπα είναι το αποτέλεσμα των προσπαθειών να παρουσιαστεί η ομάδα, άρα και ο εαυτός, με έναν καλύτερο τρόπο. Στην περίπτωση αυτή τα αρνητικά στερεότυπα για τις άλλες πολιτισμικές ομάδες δίνουν στους ανθρώπους τη δυνατότητα να νιώσουν καλύτερα για τη δική τους πολιτισμική ομάδα.

Είναι αναμφισβήτητο ότι η εκδήλωση των στερεοτύπων μπορεί να αποτελεί έναν τρόπο μέσω του οποίου αξιολογείται θετικά η ενδοομάδα και έτσι τα μέλη της νιώθουν καλύτερα γι' αυτήν. Ενδεχομένως, όπως έχει υποστηριχτεί, τα στερεότυπα διαμορφώνονται

Στερεοτυπική διαδικασία

Πρόκειται για την παραγωγή γνώσης σχετικά με διάφορες κατηγορίες, η οποία εξυπηρετεί την εξήγηση ομοιοτήτων και διαφορών όσον αφορά σχετικές διαστάσεις σύγκρισης και την οποία μοιράζονται από κοινού οι άνθρωποι.

(McGarty, Yzerbyt, & Spears 2002: 198)

Η διαμόρφωση κοινωνικών αναπαραστάσεων για τις ομάδες, η οποία βοηθά τους ανθρώπους να μετασχηματίσουν ένα μη οικείο κοινωνικό πλαίσιο σε οικείο και η οποία συντονίζει την κοινωνική συμπεριφορά.

(Ορισμός της συγγραφέως)

Οι ψυχολογικές αναπαραστάσεις των χαρακτηριστικών ανθρώπων οι οποίοι ανήκουν σε συγκεκριμένες ομάδες.

(McGarty, Spears, & Yzerbyt 2002: 2)

σε γνωστικό επίπεδο, προκειμένου να δικαιολογήσουν τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις (Leyens, Yzerbyt, & Schandron 1994· Tajfel 1981). Αυτή η ιδέα είναι αποφασιστικής σημασίας για τη συζήτησή μας, καθώς υποδηλώνει ότι η διαμόρφωση συγκεκριμένων στερεοτύπων σχετικά με τους μετανάστες, εν γένει, ή σχετικά με συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες, ειδικά, δικαιολογεί τις σχέσεις μεταξύ των πολιτισμικών ομάδων και την κοινωνική θέση τους στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Για παράδειγμα, το στερεότυπο ότι οι μετανάστες είναι παράσιτα δικαιολογεί την πεποίθηση κάποιων μελών της κοινωνίας υποδοχής ότι οι μετανάστες δεν θα πρέπει να επωφελούνται από τις παροχές του κράτους πρόνοιας.

Ο Tajfel (1981) υποστήριξε ότι τα στερεότυπα επιτελούν τέσσερις λειτουργίες:

1. Βοηθούν τους ανθρώπους να κατανοήσουν και να προσαρμοστούν στο κοινωνικό περιβάλλον.
2. Βοηθούν τους ανθρώπους να υπερασπιστούν και να διαφυλάξουν τις ατομικές αξίες τους.
3. Δημιουργούν και διατηρούν τις ιδεολογίες ομάδας, οι οποίες χρησιμοποιούνται για την εξήγηση και τη δικαιολόγηση συγκεκριμένων πράξεων.
4. Δημιουργούν και διατηρούν θετικά αξιολογούμενες διαφορές.

Από αυτή την άποψη, τα στερεότυπα αποτελούν περιγραφές των κοινωνικών ομάδων τις οποίες μοιράζονται οι άνθρωποι, και οι οποίες, αντί να αντιστοιχούν στην πραγματικότητα, ανταποκρίνονται στο συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο και διαμορφώνονται με στόχο να καθοδηγήσουν τις αλληλεπιδράσεις. Συνεπώς, το στερεότυπο του μετανάστη ή του μέλους της εθνικής μειονότητας δεν αντιστοιχεί σε μια προσπάθεια ακριβούς περιγραφής των μεταναστών ή των εθνικών μειονοτήτων. Είναι μια απόπειρα εκπλήρωσης των στόχων της ομάδας μέσα στα δεδομένα κοινωνικά πλαίσια, οι οποίοι καθοδηγούν τις συγκεκριμένες αλληλεπιδράσεις.

Είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι τα στερεότυπα δεν είναι κάτι το οποίο σκεφτόμαστε μόνο για τους άλλους. Πολλοπλά εμπλέκεται και ο εαυτός. Όλοι είμαστε μέλη διάφορων κοινωνικών ομάδων. Όταν διαμορφώνουμε στερεότυπα για τους άλλους ανθρώπους, το κάνουμε από τη δική μας οπτική και θέση: «στερεοτυπού-

με» τον ίδιο τον εαυτό μας και τα μέλη των δικών μας ομάδων. Ο Spears (2002), εμπνευσμένος από τις προσεγγίσεις της κατηγοριοποίησης και της κοινωνικής ταυτότητας, πρότεινε τέσσερις αρχές οι οποίες διέπουν τη διαμόρφωση των στερεοτύπων. Κατ' αρχάς, τα στερεότυπα διαμορφώνονται προκειμένου να γίνει κατανοητό το κοινωνικό περιβάλλον. Για την κατασκευή τους οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη γνώση που έχουν συσσωρεύσει σχετικά με διάφορες κοινωνικές καταστάσεις (αρχή της νοηματοδότησης). Δεύτερον, στο βαθμό που εμπλέκεται ο εαυτός, οι άνθρωποι διαμορφώνουν τα στερεότυπα έτσι ώστε να διαχωρίσουν τις κοινωνικές ομάδες μεταξύ τους (αρχή της διάκρισης). Τρίτον, με το διαχωρισμό των κοινωνικών ομάδων οι άνθρωποι, υπακούοντας στα κίνητρα της ταυτότητας, ενδέχεται να θελήσουν να παρουσιάσουν την ομάδα τους με έναν καλύτερο τρόπο (αρχή της αυτοβελτίωσης). Τέταρτον, τα στερεότυπα αφορούν τις κοινωνικές ομάδες, κατά συνέπεια η διαμόρφωσή τους θα επηρεάζεται και θα περιορίζεται από άλλες διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στον κοινωνικό κόσμο (αρχή της πραγματικότητας). Φυσικά, αυτές οι αρχές παρουσιάζονται ως διακριτές μεταξύ τους για θεωρητικούς λόγους, σε μια προσπάθεια ενοποίησης διαφορετικών προσεγγίσεων, αλλά λειτουργούν από κοινού στη διαδικασία της διαμόρφωσης στερεοτύπων.

Μέχρι στιγμής έχουμε εξετάσει *πώς* και *γιατί* διαμορφώνονται τα στερεότυπα. Το τελευταίο ερώτημα που πρέπει να απαντήσουμε έχει να κάνει με τη λειτουργία την οποία εξυπηρετούν. Ως ομαδικά φαινόμενα τα οποία παράγονται στο πλαίσιο των διομαδικών σχέσεων, τα στερεότυπα αντανakλούν τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων. Σε αυτό το πλαίσιο εντοπίζουμε δύο σημαντικά χαρακτηριστικά τους. Πρώτον, τα στερεότυπα είναι αναπαραστάσεις των ομάδων τις οποίες συμπεριλαμβάνουν οι άνθρωποι (Haslam et al. 2002). Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια εξαιρετικά σημαντική πλευρά των στερεοτύπων. Εάν οι άνθρωποι δεν μοιράζονταν τα ίδια στερεότυπα, δεν θα ενδιαφερόμασταν να κατανοήσουμε ούτε το περιεχόμενο ούτε τη διαδικασία της διαμόρφωσής τους, καθώς θα επρόκειτο αποκλειστικά για ατομικές σκέψεις. Το γεγονός ότι οι άνθρωποι μοιράζονται τα ίδια στερεότυπα τους βοηθά να επικοινωνούν και να συντονίζουν τη συμπεριφορά τους. Επιτρέπει δε σε

τηγοριών τείνουν να θεωρούνται φυσικές. Σε αυτή την περίπτωση οι κοινωνικές σχέσεις και οι θέσεις που συνδέονται με αυτές τις κατηγορίες θεωρούνται επίσης φυσικές και αμετάβλητες. Για παράδειγμα, μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, στο σύγχρονο κοινωνικο-πολιτικό σκηνικό ξεκίνησε μια κοινωνική επιχειρηματολογία για τον πολιτισμό και για το κατά πόσο κάποιες κουλτούρες αποτελούν κομμάτι του. Η θεώρηση της κάθε κουλτούρας ως ουσιοποιημένης οντότητας και η άποψη ότι οι πολιτισμικές διαφορές είναι φυσικές έχουν ως συνέπεια τη διατήρηση πεποιθήσεων που υποστηρίζουν τη φυσική ανωτερότητα ορισμένων ομάδων και ανθρώπων, και συντηρούν τις κοινωνικές σχέσεις που συνδέονται με αυτές τις απόψεις. Όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, η κατασκευή της ετερότητας ενδέχεται να αποτελεί μια ισχυρή έκφραση της προκατάληψης, η οποία θέτει συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων εκτός των ορίων του ανθρώπινου γένους.

Η ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ ΠΟΥ ΣΥΝΔΕΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΣ ΦΥΛΕΤΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ

Το θέμα του ρατσισμού απασχόλησε επί μακρόν τους κοινωνικούς επιστήμονες. Αρκετοί από αυτούς ασχολήθηκαν με το θέμα των φυλετικών διακρίσεων με στόχο να τις καταπολεμήσουν. Δυστυχώς, πολλοί άλλοι ασχολήθηκαν με αυτές με στόχο να τις εδραιώσουν. Ο διαχωρισμός των ανθρώπων με βάση τα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά τους (π.χ. το χρώμα του δέρματος) υπήρξε αφορμή για την ανάπτυξη βιολογικών θεωριών οι οποίες υποστήριζαν την κατωτερότητα κάποιων κατηγοριών (φυλών) και τον αποκλεισμό τους από τα υλικά και συμβολικά αγαθά. Για ευνόητους ιστορικούς λόγους, εξαιτίας της κατάστασης των μαύρων στις Ηνωμένες Πολιτείες, το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας πάνω στη φυλετική προκατάληψη διεξήχθη στις ΗΠΑ (Allport 1954· Eberhardt & Fiske 1998· Fiske 1998· Philogène 1999). Έρευνες για το ίδιο θέμα όμως έχουν πραγματοποιηθεί και σε άλλες περιοχές (Augoustinos & Reynolds 2001· Billig 1978, 1979, 1981· Wetherell & Potter 1992). Από πολλές απόψεις, η έννοια της προκατάληψης εξισώθηκε με την έννοια του ρατσισμού.

Κατηγορική ουσιοποίηση

Η ουσιοποίηση αναφέρεται στην κλασική αριστοτελική άποψη ότι κάθε έννοια έχει ένα σύνολο αναγκαίων «ουσιωδών» χαρακτηριστικών.

(Haslam, Rothschild & Ernst 2000: 113)

Εδώ αναφέρομαι στην έννοια της ψυχολογικής ουσιοποίησης, που περιγράφουν οι Medin και Ortony (1989).

Ψυχολογική ουσιοποίηση είναι η κοινή δοξασία ότι οι κατηγορίες έχουν ουσία. Τα υποκείμενα έχουν άρρητες θεωρίες, από τις οποίες οι κατηγορίες αντλούν τα αναγκαία χαρακτηριστικά ή την ουσία τους. Τέτοιες θεωρίες μπορεί να αφορούν τη θρησκεία, την εθνικότητα, τη φυλή ή την εθνότητα.

Πλαίσιο 2.2. ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΔΗΛΟΥ/ΛΑΝΘΑΝΟΝΤΟΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ

Οι θεωρητικοί οι οποίοι μελέτησαν την εξέλιξη των ρατσιστικών στάσεων, όπως αυτές μετρήθηκαν στις διάφορες έρευνες, υποστηρίζουν ότι μια αλλαγή των προτύπων κατέστησε απορριπτέα την έκφραση ρατσιστικών πεποιθήσεων. Στη θέση τους εμφανίστηκαν πιο άδηλες μορφές ρατσισμού, οι οποίες είναι εξίσου ισχυρές. Έχουν προταθεί διάφορες θεωρίες για το «λανθάνοντα ρατσισμό».

Σύγχρονος ή συμβολικός ρατσισμός (Sears & McConahay 1973· McConahay 1982, 1986)

Ο σύγχρονος ή συμβολικός ρατσισμός δεν εκφράζεται μέσω της μισαλλοδοξίας και της υποστήριξης της γκετοποίησης και της υπεροχής των λευκών. Στηρίζεται περισσότερο στις αξίες της ισότητας, του ατομικισμού, της αξίας και της αυτοδυναμίας. Οι σύγχρονοι ρατσιστές είναι μάλλον απίθανο να απορρίψουν τους μαύρους λόγω καθαρής μισαλλοδοξίας. Αντίθετα, τείνουν να πιστεύουν ότι οι άνθρωποι της μαύρης φυλής παραβιάζουν παραδοσιακές αξίες. Οι ίδιοι είναι επίσης περισσότερο πιθανό να αντιτίθενται σε μέτρα –όπως πράξεις «θετικής διάκρισης»– τα οποία θα μπορούσαν να αποκαταστήσουν τις ιστορικές ανισότητες που διαπράχθηκαν εις βάρος των μαύρων, χρησιμοποιώντας ως επιχειρήματα την αξιοκρατία, την κοινωνική ισότητα και τον ατομικισμό.

Αμφίθυμος ρατσισμός (Katz & Hass 1988)

Ο συγκεκριμένος τύπος ρατσισμού βασίζεται στην υπόθεση ότι οι στάσεις υπέρ ή κατά των μαύρων συνδέονται με διαφορετικά σύνολα αξιών. Τα άτομα συνειδητοποιούν ότι οι μαύροι βρίσκονται σε μειονεκτική θέση και έτσι εκφράζουν στάσεις υπέρ των μαύρων οι οποίες συνδέονται με τις ανθρωπιστικές αξίες της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Παρ' όλα αυτά, οι ανταγωνιστικές αξίες του ατομικισμού, της αυτοδυναμίας, της αξιοκρατίας και της ατομικής ελευθερίας τους οδη-

γούν σε στάσεις εναντίον των μαύρων. Η αντίθεση μεταξύ αυτών των ισχυρών πολιτισμικών αξιών διευκολύνει τη διατήρηση του ρατσισμού, καθώς οι άνθρωποι νιώθουν αμφιθυμία απέναντι στις φυλετικές εξωμάδες.

Ρατσισμός της αποστροφής (Gaertner & Dovidio 1977, 1986)

Πρόκειται για έναν τύπο αμφίθυμου ρατσισμού. Οι αποστροφικοί ρατσιστές δεν πιστεύουν ότι είναι προκατειλημμένοι. Όταν μια κατάσταση δεν είναι αμφίσημη (δηλαδή υπάρχει μια ξεκάθαρη διάκριση μεταξύ σωστού και λάθους), οπότε θα ήταν προφανής η εκδήλωση ρατσιστικής προκατάληψης, τότε θα συμπεριφερθούν κατά τρόπο που δηλώνει ανοχή. Όταν όμως μια κατάσταση είναι διφορούμενη ή όταν εξηγήσεις άλλες από εκείνες που βασίζονται στο ρατσισμό μπορούν να προταθούν για να δικαιολογηθεί η συμπεριφορά τους, τότε είναι πιθανό ότι θα συμπεριφερθούν με μεροληπτικό τρόπο.

Μοντέλο της αποσύνδεσης (Devine 1989)

Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, οι άδηλοι τύποι ρατσισμού υφίστανται σε ασυνείδητο επίπεδο και βρίσκονται σε σύγκρουση με τις συνειδητές προσπάθειες του ατόμου να τους ξεπεράσει. Οι ασυνείδητες μορφές του άδηλου ρατσισμού είναι αποτέλεσμα μάθησης μέσα από τις πολιτισμικές εμπειρίες και την κοινωνικοποίηση. Ανεξάρτητα από αυτές τις επιδράσεις, μερικοί άνθρωποι συνεχίζουν να αναπτύσσουν προσωπικές πεποιθήσεις οι οποίες είναι αντίθετες προς τα πολιτισμικά στερεότυπα. Εκείνοι που έχουν προσωπικές πεποιθήσεις με χαμηλό βαθμό προκατάληψης βιώνουν την αποσύνδεση των προσωπικών πεποιθήσεών τους από τις πολιτισμικές πεποιθήσεις. Αυτή η αποσύνδεση οδηγεί σε αντισταθμιστικές προσπάθειες όταν συνειδητοποιούν ότι –ασυνείδητα– συμπεριφέρθηκαν με προκατειλημμένο τρόπο. Οι άνθρωποι των οποίων οι προσωπικές και οι πολιτισμικές πεποιθήσεις είναι σύμφωνες αντιδρούν με περισσότερο έκδηλες μορφές ρατσισμού.

Λανθάνων-άδηλος έναντι έκδηλου-ωμού ρατσισμού (Pettigrew & Meertens 1995)

Σύμφωνα με τους Pettigrew και Meertens, ο ρατσισμός είναι πολυδιάστατος. Υπάρχουν δύο ξεχωριστές αλλά σχετιζόμενες μορφές ρατσισμού. Ο έκδηλος ρατσισμός βασίζεται σε συναισθήματα απειλής και απόρριψης των μειονοτήτων. Οι έκδηλοι ρατσιστές αντιτίθενται στη στενή επαφή με τις φυλετικές εξωομάδες. Ο άδηλος ρατσισμός είναι πιο έμμεσος και εκδηλώνεται μέσω του υπερτονισμού των πολιτισμικών διαφορών, της υπεράσπισης των παραδοσιακών αξιών και της άρνησης των θετικών συναισθημάτων στις φυλετικές εξωομάδες. Η παραπάνω διάκριση επέτρεψε στους Pettigrew και Meertens να διασταυρώσουν τις δύο διαστάσεις και να κατηγοριοποιήσουν τους ανθρώπους βάσει της υψηλής ή της χαμηλής βαθμολογίας τους σε αυτές. Ειδικότερα, οι ερευνητές έδειξαν ότι οι μισαλλόδοξοι (υψηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις), οι υπέρμαχοι της κοινωνικής ισότητας (χαμηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις) και οι άδηλοι ρατσιστές (χαμηλή βαθμολογία στον έκδηλο ρατσισμό και υψηλή στον άδηλο) υποστηρίζουν διαφορετικές πολιτικές για τη μετανάστευση. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας δείχνουν επίσης ότι οι άδηλες και οι έκδηλες μορφές προκατάληψης μπορούν ακόμη και να συνυπάρχουν στο ίδιο άτομο.

Από την εποχή που εμφανίστηκε το κίνημα για τα ανθρώπινα δικαιώματα στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1960 και καταργήθηκε το καθεστώς του απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική, οι διαφυλετικές σχέσεις έχουν βελτιωθεί. Έχει εκλείψει όμως ο ρατσισμός; Η αλήθεια είναι ότι σε όλες τις δυτικές χώρες οι μαύροι εξακολουθούν να βρίσκονται στις χειρότερες θέσεις, όπως φαίνεται στη στατιστική έρευνα (για την απασχόληση, τη θνησιμότητα, την εκπαίδευση, τον πλούτο κ.λπ.). Εάν ο ρατσισμός ορίζεται ως η αρνητική θέση στην οποία βρίσκονται οι άνθρωποι της μαύρης φυλής σε σύγκριση με τους

λευκούς συνανθρώπους τους, τότε δεν είναι δύσκολο να αντιληφθούμε ότι ο ρατσισμός εξακολουθεί να αποτελεί μια πραγματικότητα που επηρεάζει σημαντικά τη ζωή των ανθρώπων. Παρ' όλα αυτά, το πνεύμα των καιρών έχει αλλάξει και γενικά ο αποκάλυπτος ρατσισμός αποδοκιμάζεται και απορρίπτεται.

Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι στις μέρες μας ο αποκάλυπτος παραδοσιακός ρατσισμός και η μισαλλοδοξία απορρίπτονται από την πλειονότητα των ανθρώπων που φροντίζουν να προστατεύσουν τον εαυτό τους και να μη φανούν ρατσιστές. Πιο άδηλες μορφές προκατάληψης έχουν αντικαταστήσει τους παλιότερους τρόπους έκφρασης του ρατσισμού (πλαίσιο 2.2). Έτσι, οι θεωρητικοί άρχισαν να αναφέρονται στις νέες μορφές του ρατσισμού με διάφορους όρους, όπως είναι ο άδηλος ρατσισμός (Pettigrew & Meertens 1995), ο σύγχρονος ή συμβολικός ρατσισμός (McConahay 1982, 1986), ο αμφίθυμος ρατσισμός (Katz & Hass 1988) και ο ρατσισμός της αποστροφής (Gaertner & Dovidio 1986), ή μίλησαν για την ύπαρξη αποσύνδεσης μεταξύ των συνειδητών και των ασυνειδητών ρατσιστικών πεποιθήσεων (Devine 1989).

Σύμφωνα με τους Dovidio και Gaertner (1998), οι περισσότεροι άνθρωποι επιθυμούν να μην εμφανίζονται ως ρατσιστές και είναι πεπεισμένοι ότι δεν έχουν προκαταλήψεις, παρότι διατηρούν ακόμη αρνητικά συναισθήματα για ανθρώπους από άλλες φυλές. Δεν νιώθουν μίσος γι' αυτούς, αλλά αποστροφή. Οι ερευνητές ονομάζουν αυτούς τους ανθρώπους *αποστροφικούς* ρατσιστές (Gaertner & Dovidio 1986). Οι ίδιοι υποστηρίζουν ότι, όταν η κατάσταση της αλληλεπίδρασης είναι ξεκάθαρη, οι αποστροφικοί ρατσιστές μπορούν να συμπεριφερθούν έτσι ώστε να προβάλουν τον εαυτό τους κατά τρόπο συνεπή με την πεποίθηση ότι είναι ανεκτικοί και ανοιχτόμυαλοι. Όταν όμως η κατάσταση είναι διφορούμενη και υπάρχει η δυνατότητα να δικαιολογήσουν τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά τους με μη ρατσιστικούς όρους, τότε θα εκδηλώσουν την αποστροφή τους. Οι Dovidio και Gaertner (1998) αναφέρουν μια σειρά ερευνών που διεξήγαγαν με τους συνεργάτες τους κατά τη διάρκεια πολλών ετών. Έδειξαν, για παράδειγμα, ότι οι άνθρωποι οι οποίοι παρουσίαζαν χαμηλότερο βαθμό προκατάληψης σε κλίμακες αυτοαναφοράς ήταν πιθανό να βοηθήσουν εξίσου έναν

μαύρο που βρισκόταν σε κίνδυνο και έναν λευκό, όταν ήταν οι μόνοι παρευρισκόμενοι στο συμβάν. Αν όμως ήταν παρόντες και άλλοι άνθρωποι, τότε ο μαύρος λάμβανε λιγότερη βοήθεια. Οι Dovidio και Gaertner καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι, εάν μια τέτοια κατάσταση ανάγκης ήταν πραγματική, τότε ο λευκός θα είχε πεθάνει στο 25% των περιπτώσεων, ενώ ο μαύρος θα είχε πεθάνει στο 62% των περιπτώσεων. Αναφέρουν επίσης τα αποτελέσματα μιας άλλης έρευνας (Faranda & Gaertner 1979), όπου οι ένορκοι σε μια δίκη, οι οποίοι εμφάνιζαν χαμηλό βαθμό αυταρχισμού, αγνόησαν τις οδηγίες του δικαστή και θεώρησαν «απορριπτέα» κάποια στοιχεία που παρουσιάζονταν στην περίπτωση ενός μαύρου κατηγορούμενου, ενώ εξέφρασαν αμφιβολίες για την ενοχή ενός λευκού κατηγορούμενου ακόμη και όταν παρουσιάζονταν παρόμοια «απορριπτέα» στοιχεία. Οι ερευνητές καταλήγουν ότι οι αποστροφικοί ρατσιστές δεν εκδηλώνουν συναισθήματα εναντίον της εξωομάδας, αλλά υπέρ της ενδοομάδας. Με άλλα λόγια, λένε: «Οι μαύροι είναι καλοί, αλλά οι λευκοί καλύτεροι». Επιπλέον, χρησιμοποιώντας μετρήσεις λανθανουσών απαντήσεων και υποσυνείδητων ερεθισμάτων, οι Dovidio και Gaertner (1991) δείχνουν ότι παρήχθησαν περισσότερες θετικές συνδέσεις με τους λευκούς και περισσότερες αρνητικές συνδέσεις με τους μαύρους όταν οι συμμετέχοντες αγνούσαν ότι στην πραγματικότητα η έρευνα μετρούσε τις ρατσιστικές στάσεις τους. Τέλος, αναφέρουν άλλη μια έρευνα, στην οποία βρέθηκε ότι όσο υψηλότερη ήταν η κοινωνική θέση του ατόμου της μαύρης φυλής, τόσο μεγαλύτερη ήταν η μεροληψία εναντίον του (Dovidio & Mullen 1992). Οι Dovidio και Gaertner (1998) καταλήγουν υπενθυμίζοντάς μας ότι μπορεί ο ρατσισμός να εκδηλώνεται με άδηλες μορφές, αλλά δεν ισχύει καθόλου το ίδιο και για τις συνέπειές του, και εφιστούν την προσοχή μας στην ευθύνη που έχει ο καθένας από εμάς ξεχωριστά να αγωνιστεί εναντίον του ρατσισμού παλεύοντας καθημερινά ενάντια στα δικά του συναισθήματα αποστροφής.

Οι θεωρίες αυτές εξετάστηκαν εμπειρικά στις Ηνωμένες Πολιτείες (με εξαίρεση την έρευνα των Pettigrew και Meertens 1995). Όπως παρατηρούν οι Operario και Fiske (1998), αυτές οι θεωρίες μπορεί να αντανakλούν τη δομή των αμερικανικών πεποιθήσεων

ή τις συγκεκριμένες ιστορικές σχέσεις μεταξύ λευκών και μαύρων σε εκείνη τη χώρα (δουλεία, κινήματα για τα πολιτικά δικαιώματα κ.λπ.). Ο Walker (2001), για παράδειγμα, ανέλυσε την εξέλιξη των στάσεων των Αυστραλών απέναντι στους μετανάστες και τους ιθαγενείς, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι έκδηλες και οι άδηλες μορφές ρατσισμού συνυπήρχαν ανέκαθεν. Επιπλέον, μερικές από αυτές τις θεωρίες (ρατσισμός της αποστροφής, μοντέλο αποσύνδεσης) φαίνεται να υποστηρίζουν ότι ο ρατσισμός λειτουργεί ασυνείδητα: έτσι ανοίγουν το δρόμο στην ιδέα ότι ο ρατσισμός απορρέει από φυσιολογικές ψυχολογικές διαδικασίες, όπως είναι η κατηγοριοποίηση και η στερεοτυπική συμπεριφορά (Fiske 1998). Όπως όμως παρατηρεί ο Reicher (2001: 276): «Θα πρέπει να ανησυχούμε για τον ισχυρισμό ότι υπάρχει κάτι στην ψυχολογία του ανθρώπου το οποίο καθιστά αναπόφευκτη την εκδήλωση προκατάληψης και ρατσισμού». Ο ίδιος υποστηρίζει ότι, αν θέλουμε να κατανοήσουμε το φαινόμενο του ρατσισμού και να καταπολεμήσουμε τις τρομακτικές συνέπειές του, θα πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας στη «φυλετοποίηση» των κοινωνιών μας και να διερωτηθούμε πώς η φυλή απέκτησε νοηματοδοτική σημασία ως μορφή κατηγοριοποίησης.

Στις μέρες μας οι περισσότεροι κοινωνικοί ψυχολόγοι θεωρούν τη φυλή μια κοινωνικά κατασκευασμένη κατηγορία. Η ιδιότητα του μέλους σε μια συγκεκριμένη φυλή οριζόταν κοινωνικά σύμφωνα με κριτήρια τα οποία ταίριαζαν στις εκάστοτε κοινωνικο-ιστορικές απαιτήσεις. Για παράδειγμα, αν κάποτε το να ανήκει κανείς στη μαύρη φυλή καθοριζόταν από το να έχει μητέρα η οποία ανήκει στη μαύρη φυλή, αργότερα ακόμη και «μια σταγόνα μαύρου αίματος» σε κάποια από τις παρελθούσες γενιές ήταν αρκετή για να εντάξει κάποιον σε αυτή την κατηγορία (Fiske 1998). Υιοθετώντας μια προσέγγιση κοινωνικού συνδομισμού (Θ.Σ. 16), οι Wetherell και Potter (1992) πραγματοποίησαν μια έρευνα προκειμένου να «χαρτογραφήσουν τη γλώσσα του ρατσισμού». Θέλησαν να κατανοήσουν πώς η κοινωνία «δίνει φωνή» στο ρατσισμό και πώς ο ρατσισμός δομείται στο λόγο μέσω των διαδικασιών της δικαιολόγησης, της εκλογίκευσης, της κατηγοριοποίησης, της κατονομασίας, της απαγγελίας κατηγοριών, της ταύτισης και της απόδοσης. Χρησιμοποιώντας τη

Πλαίσιο 3.1. ΜΕΙΩΝΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ: Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΑΦΗΣ

Ο Allport (1954) προσδιόρισε τέσσερις προϋποθέσεις οι οποίες πρέπει να πληρούνται ώστε να δημιουργηθούν οι βέλτιστες συνθήκες για τη διομαδική επαφή. Μόνο υπό αυτές τις συνθήκες μπορεί η διομαδική επαφή να συμβάλει στη μείωση της προκατάληψης. Αυτές οι προϋποθέσεις είναι:

- *Ισότιμη κοινωνική θέση μεταξύ των ομάδων*: Εάν οι ομάδες που βρίσκονται σε επαφή δεν θεωρούνται ότι έχουν ισότιμη κοινωνική θέση, τότε τα αρνητικά στερεότυπα μπορεί να ενισχυθούν και να διατηρηθούν.
- *Κοινωνική και θεσμική υποστήριξη*: Προκειμένου να είναι ωφέλιμη, η επαφή θα πρέπει να επιδοκιμάζεται και να υποστηρίζεται από τις νόμιμες αρχές εξουσίας και να προωθείται από τους ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες.
- *Συνεργατική αλληλεξάρτηση*: Στο βαθμό που οι ομάδες οι οποίες βρίσκονται σε επαφή είναι αλληλεξαρτώμενες, αυτή η σχέση χρειάζεται να είναι συνεργατική. Αν προκύψει ανταγωνισμός μεταξύ των ομάδων, η επαφή δεν θα είναι ωφέλιμη για τη μείωση της προκατάληψης.
- *Δυναμική εξοικείωσης*: Η επαφή θα πρέπει να έχει επαρκή διάρκεια, συχνότητα και εγγύτητα, ώστε να ενισχυθεί η ανάπτυξη στενών σχέσεων. Εάν η επαφή είναι επιφανειακή και δεν υπάρχουν στενές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων που ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες, τότε η προκατάληψη όχι μόνο δεν θα μειωθεί, αλλά υπάρχει και κίνδυνος να αυξηθεί.

Σύμφωνα με τον Wilder (1986), θα πρέπει να πληρούνται δύο προϋποθέσεις ώστε η διομαδική επαφή να θεωρείται επιτυχής. Πρώτον, η αλληλεπίδραση θα πρέπει να είναι θετική και να δημιουργηθούν σχέσεις με μέλη της εξωομάδας. Δεύτερον, οι θετικές στάσεις απέναντι στους ανθρώπους με τους οποίους κάποιος έχει έρθει σε επαφή θα πρέπει να επεκταθούν και στα υπόλοιπα μέλη της εξωομάδας.

λη της επαφής μπορεί να επεκταθούν, πέρα από τους συμμετέχοντες σε μια συγκεκριμένη αλληλεπίδραση, και σε ολόκληρη την εξωομάδα. Η επαφή με κάποιες εξωομάδες (π.χ. ομοφυλόφιλοι) επέφερε μεγαλύτερη μείωση της προκατάληψης από ό,τι η επαφή με άλλες εξωομάδες (π.χ. άτομα με αναπηρίες). Ακόμη πιο σημαντικό ήταν το εύρημα ότι η κοινωνική θέση της ομάδας (πλειονότητας ή μειονότητας) έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μείωση της προκατάληψης. Πράγματι, στις μελέτες που αφορούσαν μέλη της πλειονοτικής ομάδας η επίδραση για τη μείωση της προκατάληψης ήταν μεγαλύτερη από ό,τι στις μελέτες που αφορούσαν μέλη μειονοτήτων. Οι Pettigrew και Tropp (2000: 109) καταλήγουν στο εξής συμπέρασμα: «Πρέπει να θεωρούμε τις βέλτιστες προϋποθέσεις της θεωρίας της επαφής, όχι ενδογενή χαρακτηριστικά της ίδιας της κατάστασης, αλλά περισσότερο συνθήκες οι οποίες θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτές με αντικρουόμενους τρόπους από τα μέλη των ομάδων που αλληλεπιδρούν». Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι τα μέλη κάποιων ομάδων μπορεί να μην αντιλαμβάνονται, για παράδειγμα, ότι οι ομάδες που εμπλέκονται στην επαφή έχουν ισότιμη κοινωνική θέση.

Είναι σημαντικό να λάβουμε υπόψη ότι στη μετα-ανάλυση των Pettigrew και Tropp υπήρχαν έρευνες οι οποίες περιλάμβαναν την πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση. Οι ερευνητές υπογραμμίζουν ότι η επαφή είναι ωφέλιμη για τη μείωση της προκατάληψης όταν υποστηρίζεται από τους θεσμούς και τις Αρχές κατά τρόπο που επιτρέπει στους ανθρώπους να έχουν αλληλεπιδράσεις σε διάρκεια χρόνου και να αναπτύσσουν φιλίες (δυναμικό εξοικείωσης). Σύμφωνα με τον Pettigrew (1998β), η φιλία βρέθηκε ότι είναι επίσης μια σημαντική αιτία μείωσης της προκατάληψης σε έρευνες που διεξήχθησαν σε διάφορα κράτη. Η σπουδαιότητα των διαφορετικών επιπέδων επαφής έχει τονιστεί και σε άλλες μελέτες (Hamberger & Hewstone 1997). Οι Volpato και Manganelli Ratazzi (2000) εξέτασαν τη σχέση μεταξύ των διαφορετικών τύπων επαφής με τους μετανάστες (φιλία, επαφή στο πλαίσιο της γειτονιάς, και άμεση αλλά περιστασιακή επαφή) την οποία διατηρούσαν νεαροί Ιταλοί (κάτοικοι δύο πόλεων της βόρειας Ιταλίας) με το επίπεδο προκατάληψής τους. Στη μία από τις δυο πόλεις υπήρχε μεγαλύτερη

αριθμητική παρουσία μεταναστών και οι ερευνήτριες ενδιαφέρθηκαν να εξετάσουν εάν αυτό επιδρούσε στις ευκαιρίες για επαφή και στη μείωση της σύγκρουσης. Σε γενικές γραμμές, διαπίστωσαν ότι εκείνοι που ανέφεραν πως διατηρούσαν φιλικές σχέσεις με τους μετανάστες εμφάνιζαν χαμηλότερα επίπεδα προκατάληψης –και συγκεκριμένα, έκδηλης προκατάληψης– και ήταν ανοιχτοί σε πολιτικές υπέρ της διεύρυνσης των δικαιωμάτων των μεταναστών. Η ύπαρξη και άλλων τύπων επαφής είχε επίσης ευεργετικές επιδράσεις στη μείωση της προκατάληψης. Αυτά τα ευρήματα –συν το γεγονός ότι όσοι ανέφεραν πως είχαν φίλους από άλλες εθνικότητες, φυλές ή ανθρώπους που μιλούσαν άλλη γλώσσα εξέφραζαν επίσης χαμηλότερο βαθμό προκατάληψης– οδήγησαν τις ερευνήτριες να υποστηρίξουν ότι πιθανώς υπάρχει μια σχέση μεταξύ ανοιχτής στάσης απέναντι στην επαφή και χαμηλού βαθμού προκατάληψης.

Πάντως, ένα αξιοσημείωτο εύρημα αυτής της έρευνας ήταν ότι οι άνθρωποι που ζούσαν στην πόλη με το μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών δεν παρουσίαζαν υψηλότερα επίπεδα επαφής συγκριτικά με όσους ζούσαν στην πόλη με το μικρότερο πληθυσμό μεταναστών. Ακόμη πιο σημαντικό ήταν το εύρημα ότι η έκδηλη προκατάληψη ήταν υψηλότερη μεταξύ εκείνων που ζούσαν στην πόλη με το μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών. Αυτό σημαίνει ότι η ευκαιρία για συνάντηση με άτομα που ανήκουν στην εξωομάδα δεν είναι αρκετή για να ωθήσει τους ανθρώπους να εμπλακούν σε μια επαφή μαζί τους. Αναμφίβολα, οι άλλες προϋποθέσεις που προτάθηκαν από τον Allport (ισότιμη κοινωνική θέση, θεσμική υποστήριξη και σχέσεις συνεργασίας) θα πρέπει επίσης να είναι ενεργά παρούσες. Η υπόθεση της επαφής δεν σημαίνει να ζει κάποιος κοντά σε μέλη της εξωομάδας· αντίθετα, αφορά την εγκαθίδρυση επαφής μέσω διαπροσωπικών σχέσεων και στενής αλληλεπίδρασης. Το γεγονός ότι στην πόλη με το μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών εμφανίστηκε και υψηλότερος βαθμός προκατάληψης μπορεί να οφείλεται στην επίδραση την οποία είχε η παρουσία τους στην κατηγοριοποίηση που έγινε με τους όρους «αυτόχθονες εναντίον μεταναστών» και, όπως θα υποστήριζαν οι θεωρητικοί της κοινωνικής ταυτότητας και της αυτοκατηγοριοποίησης, οδήγησε στο να γίνουν αυτές οι κατηγορίες ιδιαίτερα πρόδηλες.

Εάν η διομαδική κατηγοριοποίηση ευθύνεται για την προκατάληψη, τότε η επαφή είναι πιθανό να χειροτερεύσει τα πράγματα τονίζοντας την κατηγορική διαφοροποίηση. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι για να είναι η επαφή επιτυχής, είναι απαραίτητο να αλλάξει η έμφαση που δίνεται στη διομαδική κατηγοριοποίηση. Σε σχέση με αυτό το θέμα έχουν προταθεί διάφορα μοντέλα (βλ. πλαίσιο 3.2).

Η αλλαγή στα όρια των κατηγοριών επίσης αναμένεται να αποκαταστήσει ένα πιθανό αδύνατο σημείο της υπόθεσης της επαφής, δηλαδή τη γενίκευση των θετικών στάσεων πέρα από το πλαίσιο συγκεκριμένων αλληλεπιδράσεων. Σύμφωνα με αυτά τα μοντέλα, εάν αντιλαμβανόμαστε τους ανθρώπους ως άτομα και όχι ως μέλη ομάδων (αποκατηγοριοποίηση), εάν κάποιες κοινές ταυτότητες ενδυναμώνονται, εάν οι διομαδικές ταυτότητες διατηρούνται στο πλαίσιο της συνεργασίας, τότε είναι πολύ πιθανό η επαφή μεταξύ των ανθρώπων να μειώσει την προκατάληψη και να αλλάξει τις στάσεις τους. Συνεπώς, η υπόθεση της επαφής και η υπόθεση της κατηγοριοποίησης δεν είναι αντικρουόμενες αλλά συμπληρωματικές ιδέες για το πώς είναι δυνατόν να μειωθεί η προκατάληψη. Και οι δύο υποθέσεις αφορούν το γνωστικό κομμάτι των προκαταλήψεων, καθώς υποστηρίζουν ότι οι περισσότεροι ακριβείς πληροφορίες για τους άλλους (μέσω της επαφής) και η αλλαγή των συστημάτων κατηγοριοποίησης θα μειώσουν την προκατάληψη.

Η συζήτηση στο κεφάλαιο 2 όμως μας έκανε να πιστέψουμε ότι οι αρνητικές στάσεις και στερεότυπα είναι μόνο η κορυφή του παγόβουνου. Οι άνθρωποι ενδέχεται να υποστηρίζουν τέτοιου είδους γνώσεις για τις εξωομάδες λόγω των διαφορετικών τύπων απειλής που αισθάνονται με την παρουσία τους. Οι Stephan και Stephan (2000) προτείνουν ένα συνολικό μοντέλο για την απειλή (πλαίσιο 3.3): υποστηρίζουν ότι οι στάσεις προς τις εξωομάδες καθορίζονται από δύο τύπους απειλής (συμβολική και ρεαλιστική), το αίσθημα του διομαδικού άγχους και τα αρνητικά στερεότυπα.

Αυτοί οι ερευνητές προτείνουν διαφορετικά προγενόμενα της απειλής, στα οποία συμπεριλαμβάνουν την ποιότητα της επαφής και την κοινωνική θέση των ομάδων, τις γνώσεις για την εξωομάδα, την προσωπική σημασία της σχέσης και την ταύτιση με την ομάδα.

Πλαίσιο 3.3. ΜΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΠΕΙΛΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

(προσαρμοσμένη από τους Stephan και Stephan 2000)

Προγενόμενα της απειλής	Τύποι απειλής και προσανατολισμός προς την εξωομάδα	
Ταύτιση με την ενδοομάδα	Ρεαλιστικές απειλές	
Σημασία	Συμβολικές απειλές	
Επαφή	→	→ Στάσεις προς την εξωομάδα
Διομαδική σύγκρουση	Διομαδικό άγχος	
Κοινωνική θέση της ομάδας	Αρνητικά στερεότυπα	
Γνώση		

- **Ταύτιση με την ενδοομάδα:** Οι απειλές θα είναι πιο πρόδηλες σε εκείνους που ταυτίζονται με την ενδοομάδα τους.
- **Σημασία:** Όσο μεγαλύτερη προσωπική σημασία έχουν για το άτομο τα θέματα ή οι πολιτικές, τόσο ισχυρότερη θα είναι η αντιλαμβανόμενη απειλή.
- **Επαφή:** Η συχνότητα και η ποιότητα της επαφής θα επηρεάζουν το αίσθημα της απειλής.
- **Διομαδική σύγκρουση:** Οι άνθρωποι θα αισθάνονται περισσότερο απειλούμενοι εάν οι δύο ομάδες έχουν προηγούμενο ιστορικό συγκρούσεων μεταξύ τους.
- **Κοινωνική θέση των ομάδων:** Τα μέλη ομάδων υψηλής κοινωνικής θέσης ενδέχεται να νιώθουν περισσότερο απειλούμενα από τις ρεαλιστικές απειλές και το συναίσθημα του διομαδικού άγχους. Αντίθετα, τα μέλη ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης ενδέχεται να νιώθουν απειλούμενα σε ένα συμβολικό επίπεδο και να διατηρούν αρνητικά στερεότυπα για την εξωομάδα.

- *Γνώση*: Όσο λιγότερα γνωρίζουν οι άνθρωποι για την εξω-ομάδα, τόσο περισσότερο απειλούνται να νιώθουν.
- *Ρεαλιστικές απειλές*: Οι ρεαλιστικές απειλές αναφέρονται σε «απειλές προς αυτή καθαυτή την ύπαρξη της ενδοομάδας (π.χ. μέσω εχθροπραξιών), απειλές στην πολιτική και οικονομική δύναμη της ενδοομάδας και απειλές στη φυσική ή υλική ευημερία της ενδοομάδας ή των μελών της (π.χ. την υγεία τους)» (Stephan & Stephan 2000: 25).
- *Συμβολικές απειλές*: Αναφέρονται στις «αντιληπτές διαφορές της ομάδας ως προς τα ήθη, τις αξίες, τα πρότυπα, τις πεποιθήσεις και τις στάσεις που υποστηρίζει. Οι συμβολικές απειλές είναι εκείνες που απευθύνονται στην κοσμοθεωρία της ενδοομάδας» (ό.π.).
- *Διομαδικό άγχος*: Το συναίσθημα της προσωπικής απειλής κατά τη διάρκεια των διομαδικών αλληλεπιδράσεων, το οποίο οφείλεται στην ανησυχία του ατόμου ότι θα νιώσει αμηχανία, θα απορριφθεί ή θα γελοιοποιηθεί.
- *Αρνητικά στερεότυπα*: Η υποστήριξη αρνητικών στερεοτύπων για την εξωομάδα δημιουργεί αρνητικές προσδοκίες για την αλληλεπίδραση μαζί της και ως εκ τούτου προκαλεί συναισθήματα απειλής.

δα. Εκείνοι για τους οποίους η ενδοομάδα έχει μεγάλη σημασία θα είναι περισσότερο ευαίσθητοι στο συναίσθημα της απειλής. Από αυτή την άποψη, η πληροφόρηση και η επαφή, η αντίληψη του εαυτού και των άλλων ως μελών ομάδων αποτελούν παράγοντες οι οποίοι θα επηρεάζουν τα επίπεδα της απειλής που ενδέχεται να βιώσει κάποιος λόγω της παρουσίας άλλων. Η στενή επαφή με μέλη άλλων ομάδων και η μεταβολή των επιπέδων κατηγοριοποίησης αναμφίβολα θα άλλαζαν το βαθμό προκατάληψης, αλλά πιθανώς μόνο για εκείνους που δεν νιώθουν ιδιαιτέρως απειλούμενοι από την παρουσία της εξωομάδας. Για να μειώσουμε την προκατάληψη, χρειάζεται επίσης να αντιμετωπίσουμε τους τύπους της

απειλής που περιγράφηκαν στο κεφάλαιο 2. Χρειάζεται να εξετάσουμε το φόβο της «μόλυνσης», το φόβο της απόκτησης αρνητικής ταυτότητας από τη συμπερίληψη της εξωομάδας, την απειλή στις αξίες, τις πεποιθήσεις και τις πρακτικές από την παρουσία νέων, και την απειλή της αλλαγής *en γενεί*. Χρειάζεται να εξετάσουμε τι είναι αυτό που κάνει τους ανθρώπους να νιώθουν απειλούμενοι από την παρουσία μιας διαφορετικής ομάδας. Για να το κάνουμε αυτό, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τις αντιλήψεις των ανθρώπων για τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ: ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΤΙΚΗ ΔΙΟΜΑΔΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

Οι ομάδες που ζουν μαζί βρίσκονται σε ένα σύστημα λειτουργικής αλληλεξάρτησης.

Θυμηθείτε ότι στις μελέτες του στη «σπηλιά των κλεφτών» (Θ.Σ. 13) ο Sherif αρχικά κράτησε τις ομάδες των αγοριών ανεξάρτητες. Κατόπιν εισήγαγε μια κατάσταση αρνητικής αλληλεξάρτησης, στην οποία οι ομάδες ανταγωνίζονταν η μια την άλλη. Για να μειώσουν την προκατάληψη που προκλήθηκε, ο Sherif και οι συνεργάτες του (Sherif et al. 1954· Sherif 1966, 1967) χρειάστηκε να αλλάξουν τη σχέση μεταξύ των ομάδων εισάγοντας υπερκείμενους στόχους. Οι στόχοι κάθε ομάδας ήταν εξαρτημένοι από τις πράξεις και τη συνεργασία της άλλης ομάδας. Η εξωομάδα δεν θεωρούνταν πλέον ένας «εχθρός» του οποίου τα κέρδη συνδέονται με τις απώλειες της ενδοομάδας, αλλά, αντίθετα, ένας πιθανός παράγοντας ο οποίος συμβάλλει στην επίτευξη ενός κοινού στόχου. Από αυτό το έργο γεννήθηκε η ιδέα ότι ο ανταγωνισμός προκαλεί προκατάληψη και η συνεργασία συμβάλλει στη μείωσή της.

Ωστόσο, το στοιχείο που φαίνεται να διακυβεύεται σε αυτή την περίπτωση είναι η αναπαράσταση που έχουν οι άνθρωποι για τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων. Οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες προφανώς προκαλούν τη δημιουργία τέτοιων αναπαραστάσεων με την προβολή διάφορων πολιτισμικών ομάδων. Σύμφωνα με την κοινή γνώμη, οι μετανάστες και οι αιτούντες άσυλο επιζητούν να επωφε-

Αλληλεξάρτηση

Τα αποτελέσματα ενός ατόμου ή μιας ομάδας εξαρτιούνται από τις πράξεις και τα αποτελέσματα ενός άλλου ατόμου ή μιας άλλης ομάδας.

νται στη διαδικασία κατασκευής της γνώσης όταν οι κοινωνίες αλλάζουν. Ίσως εδώ αξίζει να αναφέρω την άποψή μου ότι δεν μπορεί να διαχωριστεί η ταυτότητα από τις αναπαραστάσεις και την κοινωνική επιρροή. Οι αναπαραστάσεις των ανθρώπων για τον κόσμο τροφοδοτούν τη γνώση που έχουν για τον εαυτό τους. Συγχρόνως, αυτές οι αναπαραστάσεις διαμορφώνονται από τη θέση που κατέχει ο εαυτός και από τις διαδικασίες επιρροής που λαμβάνουν χώρα όταν οι ταυτότητες ενεργοποιούνται. Αυτό μας φέρνει πίσω σε ένα πρωιμότερο σημείο: ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο επηρεάζει τις αντιλήψεις τους για τη θέση τους σε αυτόν, όπως επίσης τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τους άλλους ανθρώπους. Αυτές οι αναπαραστάσεις για τον κόσμο και τις ταυτότητες ανοίγουν νέα πεδία δημόσιας συζήτησης, επιδρούν στις πράξεις και στις συμπεριφορές, και συμβάλλουν στην κοινωνική αναπαραγωγή και/ή αλλαγή. Το βιβλίο είχε στόχο να παρουσιάσει αυτή ακριβώς την αλληλεπίδραση αναπαραστάσεων, ταυτότητας και κοινωνικής επιρροής στο πλαίσιο των πολιτισμικά ανομοιογενών κοινωνιών. Αυτή η αλληλεπίδραση χρειάζεται να ενταχθεί στο πλαίσιο του έθνους και του μετασχηματισμού του από μια πολιτική οντότητα που γινόταν αντιληπτή ως ομοιογενής (π.χ. τα ξεχωριστά ευρωπαϊκά έθνη) σε μια οντότητα που κατανοείται ως πολιτισμικά ανομοιογενής (π.χ. πολυπολιτισμικές χώρες, χώρες οι οποίες θεμελιώθηκαν στη μετανάστευση, η Ευρωπαϊκή Ένωση).

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ: ΜΙΑ ΙΣΧΥΡΗ ΕΝΔΟΟΜΑΔΑ

Μέχρι τώρα έχουμε εξετάσει πώς οι άνθρωποι μπορούν να κατηγοριοποιηθούν βάσει διαφορετικών διαστάσεων όπως είναι το φύλο, η ηλικία, η εθνότητα, η θρησκεία, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η κοινωνική τάξη, η εθνικότητα και η φυλή. Αυτές οι διαστάσεις μάς φαίνονται «φυσιολογικές» διαιρέσεις που δομούν την καθημερινή ζωή μας και δίνουν νόημα στις αλληλεπιδράσεις μας. Ωστόσο, όλες αυτές οι κατηγορίες είναι προϊόντα της αλληλεπίδρασης διάφορων κοινωνικο-ιστορικών παραγόντων με τον τρόπο που σκεφτόμαστε για το περιβάλλον μας. Το περιεχόμενο και τα όρια των κατηγοριών αλλάζουν καθώς εξελίσσονται οι κοινωνικο-

ιστορικοί παράγοντες και αναπτύσσεται ο τρόπος με τον οποίο σκεπτόμαστε και βιώνουμε το περιβάλλον μας. Το νόημα αυτών των κατηγοριών και των αλληλεξαρτήσεών τους αποτελεί την αναπαράστασή μας για τις κοινωνικές σχέσεις σε μια δεδομένη κοινωνικο-ιστορική στιγμή (Chryssochoou 2000α). Αυτές οι κατηγορίες συγκεκριμενοποιούν τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις και συγχρόνως διαμορφώνουν την κοινωνική οργάνωση και τους κοινωνικούς θεσμούς.

Περίπου στα μέσα του 19ου αιώνα οι κοινωνικο-ιστορικοί παράγοντες στην Ευρώπη προκάλεσαν τη γένεση μιας κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης: πρόκειται για το εθνικό κράτος (Gellner 1997· Hobsbawm 1990). Η ύπαρξη του εθνικού κράτους συνδέθηκε με τη συμβολική ύπαρξη του έθνους ως μιας οντότητας που κατάφερε να συγκεντρώσει τους ανθρώπους γύρω από την ιδέα ότι μοιράζονται μια κοινή καταγωγή, έναν κοινό πολιτισμό και κοινούς στόχους (πλαίσιο 4.1).

Όπως επισημαίνει ο Ernest Gellner (1997: 95), «η κουλτούρα έγινε πολιτική αρχή», με συνέπεια το εθνικό κράτος ως πολιτική οργάνωση να εξισωθεί με τη συμβολική πλευρά του έθνους, με μια πολιτισμικά ομοιογενή οντότητα. Η συμβολική ύπαρξη του έθνους αποτέλεσε έναν ισχυρό τροφοδοτικό παράγοντα της ταυτότητας για τα μέλη του. Το εθνικό κράτος ως μια κοινωνικοπολιτική οργάνωση και το έθνος ως μια συμβολική ομάδα ταυτότητας αναπτύχθηκαν στη βάση της κατασκευής ενός κοινού παρελθόντος, της εγκαθίδρυσης ενός κοινού παρόντος και της εγγύησης ενός κοινού μέλλοντος για τα μέλη τους. Ισχυροί δεσμοί αλληλεξάρτησης και κοινής μοίρας αναπτύχθηκαν μεταξύ ανθρώπων που ανήκαν στο ίδιο εθνικό κράτος. Η ανάπτυξη κοινών δεσμών μεταξύ των ανθρώπων που ζούσαν μαζί στο ίδιο φυσικό περιβάλλον συνέβη παράλληλα με την ανάπτυξη μιας εσωτερικής οργάνωσης (διοίκηση και κυβέρνηση), η οποία ρύθμιζε τις σχέσεις στο πλαίσιο του εθνικού κράτους. Συγχρόνως, το εθνικό κράτος εγκαθίδρυσε σύνορα προκειμένου να διαχωριστεί σαφώς από εκείνους που δεν θεωρούνταν μέρος του. Όπως είδαμε (Tajfel & Wilkes 1963· Θ.Σ. 15), τα κριτήρια για την εθνική κατηγοριοποίηση έγιναν σημαντικά και οι προσλαμβανόμενες διαφορές μεταξύ των ανθρώπων εντός του ίδιου εθνικού κρά-

Πλαίσιο 4.1. ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΕΘΝΟΣ: ΕΝΑ ΔΥΣΚΟΛΟ ΕΡΓΟ

Το πιθανότερο είναι κάποιος να σκεφτεί ότι η διατύπωση ενός ορισμού για το έθνος είναι εύκολη υπόθεση. Όταν μιλάμε για έθνος φαίνεται πως όλοι γνωρίζουμε σε τι αναφερόμαστε. Το έθνος είναι κομμάτι του καθημερινού μας λόγου – όταν ακούμε τα νέα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, όταν σχεδιάζουμε τις διακοπές μας, όταν διδασκόμαστε ιστορία και γεωγραφία στο σχολείο, όταν ρωτάμε τους άλλους ανθρώπους από πού είναι, όταν παρακολουθούμε αθλητικά γεγονότα. Όμως, αν και όλοι φαίνεται πως κατανοούμε τι είναι το έθνος, δυσκολευόμαστε όταν προσπαθούμε να το ορίσουμε. Τι μετατρέπει σε έθνος μια κοινότητα ανθρώπων και με ποιο τρόπο κάποιος ανήκει σε αυτό;

Υπάρχει μεγάλη αντιπαράθεση στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες όσον αφορά τον ορισμό του έθνους. Κάποιοι θεωρητικοί αναζητούν αντικειμενικά κριτήρια (π.χ. κοινή γλώσσα, θρησκεία, κουλτούρα, εδαφική επικράτεια), ενώ άλλοι χρησιμοποιούν υποκειμενικά κριτήρια (π.χ. μια αμοιβαία αναγνώριση των ατόμων ότι ανήκουν στην ίδια εθνική κοινότητα). Στους ορισμούς στους οποίους χρησιμοποιούνται υποκειμενικά κριτήρια το έθνος θεωρείται «νοερή κοινότητα» (Anderson 1983). Αυτή η θεώρηση βρίσκεται κοντά στον κοινωνιοψυχολογικό ορισμό της ψυχολογικής ομάδας (Turner & Giles 1981) και συνδέεται με την άποψη ότι το να ανήκουμε σε ένα έθνος αποτελεί μια σημαντική πλευρά αυτού που πιστεύουμε ότι είμαστε. Ο τρόπος με τον οποίο οι απλοί άνθρωποι κατανοούν και ορίζουν το έθνος είναι ένα σημαντικό κομμάτι της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας. Αυτές οι αντιλήψεις συνδέονται με τις θεωρητικές διαμάχες στο πλαίσιο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών.

Ανεξάρτητα από το εάν τα έθνη ορίζονται βάσει αντικειμενικών ή υποκειμενικών κριτηρίων, κάποιοι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι τα έθνη υπήρχαν ανέκαθεν, σε όλες τις περιόδους της ιστορίας, ήταν όμως «αποκοιμισμένα» και αφυπνίστηκαν

σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή (Smith 1986, 1991). Άλλοι θεωρητικοί πιστεύουν ότι τα έθνη είναι προϊόντα συγκεκριμένων κοινωνικο-ιστορικών και οικονομικών συνθηκών οι οποίες χαρακτηρίζουν τη νεωτερικότητα (Gellner 1997· Hobsbawm 1990). Η πρώτη προσέγγιση βασίζεται στην άρρητη παραδοχή ότι εκείνο που χαρακτηρίζει ένα έθνος είναι η ύπαρξη μιας κοινής κουλτούρας και μιας κοινής κληρονομιάς. Στη δεύτερη προσέγγιση αυτό που φαίνεται περισσότερο σημαντικό είναι ότι τα κοινά συμφέροντα και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες δημιούργησαν μια νέα πολιτική οργάνωση. Η πρώτη προσέγγιση συνδέεται με την εθνότητα, την κουλτούρα και τις ιδέες, και θεωρείται ότι σχετίζεται με συναισθηματικά στοιχεία, ενώ η δεύτερη προσέγγιση συνδέεται με τα συμφέροντα, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, και θεωρείται ότι σχετίζεται περισσότερο με ορθολογικά στοιχεία. Η πρώτη προσέγγιση συνιστά μια *εθνοτική* αντίληψη του έθνους, ενώ η δεύτερη προσέγγιση μια *πολιτειακή* αντίληψη. Και οι δυο δεν αποτελούν τίποτα περισσότερο από θεωρίες σχετικά με μια συγκεκριμένη οργάνωση του κόσμου. Και στις δυο το έθνος συνδέεται με μια πολιτική οργάνωση – που οφείλει να υπάρχει ως κράτος. Έτσι λοιπόν, το έθνος αποτελεί ένα πολιτικό πρόταγμα με μεγάλη σημασία σήμερα. Ο Billig (1995: 65) παρατηρεί ότι «στο σύγχρονο κόσμο το ερώτημα “Τι είναι έθνος;” δεν αποτελεί απλώς ένα ενδιαφέρον θέμα για ακαδημαϊκά σεμινάρια. Αγγίζει ζητήματα που οι σύγχρονοι άνθρωποι θεωρούν άξια θυσίας». Επομένως, αυτό που έχει σημασία είναι να «αποκαλύψουμε τους διαφορετικούς σκοπούς που εξυπηρετεί ο εθνικισμός» (Wicker 1997: 29) και να κατανοήσουμε πώς «οποιαδήποτε εκδοχή του εθνικού παρελθόντος και της εθνικής ταυτότητας εξυπηρετεί σύγχρονα συμφέροντα» (Reicher & Hopkins 2001: 20).

τους εξασθένησαν· αντίθετα, επιτάθηκαν οι προσλαμβανόμενες διαφορές μεταξύ των εθνικών κρατών. Μέσα στα σύνορα του έθνους, η διαδικασία της ομογενοποίησης η οποία έλαβε χώρα γέννησε το αίσθημα της ομοιότητας μεταξύ των ανθρώπων. Αυτή η αντίληψη ομοιότητας βασίστηκε κατά κύριο λόγο στην άποψη ότι οι άνθρωποι που ανήκουν στο ίδιο έθνος έχουν κοινές ρίζες και πολιτισμό. Πράγματι, σε πολλά μέρη οι διαφορετικές θεωρήσεις περί έθνους (εθνολογική και πολιτειακή) χάθηκαν προς όφελος μιας ομοιογενούς αντίληψης του έθνους. Η ιδιότητα του μέλους σε ένα εθνικό κράτος καθορίστηκε όχι από την κοινωνική θέση-κατάσταση των ανθρώπων, όπως ίσχυε στην περίπτωση των παραδοσιακών κοινωνιών, αλλά από την πολιτιστική τους παράδοση. Όπως παρατηρεί ο Gellner (1997: 95), «η κουλτούρα (σε αυτή την κοινωνία) αποτελεί την προϋπόθεση της πολιτικής, της οικονομικής και της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη». Οι άνθρωποι που πληρούν αυτή την προϋπόθεση μπορούν να επωφεληθούν από τα δικαιώματα των πολιτών. Ο Gellner επισημαίνει ότι «αυτή η ιδιότητα μέλους ή αυτό το σύνολο ιδιοτήτων γίνεται η πιο πολύτιμη περιουσία του ατόμου, γιατί αποτελεί ουσιαστικά την προϋπόθεση για να απολαύσει ή να έχει πρόσβαση σε όλες τις υπόλοιπες επιδιώξεις του» (σ. 75). Ο σχηματισμός του εθνικού κράτους κατέληξε στην ψυχολογική διαμόρφωση μιας ενδοομάδας, όπου τονίστηκαν οι ομοιότητες μεταξύ των μελών της και οι διαφορές τους με τους ξένους. Τα σύνορα (φυσικά και συμβολικά) αυτής της ενδοομάδας καθόρισαν το δικαίωμα στην κατανομή των διαθέσιμων πόρων. Η ένταξη σε μια εθνική ομάδα και τα θέματα της δικαιοσύνης (Θ.Σ. 18) συνδέθηκαν έτσι στενά μεταξύ τους στη σκέψη των ανθρώπων. Η δικαιοσύνη απονέμεται μόνο σε εκείνους που μοιράζονται την ιδιότητα του μέλους στην ίδια ομάδα.

Μια από τις συνέπειες της άποψης ότι οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους σε μια συγκεκριμένη κοινότητα η οποία προσδιορίζεται από την κοινή κουλτούρα ήταν η ανάπτυξη του αισθήματος και της πεποίθησης ότι κάθε κουλτούρα πρέπει να οργανωθεί ως πολιτική οντότητα, δηλαδή να αποτελέσει κράτος. Αυτό το αίσθημα και οι πεποιθήσεις παραμένουν εξαιρετικά ισχυρά και εμπνέουν τη δημιουργία εθνικιστικών

κινήματων, των οποίων η επιθυμία για ίδρυση ανεξάρτητης πολιτικής οργάνωσης συνιστά θεμελιώδες κίνητρο (για παράδειγμα, οι Σκοτσέζοι και οι Βάσκοι εθνικιστές ή οι αλβανικής καταγωγής κάτοικοι του Κοσσυφοπέδιου).

Μια ακόμη συνέπεια της άποψης ότι οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα, εφόσον ανήκουν σε μια κοινότητα με κοινή κουλτούρα, είναι η πεποίθηση ότι οι πολιτικοί οργανισμοί θα πρέπει να οικοδομούνται στη βάση πολιτισμικά ομοιογενών κοινωνιών, επειδή μόνο τέτοιες κοινωνίες θεωρούνται συνεκτικές και βιώσιμες. Αυτή η πεποίθηση λειτούργησε ως κίνητρο ομογενοποίησης σε κάποιες περιοχές. Συχνά, αυτή η διαδικασία είχε ειρηνικές εκδοχές, όπως στη Γαλλία μέσω του κοινού εκπαιδευτικού συστήματος (παρότι στη Βρετανία και στη χώρα των Βάσκων κάποιοι ακόμη αγανακτούν και μερικές φορές αντιστέκονται βίαια σε αυτή την τάση). Η ομογενοποίηση μπορεί επίσης να λάβει πολύ ακραίες και βίαιες μορφές, όπως είναι η «εθνοκάθαρση» στην πρώην Γιουγκοσλαβία.

Παράλληλα με τη διαδικασία της ομογενοποίησης στο πλαίσιο του εθνικού κράτους, εκτυλίσσεται μια διαδικασία διαφοροποίησης μεταξύ των εθνικών κρατών βάσει φυσικών συνόρων και ορίων, εκτός των οποίων οι άνθρωποι θεωρούνται διαφορετικοί. Το έθνος λοιπόν δεν θεμελιώθηκε μόνο στην εδαφική επικράτεια, αλλά συγκροτήθηκε επίσης ως μια περιχαρακωμένη περιοχή η οποία απέκτησε ψυχολογική σπουδαιότητα (Dixon 2001). Αυτά τα σύνορα πολλές φορές ορίστηκαν μέσω συγκρούσεων και πολέμων. Γι' αυτό και μια από τις σημαντικότερες λειτουργίες του εθνικού κράτους έγινε η εγγύηση της προστασίας αυτών των συνόρων, η διατήρηση της διαφοροποίησης από τους ξένους και η διαπραγμάτευση των σχέσεων μεταξύ αυτών και του έθνους. Εντός των συνόρων η λειτουργία του εθνικού κράτους συνίσταται στη διασφάλιση της ευημερίας και της ευμάρειας των μελών του και στη διαχείριση των σχέσεων μεταξύ των πολιτών.

Όλες αυτές οι λειτουργίες του εθνικού κράτους όμως αμφισβητούνται όλο και περισσότερο στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Καθώς η οικονομική δραστηριότητα μεταφέρεται στις παγκόσμιες αγορές, το ευρωπαϊκό μοντέλο του εθνικού κράτους γίνεται όλο και πιο ανίκανο να εγγυηθεί από μόνο του την οικονομική ανάπτυξη. Τα

εθνικά κράτη χρειάζεται να συμμαχήσουν με άλλα εθνικά κράτη και να ανοίξουν τουλάχιστον τα οικονομικά σύνορά τους. Επιπλέον, λόγω της ύπαρξης υπερεθνικών ρυθμιστικών παραγόντων, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, το εθνικό κράτος δεν αποτελεί πλέον τον αποκλειστικό φορέα της λήψης αποφάσεων για την ευημερία των μελών του. Τέλος, οι αυξανόμενες μετακινήσεις των ανθρώπων σε όλο τον πλανήτη και οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις στην επικοινωνία συγκρούονται με την αντίληψη της πολιτισμικής ομοιογένειας στο πλαίσιο του έθνους.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες θέτουν υπό αμφισβήτηση την πεποίθηση ότι το εθνικό κράτος, όπως το γνωρίζουμε, είναι ο μοναδικός εγγυητής της ευημερίας των μελών του, ή ότι έχει τη δύναμη να διατηρήσει αυτόν το ρόλο. Όλο και περισσότερο γινόμαστε μάρτυρες της τάσης να μεταβιβάζεται σε υπερεθνικούς οργανισμούς η ευθύνη των οικονομικών δραστηριοτήτων και ενδεχομένως και άλλων ευρύτερων θεμάτων (π.χ. περιβαλλοντικών), και της τάσης να δίνεται στις τοπικές κοινότητες η αυτονομία να διαχειρίζονται την κοινωνική πρόνοια (π.χ. η αυτοδιοίκηση στο Ηνωμένο Βασίλειο). Το γεγονός ότι τα όρια της κυριαρχίας, των δικαιωμάτων και της κοινωνικής πρόνοιας αλλάζουν (για παράδειγμα, όταν υπήκοοι ευρωπαϊκών χωρών ζουν σε μια άλλη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και όχι στη δική τους, έχουν τα ίδια δικαιώματα με αυτά των πολιτών της χώρας διαμονής τους) μπορεί να συμβάλει στην αλλαγή του ορισμού της ενδοομάδας. Κάτι τέτοιο ίσως αμφισβητήσει τελικά την άποψη ότι μόνο οι πολιτισμικά ομοιογενείς οντότητες αποτελούν βιώσιμους πολιτικούς οργανισμούς.

Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι το ευρωπαϊκό μοντέλο του εθνικού κράτους, το οποίο βασίστηκε στην πολιτισμική ομοιογένεια και στην πολιτειακή ένταξη, είχε ήδη αμφισβητηθεί. Άλλες χώρες, όπως είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Αυστραλία και ο Καναδάς, ιδρύθηκαν από ανθρώπους προερχόμενους από διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες οι οποίοι μετανάστευσαν και πρόκοψαν, συχνά σε βάρος του πληθυσμού των ιθαγενών. Σε αυτό το πλαίσιο διάφορα κριτήρια, όπως το χρώμα του δέρματος, μετατράπηκαν σε ισχυρούς παράγοντες κατηγοριοποίησης. Το χρώμα του δέρματος τροφοδότησε

τις πεπειθήσεις για την ύπαρξη διαφορετικών φυλών. Όπως είδαμε, αυτές οι φυλετικές κατηγορίες συνδέθηκαν με εσωτερικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά και ικανότητες και χρησιμοποιήθηκαν για την εξήγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ακόμη πιο σημαντικό ήταν το γεγονός ότι η φυλή χρησιμοποιήθηκε για τη νομιμοποίηση της δουλείας και της αποικιοκρατίας, που χαρακτήριζαν τις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις. Δυστυχώς, η επιστήμη και η ψυχολογία χρησιμοποιήθηκαν για τη νομιμοποίηση αυτών των κατηγοριών και των πεπειθήσεων που σχετίζονταν με αυτές (Gould 1981). Στις μέρες μας, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 2, οι κοινωνικοί επιστήμονες αποδέχονται ότι η φυλή δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια κοινωνική κατασκευή η οποία αντανάκλα τις αντιλήψεις των ανθρώπων για τον κόσμο σε μια συγκεκριμένη κοινωνικο-ιστορική στιγμή (Reicher 2001· Wicker 1997). Όμως, ακόμη και σήμερα ο αντίκτυπος των πεπειθήσεων για τη φυλή παραμένει ισχυρός σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο. Οι Martin, Deaux και Bikmen (2001) διερεύνησαν τις νέες τάσεις της μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι ανισότητες στην πρόσβαση στην εξουσία μαζί με τις φυλετικές διαιρέσεις διατηρούνται τόσο στους πληθυσμούς των ντόπιων όσο και των μεταναστών. Παρότι στις Ηνωμένες Πολιτείες πολυπολιτισμικές πεπειθήσεις προωθούνται από μη λευκούς μετανάστες, ο φυλετικός διαχωρισμός εμμένει, καθώς οι ίδιοι προτιμούν την αλληλεπίδραση με ντόπιους της ίδιας φυλετικής καταγωγής. Έτσι, οι ερευνητές παρατήρησαν ότι υπάρχει μια «διαχωριστική γραμμή με βάση το χρώμα» σε ό,τι αφορά τη μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι φυλετικοί διαχωρισμοί εξακολουθούν να υφίστανται σε όλο τον κόσμο και χρησιμοποιούνται για τη δικαιολόγηση πράξεων διάκρισης και μαζικών δολοφονιών.

Μετά την κατάργηση της δουλείας και την αναγνώριση των Αφροαμερικανών και των ιθαγενών στις Ηνωμένες Πολιτείες, στον Καναδά και στην Αυστραλία ως μέρους της εθνικής ομάδας, έγινε πλέον σαφές ότι η πολιτισμική ομοιογένεια δεν μπορούσε να αποτελέσει τη βάση της εθνικότητας όπως στην Ευρώπη. Αυτές οι χώρες όμως ακόμη αγωνίζονται να κατασκευάσουν ένα μοντέλο εθνικότητας το οποίο να περιλαμβάνει ανθρώπους διαφορετικής κατα-

γωγής. Πιο συγκεκριμένα, αγωνίζονται να συμβιβάσουν την ιδέα ότι αποτελούν ένα έθνος με την ιδέα ότι αυτό το έθνος αποτελείται από ανθρώπους διαφορετικής καταγωγής. Πίσω από αυτές τις αντιπαραθέσεις υπάρχει η άρρητη πεποίθηση ότι το έθνος οφείλει να είναι πολιτισμικά ομοιογενές. Υπάρχει η άποψη ότι η ιδιότητα του μέλους σε κάποιες ομάδες είναι ασύμβατη με την εθνική ομάδα, όπως επίσης ότι η ιδιότητα του μέλους σε εθνοτικές, φυλετικές ή θρησκευτικές ομάδες, για παράδειγμα, θα υπερισχύσει έναντι του έθνους και ως εκ τούτου θα απειλήσει τη συνοχή του.

Το να ανήκει κάποιος σε μια ομάδα και το να εκφράζει αφοσίωση σε αυτήν είναι δύο ιδέες που συνδέονται στενά. Καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας το έθνος ζητούσε από τα μέλη του την έσχατη θυσία –την ίδια τη ζωή τους– προκειμένου να αποδείξουν την αφοσίωσή τους στην εθνική ομάδα. Ο πατριωτισμός αποτελεί ένα ισχυρό αίσθημα, το οποίο οι εθνικοί θεσμοί φροντίζουν να διατηρείται ακόμη ζωντανό. Ζούμε σε έναν κόσμο εθνών όπου η παρουσία του έθνους χαρακτηρίζει, χωρίς να το καταλαβαίνουμε, τον τρόπο με τον οποίο ζούμε (Billig 1995) και αποτελεί τη βάση των δικαιωμάτων μας. Έτσι, υπάρχει η άρρητη ιδέα ότι η εθνική ομάδα δικαιούται την πλήρη αφοσίωσή μας, που εκτιμάται βάσει της ετοιμότητάς μας να θυσιάσουμε τη ζωή μας γι' αυτήν. Υπάρχει μια ακόμη άρρητη άποψη, σύμφωνα με την οποία τα άτομα μπορούν να αποτελούν «πραγματικά» μέλη μίας μόνο ομάδας και να είναι αφοσιωμένα σε μία και μόνο ομάδα. Στη Βρετανία ο συντηρητικός πολιτικός Norman Tebbit απέρριψε την ιδέα της πολυπολιτισμικότητας υποστηρίζοντας πως το γεγονός ότι οι εθνοτικές μειονότητες από τις Δυτικές Ινδίες, το Πακιστάν και την Ινδία υποστήριζαν τις αντίστοιχες ομάδες κρίκετ αντί για την ομάδα της Αγγλίας αποδεικνύει ότι δεν ταυτίζονταν με τη Βρετανία. Αυτό σημαίνει ότι η ύπαρξη πολυπολιτισμικών κρατών είναι αδύνατη, επειδή ακριβώς η αφοσίωση των διάφορων ομάδων είναι μοιρασμένη. Αυτή η ιδέα του «τεστ του κρίκετ» φανερώνει πολλά πράγματα για τις πεπειθήσεις σχετικά με την επιπολιτισμοποίηση. Υποδηλώνει ότι, εάν η αφομοίωση δεν είναι η κυρίαρχη στρατηγική, τότε η εθνική ενδο-ομάδα θα αποδυναμωθεί λόγω της ασυμβατότητας στην αφοσίωση των ανθρώπων.

Δεδομένης αυτής της δομικής σπουδαιότητας των εθνών, θα ήταν αστείο να αρνηθούμε τη σημασία που αυτά έχουν για τον αυτοπροσδιορισμό και τις πράξεις των ανθρώπων. Κάθε αθλητικό γεγονός μάς υπενθυμίζει, ίσως με λιγότερο οδυνηρό τρόπο από τον πόλεμο, τη συναισθηματική πρόσδεση στο έθνος την οποία νιώθουν οι άνθρωποι. Η στρατηγική δυναμική αυτών των συναισθημάτων δεν θα πρέπει να υποτιμάται. Οι πολιτικοί και άλλες ελίτ τα χρησιμοποιούν για να προωθήσουν συγκεκριμένα σχέδια. Το να αγνοήσουμε αυτά τα συναισθήματα ή να τα χαρακτηρίσουμε ως γενικώς «κακά» δεν εξυπηρετεί το στόχο της μείωσης της προκατάληψης. Αντίθετα, κάτι τέτοιο μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της προκατάληψης, εάν οι άνθρωποι νιώσουν ότι απειλείται αυτό που θεωρούν σημαντική πλευρά του κόσμου τους. Η ένταξη σε ένα έθνος και τα σύμβολά του είναι σημαντικά για τους ανθρώπους. Είναι λοιπόν αντιπαραγωγικό, παραδείγματος χάριν, να προσπαθήσει κάποιος να αγνοήσει τα συναισθήματα των Ισραηλινών και των Παλαιστίνιων ως προς την ομάδα τους, αντίστοιχα. Πιστεύω ότι είναι σημαντικό όσοι εργάζονται με στόχο τη διεθνή ειρήνη να κατανοήσουν τις ρίζες και τις συνέπειες αυτών των πεποιθήσεων, των συναισθημάτων και της αφοσίωσης, και να αξιοποιήσουν τις στρατηγικές της κοινωνικής επιρροής (Θ.Σ. 17) για να προωθήσουν τις επιδιώξεις τους.

Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι που παρατήρησαν αυτό το φαινόμενο της αφοσίωσης στην εθνική ομάδα ανέπτυξαν την άποψη ότι υπάρχουν ενδεχομένως δύο διαφορετικές μορφές αφοσίωσης και συναισθηματικής πρόσδεσης στο έθνος. Συγκεκριμένα, υποστήριξαν ότι υπάρχει μια «καλή» μορφή συναισθηματικής πρόσδεσης που είναι σημαντική για το έθνος (Schatz, Staub, & Lavine 1999) και επικεντρώνεται στη θέση που έχει το έθνος σε σχέση με το παρελθόν του (Mummendey, Klink, & Brown 2001α, 2001β). Αυτή η μορφή συναισθηματικής πρόσδεσης ονομάζεται εποικοδομητικός πατριωτισμός ή απλώς πατριωτισμός. Η άλλη μορφή συναισθηματικής πρόσδεσης συνιστά μια μορφή σταθερής υποταγής στην εθνική ομάδα, αρνείται την κριτική και επικεντρώνεται στις διομαδικές συγκρίσεις και στην υποτίμηση της εξωομάδας. Η δεύτερη αυτή μορφή συναισθηματικής πρόσδεσης ονομάζεται τυφλός πατριωτισμός ή εθνικισμός (πλαίσιο 4.2).

Πλαίσιο 4.2. Η ΑΦΟΣΙΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΝΔΟΟΜΑΔΑ

Η αφοσίωση στην ενδοομάδα προσέλκυσε το ενδιαφέρον των κοινωνικών ψυχολόγων που μελετούσαν πολλούς και διαφορετικούς τομείς. Για παράδειγμα, ο Tajfel παρουσίαζε μια μορφή αφοσίωσης στην ενδοομάδα όταν μιλούσε για μέλη υποτιμημένων ομάδων που παρέμεναν στο πλευρό της ομάδας τους και επέλεγαν μορφές συλλογικής δράσης προκειμένου να αλλάξουν την κατάστασή τους. Μια άλλη μορφή αφοσίωσης περιγράφηκε από τον Irving Janis (1972) όταν μελέτησε την *ομαδική σκέψη*. Ο Janis –ο οποίος μελέτησε τη διαδικασία λήψης αποφάσεων– κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι συλλογικές αποφάσεις κακής ποιότητας λαμβάνονται κάτω από τις ακόλουθες συνθήκες:

- Συνενοχή μεταξύ των μελών των επιτροπών και υπερβολική συνοχή της ομάδας (πίεσεις για να διατηρηθεί η συνοχή μέσω της αποφυγής των συγκρούσεων· πιέσεις για συμμόρφωση και αυτολογοκρισία).
- Πίστη στο ηθικό και πνευματικό αλάθητο της επιτροπής.
- Αποτυχία να εξεταστούν δυνατές εναλλακτικές.
- Επιθυμία να ληφθεί μια ομόφωνη απόφαση λόγω της αυταπάτης ότι οι ομόφωνες αποφάσεις συνάδουν με τη γνώμη της πλειοψηφίας.

Αυτές οι συνθήκες οδηγούν στην *ομαδική σκέψη*: δηλαδή σε έναν τρόπο σκέψης σύμφωνα με τον οποίο η επιθυμία των ανθρώπων να ικανοποιήσουν το «πνεύμα του σώματος» (*esprit de corps*) τους οδηγεί στο να αποφεύγουν τη σύγκρουση. Έτσι, είναι διατεθειμένοι να λογοκρίνουν τον εαυτό τους και να αποφεύγουν τις αντιφατικές απόψεις, προκειμένου να διαφυλάξουν τη συνοχή της ομάδας. Οι αποφάσεις τους δεν βασίζονται απαραίτητα στις γνώσεις κάθε μέλους αλλά στις σχέσεις μεταξύ των μελών.

Παρόμοιοι τύποι αφοσίωσης ενδέχεται να προκύψουν σε σχέση με την εθνική ομάδα. Ως προς αυτό το θέμα, ερευνητές έκα-

ναν διάκριση μεταξύ εθνικισμού και πατριωτισμού (Bar Tal & Staub 1997). Για παράδειγμα:

Ο εθνικισμός είναι μια ιδεολογία η οποία δικαιολογεί την ύπαρξη ή τη δημιουργία ενός κράτους που ορίζει ένα συγκεκριμένο πληθυσμό, και η οποία προδιαγράφει τη σχέση μεταξύ του ατόμου και του κράτους. Ο πατριωτισμός είναι μια ιδεολογία –ή ένα σύνολο στάσεων και πεποιθήσεων– που αναφέρεται στη συναισθηματική πρόσδεση με το έθνος και στην αφοσίωση των ατόμων σε αυτό και στη χώρα τους. (Kelman 1997: 166)

Ο εθνικισμός αναφέρεται στη συναισθηματική πρόσδεση σε ένα έθνος το οποίο χαρακτηρίζεται από την επιθυμία να αυξήσει την ανωτερότητα ή την εξουσία του έναντι άλλων εθνών. Ο πατριωτισμός περιλαμβάνει πράξεις και πεποιθήσεις οι οποίες βασίζονται στη διασφάλιση της ταυτότητας και της ευημερίας της ομάδας, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ούτε η προσωπική ταυτότητα ούτε το προσωπικό όφελος. (Worchel & Coutant 1997: 191-3)

Σύμφωνα με τον Kelman (1997: 173-5), δύο πηγές συναισθηματικής πρόσδεσης είναι που καθορίζουν τη δύναμη του πατριωτισμού:

- *Συναισθηματική*: «Η συναισθηματική πρόσδεση των ανθρώπων σε μια ομάδα η οποία βασίζεται στην αντίληψη ότι αυτή η ομάδα εκφράζει την προσωπική τους ταυτότητα» (συναισθηματική πρόσδεση βασισμένη στην ομοιότητα).
- *Λειτουργική*: «Η συναισθηματική πρόσδεση των ανθρώπων σε μια ομάδα η οποία βασίζεται στην αντίληψη ότι αυτή η ομάδα ανταποκρίνεται στις προσωπικές ανάγκες και στα συμφέροντά τους, καθώς και σε εκείνα των υπόλοιπων μελών της κοινωνικής κατηγορίας που περιλαμβάνονται στην ομάδα» (συναισθηματική πρόσδεση βασισμένη στην αλληλεξάρτηση).

Αυτή η συναισθηματική πρόσδεση εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τον προσανατολισμό των ανθρώπων σε σχέση με την ομάδα:

- *Προσανατολισμός στον κανόνα*: Συμμόρφωση με τους κανόνες της ομάδας.
- *Προσανατολισμός στο ρόλο*: Ταύτιση με τους ρόλους της ομάδας.
- *Προσανατολισμός στις αξίες*: Εσωτερίκευση των αξιών της ομάδας.

Ο Staub και οι συνεργάτες του (Staub 1997· Schatz, Staub, & Lavine 1999) διακρίνουν δύο μορφές πατριωτισμού:

- *Τυφλός πατριωτισμός*: «Απαιτεί την άνευ κριτικής σκέψης αφοσίωση σε μια οντότητα, όπως είναι το έθνος ή το κράτος, όπως επίσης σε μια έννοια, ένα όραμα ή μια ιδεολογία και στις σχετικές πρακτικές που στοχεύουν να υπηρετήσουν αυτή την οντότητα. Επίσης, απαιτεί την απουσία ηθικών αξιών ή τη θέληση να αγνοηθούν οι ηθικές αξίες που επιβάλλουν το σεβασμό της ευημερίας όσων ανθρώπων δεν είναι μέλη της οντότητας ή της ομάδας με την οποία το άτομο είναι συναισθηματικά δεμένο» (Staub 1997: 215).
- *Εποικοδομητικός πατριωτισμός*: Πρόκειται για το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης της κριτικής συνείδησης, δηλαδή της «ικανότητας να αξιολογεί κανείς τις πληροφορίες ανεξάρτητα, και όχι απλώς να υιοθετεί τη συλλογική θεώρηση των πραγμάτων (ή τη θεώρηση της εξουσίας)», με την *κριτική αφοσίωση*, δηλαδή τη «δέσμευση στην υπέρτατη ευημερία της ομάδας και στις οικουμενικές ανθρώπινες ιδέες και αξίες, και όχι σε μια πολιτική ή μια γραμμή δράσης η οποία υιοθετείται από την ομάδα σε μια δεδομένη χρονική στιγμή· σημαίνει επίσης την προθυμία και την ικανότητα να αποκλίνει κάποιος από την τρέχουσα κατεύθυνση που ακολουθεί η ομάδα του, δηλαδή να μην την υποστη-

ρίζει αλλά να αντιστέκεται και να προσπαθεί να την αλλάξει» (ό.π.: 221-2).

Έτσι, «ο τυφλός πατριωτισμός ορίζεται ως η συναισθηματική πρόσδεση σε μια χώρα η οποία χαρακτηρίζεται από αναμφισβήτητη θετική αξιολόγηση, σταθερή αφοσίωση και έλλειψη ανεκτικότητας στην κριτική. Ο εποικοδομητικός πατριωτισμός ορίζεται ως η συναισθηματική πρόσδεση σε μια χώρα η οποία χαρακτηρίζεται από την υποστήριξη της αμφισβήτησης και της κριτικής των τρεχουσών πρακτικών της ομάδας με στόχο την επίτευξη θετικών αλλαγών (Schatz, Staub, & Lavine 1999: 151).

Όμως άλλοι κοινωνικοί ψυχολόγοι άσκησαν κριτική σε αυτόν το διαχωρισμό. Για παράδειγμα, ειπώθηκε ότι «κάθε μορφή πατριωτισμού είναι δυνητικά σε θέση να διαδώσει ένα κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό σχήμα και να θέσει σε κίνδυνο τα δικαιώματα ή ακόμη και τη ζωή ενός ατόμου το οποίο χαρακτηρίζεται ως ξένος ή μη πατριώτης» (Kashti 1997: 159). Ενδεχομένως η διάκριση μεταξύ «καλού» και «κακού» πατριωτισμού είναι μια προσπάθεια νομιμοποίησης των θέσεων των μειονοτήτων εκείνων που ασκούν κριτική στις επίσημες πολιτικές του εθνικού κράτους, κριτική που διαφορετικά θα θεωρούνταν μη πατριωτική και άρα θα αγνοούνταν. Το έργο του Kelman (1997), του Staub (1997), των Schatz, Staub και Lavine (1999) και των Worchel και Coutant (1997) επηρεάστηκε από κοινωνίες (την κοινωνία των ΗΠΑ και του Ισραήλ) στις οποίες το να είσαι πατριώτης είναι εξαιρετικά σπουδαίο. Ο Billig (1995) έδειξε ότι ο πατριωτισμός είναι μέρος της αμερικανικής ιδεολογίας. Επιπλέον, μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, αυτού του είδους ο πατριωτισμός στις Ηνωμένες Πολιτείες κατέπνιξε τις διαφορές για την αναγκαιότητα του πολέμου στο Αφγανιστάν.

Ο Bar Tal (1993) εξετάζει τον πατριωτισμό ως ομαδική πεποίθηση. Μπορούμε να φανταστούμε ότι όπου ο πατριωτισμός συνιστά μια κανονιστική αναπαράσταση, για να επηρεάσει κάποιος τις

Κοινωνική σύγκριση

Η αξιολόγηση μιας κατηγορίας εξαρτάται από το πλαίσιο αναφοράς και εδραιώνεται μέσα από κοινωνικές συγκρίσεις. Για τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, η γνώση είναι κοινωνικό προϊόν και τα άτομα είναι αναγκαίο να κάνουν συγκρίσεις για να μάθουν καλύτερα τον εαυτό τους, να επικυρώσουν τις πεποιθήσεις τους και να κατανοήσουν πληρέστερα τον περιβάλλοντα κόσμο. Όταν η αξιολόγηση αφορά την ενδοομάδα, τα άτομα χρειάζεται να διασφαλίσουν ότι το αποτέλεσμα της σύγκρισης θα είναι θετικό. Με άλλα λόγια, η αξιολόγηση της θέσης του ατόμου στην κοινωνική δομή είναι σχετική: εγκαθιδρύεται σε σχέση με ένα άλλο άτομο (μέλος της ίδιας ή διαφορετικής ομάδας) ή σε σχέση με μια εξωομάδα. Όπως γνωρίζουμε από τη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης (Θ.Σ. 2), το αποτέλεσμα της σύγκρισης εξαρτάται από το σημείο αναφοράς που χρησιμοποιείται –άλλα μέλη της ενδοομάδας, άλλα μέλη της εξωομάδας, μια άλλη ομάδα, παρελθούσες καταστάσεις, μελλοντικές προσδοκίες– και από τις διαστάσεις της σύγκρισης.

Οι διαδικασίες της κοινωνικής κατηγοριοποίησης και της κοινωνικής σύγκρισης συνεργάζονται για την παραγωγή της διομαδικής συμπεριφοράς. Η κατηγοριοποίηση οδηγεί σε μια στερεοτυπική αντίληψη των μελών της ομάδας και σε μια διαφοροποίηση μεταξύ της ενδοομάδας και της εξωομάδας. Η κοινωνική σύγκριση ρυθμίζει τις διαφορές μεταξύ των ομάδων επιλέγοντας τις διαστάσεις και παρακολουθώντας το πλαίσιο της σύγκρισης.

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας βασίζει τις ερμηνείες της για τη διομαδική συμπεριφορά σε μια γνωστική/κινητοποιητική υπόθεση: η κατανόηση του κόσμου με όρους κοινωνικών κατηγοριών και η αντίληψη του εαυτού ως μέρους αυτών (γνωσίες) καθώς και το κίνητρο για την απόκτηση μιας θετικής κοινωνικής ταυτότητας είναι υπεύθυνα για τη διομαδική συμπεριφορά. Στα πρωιμότερα στάδια της θεωρίας δινόταν έμφαση στο ρόλο της αυτοεκτίμησης, η οποία θεωρούνταν το θεμελιώδες κίνητρο που οδηγεί στη διομαδική συμπεριφορά. Τα αποτελέσματα μεταγενέστερων ερευνών έφεραν στο φως αντιφατικά ευρήματα (Hogg & Abrams 1988), τα οποία υποδήλωναν ότι το να νιώθει ένας άνθρωπος θετικά για

την κοινωνική ταυτότητά του μπορεί να είναι κάτι περισσότερο από ένα θέμα αυτοεκτίμησης. Σε κάθε περίπτωση, η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας είναι μια θεωρία της ομαδικής συμπεριφοράς. Ο Tajfel ενδιαφερόταν κυρίως να κατανοήσει πότε το θεμελιώδες κίνητρο για μια θετική κοινωνική ταυτότητα καταλήγει σε ατομική συμπεριφορά (το άτομο δρα για το δικό του όφελος) και πότε σε συλλογική συμπεριφορά (αντίληψη του εαυτού ως μέλους της ομάδας και δράση που αποσκοπεί στο συμφέρον όλης της ομάδας).

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας υποστηρίζει ότι η μετάβαση από μια ατομική σε μια συλλογική συμπεριφορά εξαρτάται από τα συστήματα πεποιθήσεων των ατόμων. Η θεωρία πρότεινε δύο κύρια τέτοια συστήματα:

- Την κοινωνική κινητικότητα.
- Την κοινωνική αλλαγή.

Το σύστημα πεποιθήσεων της *κοινωνικής κινητικότητας* υποστηρίζει ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι διαπερατά και άρα μπορεί κανείς να αλλάξει την υπαγωγή του σε μια ομάδα. Το σύστημα πεποιθήσεων της *κοινωνικής αλλαγής* υποστηρίζει ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι μη διαπερατά και άρα η μόνη δυνατότητα που έχει κάποιος είναι να προσπαθήσει να βελτιώσει τη θέση ολόκληρης της ενδοομάδας.

Αυτά τα συστήματα πεποιθήσεων προάγουν διαφορετικές συμπεριφορές (ατομική/συλλογική) όταν το αποτέλεσμα της σύγκρισης μεταξύ των ομάδων αποβαίνει αρνητικό για την ενδοομάδα.